T.C.
ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ARKEOLOJİK BULUNTULAR VE ÇİVİ YAZILI TABLETLER IŞIĞINDA SUMER VE ESKİ VE YENİ BABİL DÖNEMİ KAYNAKLARINDA GEÇEN HAYVAN İSİMLERİ VE BETİMLEMELERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Meltem YILDIZ

TARİH ANABİLİM DALI

ANKARA, 2022

T.C.
ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ARKEOLOJİK BULUNTULAR VE ÇİVİ YAZILI TABLETLER IŞIĞINDA SUMER VE ESKİ VE YENİ BABİL DÖNEMİ KAYNAKLARINDA GEÇEN HAYVAN İSİMLERİ VE BETİMLEMELERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Meltem YILDIZ

TARİH ANABİLİM DALI

Danışman
Doç. Dr. Esma ÖZ KİRİŞ

ANKARA, 2022

ONAY SAYFASI

Meltem YILDIZ tarafından hazırlanan *"Arkeolojik Buluntular ve Çivi Yazılı Tabletler Işığında Sumer ve Eski ve Yeni Babil Dönemi Kaynaklarında Geçen Hayvan İsimleri ve Betimlemeleri''* adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından oy birliği / oy çokluğu ile Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyesi		**Kurumu**	**İmza**
Doç. Dr. Esma ÖZ KİRİŞ		AYBÜ İTBF / TARİH	
Kabul [X]	Red [ ]		
Prof. Dr. Fatih ERKOÇOĞLU		AYBÜ İTBF / TARİH	
Kabul [X]	Red [ ]		
Doç. Dr. Hakan EROL		Ankara Üniversitesi DTCF Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri	
Kabul [X]	Red [ ]		

Tez Savunma Tarihi: 15/12/2022

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olması için şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü Prof. Dr. Yaşar YİĞİT

BEYAN

Bu tez çalışmasının kendi çalışmam olduğunu, tezin planlanmasından yazımına kadar bütün aşamalarda patent ve telif haklarını ihlal edici etik dışı davranışımın olmadığını, bu tezdeki bütün bilgileri akademik ve etik kurallar içinde elde ettiğimi, bu tezde kullanılmış olan tüm bilgi ve yorumlara kaynak gösterdiğimi beyan ederim (15/12/2022).

Meltem YILDIZ

TEŞEKKÜR

Bu teze başlama sürecimde danışmanlığı ve desteği ile her zaman yanımda olan tezimin her adımında önerileriyle katkıda bulunan danışman hocam sayın Doç. Dr. Esma ÖZ KİRİŞ'e teşekkürlerimi sunuyorum. Tez çalışmama kaynak ve önerileri ile destek sağlayan Gazi Üniversitesi Doç. Dr. Koray TOPTAŞ'a, Sabahattin Zaim Üniversitesi yüksek lisans öğrencisi değerli arkadaşım Mustafa GENÇ'e sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum.

Son olarak tüm desteğiyle her zaman yanımda olan başta annem ve babam olmak üzere aileme teşekkür ederim.

ÖZET

ARKEOLOJİK BULUNTULAR VE ÇİVİ YAZILI TABLETLER IŞIĞINDA SUMER VE ESKİ VE YENİ BABİL DÖNEMİ KAYNAKLARINDA GEÇEN HAYVAN İSİMLERİ VE BETİMLEMELERİ

‘‘Bereketli hilal’’ anlamına gelen Mezopotamya, dünyanın en eski topluluklarının ve kültürlerinin ortaya çıktığı bölgedir. Bu bölgede kurulan en önemli uygarlıklardan Sumerliler, Akadlar ve Babilliler Mezopotamya medeniyetinin temellerini atmış oldular. Buna bağlı olarak ortaya çıkan yüksek kültür, bölgedeki uygarlıkların düşünce dünyalarında, mitolojilerinde ve sanat anlayışlarında ilerlemeleri de beraberinde getirdi. Bu medeniyetlerin oluşturduğu sanat anlayışı silindir mühürler, figürler, kabartmalar, dinî unsurlar biçimindeki levhalar ve eşya olarak kullanılan birçok malzeme ile farklı şekillerde günümüze ulaşmıştır. Bu buluntularda en çok kullanılan motifler tek başlarına ya da ibadet eden kişilerle birlikte betimlenmiş tanrı figürleri ve çeşitli sahnelerde betimlenmiş hayvanlardır. Tasvir edilen hayvanlar genellikle tanrıların hem temsilcisi hem de kutsal hayvanıydı. Bu hayvanlar, dinî anlamda tanrıların sembolü olarak betimlemelerde yer almasının yanı sıra Mezopotamya medeniyetleri için ekonomik anlamda da gelir kaynaklarından biriydi. Tarım ve hayvancılık Mezopotamya toplumları için hayati önem taşıyan faaliyetlerdi. Bu sebeple hayatın her alanında yer alan hayvanlar insanlarla yakın ilişki içerisinde olduklarından günlük yaşamdaki birçok faaliyetin de ana kaynağı olmuşlardır. Sumer ve Babil toplumları hayvanları sadece besin kaynağı olarak görmemiş, aynı zamanda onları akılları ve duygularıyla hareket eden canlılar olarak kabul etmişlerdir. Bu özelliklerinden dolayı hayvanların bazı davranışları insan davranışları ve duygularıyla özdeşleştirilmiş olduğu görülmüştür.

Hayvanlara ait karakteristik özellik ve davranışlar üzerinden insanların uygunsuz ya da olumsuz yönlerine ve duygularına atıfta bulunulmuştur. Böylece yakın temas içinde olunan ve ayrıca dinî anlamda sembol olarak görülen hayvanlar gerek anıtsal eserleri üzerindeki süslemelerde ve tasvirlerde gerekse de sözlük listeleri, hukuki belgeler, tapınak kayıtları, ritüel metinleri ve edebî eserleri de önemli ölçüde yer almaktadır. Bu çalışmada, Mezopotamya toplumlarından Sumer ve Babil dönemlerinde ekonomik, dinî ve günlük yaşama ait arkeolojik eserlerdeki tasvirler ve çivi yazılı tabletlerde geçen hayvan isimleri ele alınacaktır. Tespit edilen bu tasvirlerin ve belgelerdeki anlatımların oluşturulma amaçları, günlük yaşamdaki önemleri, tasvir edilen hayvanların türleri ve isimleri üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Sumer, Babil, çivi yazılı tabletler, arkeolojik buluntular.

ABSTRACT

ARKEOLOJİK BULUNTULAR VE ÇİVİ YAZILI TABLETLER IŞIĞINDA SUMER VE ESKİ VE YENİ BABİL DÖNEMİ KAYNAKLARINDA GEÇEN HAYVAN İSİMLERİ VE BETİMLEMELERİ

Mesopotamia, meaning ‘‘fertile crescent’’, is the region where the world's oldest societies and cultures emerged. Sumerians, Akkadians and Babylonians, among the most important civilizations established in this region, laid the foundations of Mesopotamian civilization. The high culture that emerged as a result of this brought along the advancements in the world of thought, mythology and artistic understanding of the civilizations in the region. The understanding of art created by these civilizations has reached today in different forms with cylinder seals, figures, reliefs, plates in the form of religious elements and many materials used as goods. The most commonly used motifs in these finds are god figures depicted alone or with worshipers, and animals depicted in various scenes. The animals depicted were often both representative and sacred animal of the gods. In addition to being depicted as symbols of gods in the religious sense, these animals were also an economic source of income for Mesopotamian civilizations. Agriculture and livestock were vital activities for Mesopotamian societies. For this reason, animals in all areas of life have been the main source of many activities in daily life, as they are in close relationship with humans. Sumerian and Babylonian societies not only saw animals as a source of food, but also regarded them as creatures that acted with their minds and emotions. Because of these features, some behaviors of animals are identified with human behaviors and emotions.

Inappropriate or negative aspects and feelings of humans are referred through the characteristic features and behaviors of animals. Thus, animals that are in close contact and also seen as symbols in the religious sense take place both in the decorations and descriptions on their monumental works, as well as in dictionary lists, legal documents, temple records, ritual texts and literary works. In this study, the depictions in archaeological works of economic, religious and daily life in the Sumerian and Babylonian periods from Mesopotamian societies and the names of animals in cuneiform tablets will be discussed. The purpose of creating these depictions and the narratives in the documents, their importance in daily life, the types and names of the depicted animals will be emphasized.

Keywords: Sumer, Babylon, cuneiform tablets, archaeological finds.

İÇİNDEKİLER

ÖZET i

ABSTRACT ii

İÇİNDEKİLER iii

KISALTMALAR DİZİNİ vi

RESİMLER DİZİNİ vii

1. GİRİŞ 1

1.1. Araştırmanın Amacı 3

1.2. Araştırmanın Kapsamı 3

1.3. Araştırmanın Kaynakları ve Yöntemi 4

2. SUMER VE ESKİ VE YENİ BABİL DÖNEMİ KAYNAKLARINDA GEÇEN HAYVAN İSİMLERİ VE BETİMLEMELERİ 6

2.1. Sumer Dönemi Silindir Mühürlerinde ve Diğer Arkeolojik Malzemelerde Tasvir Edilen Hayvanlar 6

2.1.1. Uruk Dönemi Silindir Mühürlerinde Tasvir Edilen Hayvanlar 7

2.1.2. Cemdet-Nasr Dönemi Silindir Mühürlerinde Tasvir Edilen Hayvanlar 10

2.1.3. Erken Hanedanlıklar Dönemi Silindir Mühürlerinde Betimlenen Hayvanlar . 15

2.1.4. Sumer Dönemine Ait Diğer Arkeolojik Buluntularda Yer Alan Hayvan Betimlemeleri 19

2.2. Babil Dönemi Silindir Mühürlerinde ve Diğer Arkeolojik Buluntularda Geçen Hayvan Betimlemeleri 41

2.2.1. Eski Babil Dönemi Silindir Mühürlerinde Hayvan Betimlemeleri 42

2.2.2. Yeni Babil Dönemi Silindir Mühürlerinde Hayvan Betimlemeleri 46

2.2.3. Babil Dönemine Ait Diğer Arkeolojik Buluntularda Yer Alan Hayvan Tasvirleri 49

3. SUMER VE ESKİ VE YENİ BABİL DÖNEMİ ÇİVİ YAZILI KAYNAKLARDA GEÇEN HAYVAN İSİMLERİ VE BETİMLEMELERİ 60

3.1. Sumerce Sözlük Listelerinde Geçen Hayvan İsimleri ve Tasvirleri 60

3.1.1. Koyun 60

3.1.2. Keçi 61
3.1.3. Deve 61
3.1.4. Ceylan 63
3.1.5. Domuz 63
3.2. Sumer Dönemi İdari Kayıtlarında Geçen Hayvan İsimleri ve Tasvirleri 64
3.2.1. Domuz 64
3.2.2. Koyun - Keçi 65
3.3. Kehanet Metinlerinde Geçen Hayvan İsimleri ve Tasvirleri 66
3.4. Sumer Edebî Eserlerde Geçen Hayvan İsimleri ve Tasvirleri 68
3.4.1. Aslan 69
3.4.2. Yaban Öküzü 69
3.4.3. Sığır 69
3.4.4. Ceylan 70
3.4.5. Boğa 71
3.4.6. Koyun 72
3.4.7. Eşek 72
3.4.8. Köpek 72
3.4.9. Kuşlar 73
3.4.10. Çekirge 74
3.5. Sumer Atasözü ve Deyimlerinde Hayvanlar 74
3.6. Sumer Dönemine Ait Mutfak Kayıtlarında Geçen Hayvan İsimleri 92
3.7. Babil (Eski-Yeni) Dönemi Çivi Yazılı Kaynaklarda Geçen Hayvan İsimleri ve Betimlemeleri 94
3.7.1. HAR-ra = *hubullu* Sözlük Listelerinde Geçen Hayvan İsimleri 94
3.7.2. HAR-ra=*hubullu* XIII.Tablette Geçen Evcil Hayvanlar 95
3.7.3. HAR-ra=*hubullu* XIV. Tablette Geçen Vahşi Hayvanlar 97
3.8. Eski ve Yeni Babil Dönemi İdari Kayıtlarında Geçen Hayvan İsimleri ve Betimlemeleri 98

3.8.1. Domuz 98
3.8.1.1. Domuzun Saraya Vergi Olarak Verilmesi 100
3.8.2. Büyükbaş Hayvanlar 102
3.8.3. Küçükbaş Hayvanlar 104
3.8.4. Balık 106
3.9. Hammurabi Kanunlarında Geçen Hayvan İsimleri 106
3.10. Edebi Eserlerde Geçen Hayvan İsimleri ve Tasvirleri 109
3.10.1. Gılgamış Destanı 109
3.10.2. Kartal Hikayesi 111
3.11. Babil (Eski-Yeni) Dönemine Ait Kehanet Kayıtlarında Geçen Hayvan İsimleri 113
3.12. Mutfak Kayıtlarında Geçen Hayvan İsimleri 120
4. SONUÇ 123
5. KAYNAKÇA 126

KISALTMALAR DİZİNİ

B.M : British Museum

CAD : Chicago Assyrian Dictonary

Hh : Urra-hubullu/ HAR-ra= *hubullu*

L.M : Louvre Museum

M.Library M : The Morgan Museum

M.Ö : Milattan Önce

Met M. : Metropolitan Müzesi

Penn M : Philedelphia Museum

S.M.B : Staatliche Museen zu Berlin.

RESİMLER DİZİNİ

Resim 1. Uruk Dönemi silindir mühür, Staatliche Museen zu Berlin. 8
Resim 2. Uruk Dönemi silindir mühür, British Museum:..... 8
Resim 3. Uruk Dönemi, Louvre M. 9
Resim 4. Uruk Dönemi, British Museum..... 9
Resim 5. Geç Uruk Dönemi, Sürünün Beslenmesi, B.M. 10
Resim 6. Geç Uruk- Cemdet-Nasr Dönemi, B.M.: 10
Resim 7. Cemdet-Nasr (Erken) Dönemi, B.M. 11
Resim 8. Avcı ve av hayvanları, Uruk- Cemdet-Nasr Dönemi,B.M. 11
Resim 9. Cemdet-Nasr Dönemi, B.M. 12
Resim 10. Cemdet-Nasr Dönemi, British Museum: 12
Resim 11. Buzağılar ve Aslan Tasviri, B.M. 12
Resim 12. Cemdet-Nasr Dönemi, B.M. 13
Resim 13. Doğadaki Muflonların Tasviri, B.M. 13
Resim 14. Cemdet-Nasr Dönemi, B.M. 14
Resim 15. Boynuzlu Hayvan, B.M. 14
Resim 16. Boğalar Tasviri, B.M. 15
Resim 17. Erken Hanedanlıklar I Dönemi, B. M. 15
Resim 18. Erken Hanedanlıklar I Dönemi, B. M. 16
Resim 19. Erken Hanedanlıklar II Dönemi, B. M. 16
Resim 20. Erken Hanedanlıklar II Dönemi, B. M. 17
Resim 21. Erken Hanedanlıklar II-III Dönemi, B. M. 17
Resim 22. Erken Hanedanlıklar III Dönemi, B. M. 17
Resim 23. Erken Hanedanlık III Dönemi, B.M. 18
Resim 24. Erken Hanedanlıklar III Dönemi, B. M.: 18
Resim 25. Uruk Vazosu, Orthman:1975, 69a. 19
Resim 26. Uruk Vazosu betimlemeleri, Roaf:1996, 61. 20
Resim 27. Uruk Dönemi, S. M. B:..... 22
Resim 28. Uruk Dönemi silindir mühür, Moortgat 1969: fig. A, B. 22
Resim 29. Geç Uruk Dönemi, B.M. 23
Resim 30. İç içe Geçmiş Yılanlı Lamba Kapağı, Louvre Museum. 25
Resim 31. Balıkla tasvir edilen balıkçı 25
Resim 32. Koç Başı, Metropolitan Sanat Müzesi. 26
Resim 33. Ukayir Höyük, Beyaz Tapınak fresklerinden hayvan figürleri. 26

Resim 34. Boğa Frizli Kabartma Kâse Parçası, Metropolitan Sanat Müzesi. 27
Resim 35. Uruk Aslan Avı Steli (Crawford, 2015: 188)..... 27
Resim 36. İki yılanla savaşan Gılgamış'ı tasvir eden taş ağırlık, De Agostini Koleksiyonu. 28
Resim 37. Bakır Boğa, Ninhursag Tapınağı, B. M. 29
Resim 38. Ninhursag Tapınağı Duvar Süsleme detayı, B.M. 29
Resim 39. Yaslanmış İnek, B.M. 29
Resim 40. İmdugud Rölyefi, B.M. 30
Resim 41. Entemena dönemine ait Rahip Dudu Rölyefi/ Adak Plaketi, L. M. 30
Resim 42. Kraliçe Puabi'nin Liri. B. M. 32
Resim 43. Kraliçenin Lirinden detay, B.M. 32
Resim 44. Büyük Altın Lir, Penn M. 33
Resim 45. Büyük Lirin süsleme detayı, M. Library M. 33
Resim 46. Boğa (inek) Başlı Gümüş Lir, B.M. 34
Resim 47. Gümüş Lir detay, B.M. 35
Resim 48. Tekne şeklindeki Geyik motifli lir, Penn M. 35
Resim 49. Ur Standardı, B.M. 37
Resim 50. Ur Standardı-barış yüzü, B.M. 37
Resim 51. Ur Standardı savaş yüzü, B.M. 38
Resim 52. Ur Standardı yan paneli, B.M. 39
Resim 53. Ur Standardı yan paneli, B.M. 39
Resim 54. Çalılıktaki Koç. B. M. 40
Resim 55. Akbabalar Steli, L. M. 40
Resim 56. Dağ Keçisi Destekli Stant, Met. M. 41
Resim 57. Eski Babil Dönemi, B.M. 42
Resim 58. Eski Babil Dönemi, B.M. 43
Resim 59. Eski Babil Dönemi, B.M. 43
Resim 60. Eski Babil Dönemi, B.M. 44
Resim 61. Eski Babil Dönemi, B.M. 44
Resim 62. Eski Babil, B.M. 45
Resim 63. Eski Babil, B.M. 45
Resim 64. Eski Babil, B.M. 45
Resim 65. Yeni Babil Dönemi, B.M. 46
Resim 66. Kahraman ve devekuşu mücadelesi, B.M. 46
Resim 67. Yeni Babil Dönemi, B.M. 47

Resim 68. Yeni Babil Dönemi, B.M. 47
Resim 69. Yeni Babil Dönemi, B.M. 48
Resim 70. Yeni Babil Dönemi, B.M. 48
Resim 71. Yeni Babil Dönemi, B.M. 49
Resim 72. Yeni Babil Dönemi, B.M. 49
Resim 73. Kurbağa şeklindeki ağırlık, Met. M. 50
Resim 74. Hayvana binen çocuk, B.M. 50
Resim 75. Kozmetik kutusu kapağı, B.M. 51
Resim 76. Eski Babil Dönemi, Gılgamış-Gökyüzü Boğası mücadelesi, Berlin Müzesi. ... 51
Resim 77. Babil'in Keçileri, L.M. 52
Resim 78. Tanrıça İştar'ı sembolize eden beyaz gövdeli aslan, L.M. 53
Resim 79. Tanrı Adad'ı sembolize eden sarı gövdeli boğa, S.M.B. 53
Resim 80. Tanrı Marduk'u sembolize eden mušḫuššu, S.M.B. 54
Resim 81. Marduk'un mitolojik hayvanı Mušḫuššu, L. M. 55
Resim 82. Gula Eresh Kudurrusu, B. M. 55
Resim 83. Gula Eresh Kudurrusu tepe detayı. 56
Resim 84. Meli-Shipak Dönemi kudurru taşı, B.M. 56
Resim 85. Meli-Shipak kudurru taşının tepe detayı, B.M. 57
Resim 86. Marduk-Nadin-Akhe'ye ait kudurru.B.M. 57
Resim 87. Marduk-Nadin-Akhe kudurrusunun tepe detayları, B.M. 58
Resim 88. I.Nebukadnezar dönemine ait kudurru, B.M. 58
Resim 89. Uruk Dönemi, sürü gütme, S.M.B. 61
Resim 90. Ziyafet sahnesi, B.M. 66
Resim 91. Yürüyen boğalar, B.M. 71
Resim 92. Koyunlar ve koç, S.M.B. 72
Resim 93. Saluki köpekleri betimlemesi, Tepe Gavra'dan mühür. 75
Resim 94. Çoban ve İnek betimi, B.M. 77
Resim 95. Aslan ve keçi mücadelesi, B.M. 79
Resim 96. Domuz şeklinde damga mühür, B.M. 80
Resim 97. Balık tasarımı, B.M. 81
Resim 98. Geç Babil dönemine ait yaban domuzu heykelciği, S.M.B. 101
Resim 99. Yeni Babil Dönemi, B.M. 106
Resim 100. Babil Dönemi, koyun ciğeri modeli, B. M. 114
Resim 101. II.Nebukadnezar'a ait üzerinde kehanet yazılı balık figürü, S.M.B. 117

1. GİRİŞ

İnsanlığın varoluşundan beri hayvanlar her zaman insanların yanında yer almıştır. Hayvanların insanların yaşamında olmadığı bir dönemi düşünmek imkansızdır. İnsanlar yaşamlarını sürdürebilmek için vahşi hayvanlardan korunma yollarını öğrenmiş ve vahşi hayvanları avlamaya başlamışlardır. Doğal yaşam içerisinde gördükleri ve etkilendikleri hayvanları kendilerince anlatmışlardır. İnsanlar, sanatın yaklaşık 35.000 yıl öncesinde ortaya çıkmasından bu yana hayvanları tasvir etmişlerdir.[1]

İlk olarak mağaralarda ve kayalarda kendini gösteren tasvirler birçok bilginin de kaynağı olmuştur. Dünyanın birçok farklı kültür noktasında ortaya çıkan hayvan tasvirleri, çoğunlukla sürüler halinde hareket eden hayvanlar veya av sahneleri şeklinde ortaya çıkmıştır. Neolitik yaşamla birlikte insan yaşamına uyum sağlayan hayvanlar evcilleştirilmiştir.[2] Hayvanlarla olan etkileşim Mezopotamya toplumlarının zihin dünyasını ve çevresini algılamasını şekillendirmiştir. Evcil hayvan sürülerini güdüyor, tehlikeli vahşi hayvanlara karşı korunuyorlar, yük hayvanlarının yardımıyla uzun mesafeler kat ediyor, avlanıyor, savaşa at sürüyorlar ve en önemlisi hayvanlarla besleniyorlardı. Hayvan tasvirleri, boyalı çanak çömleklerde, kil heykeller, oyma taş ve değerli metalden heykeller olmak üzere birçok şekilde biçim alarak ortaya çıkıyordu. Eserlere yansıyan bu betimlemelerde yer alan hayvanlar bazen dost bazen de düşman olarak görülmüş, ancak zamanla bu hayvanlardan bazıları kutsal sayılarak sembolik bir anlam yüklenmiştir. Kutsal sayılan hayvanlar inanç çerçevesinde tanrı ve tanrıçalarla özdeşleştirilerek dinî anlamda da önemli bir konuma gelmişlerdir.

Hayvanlar sahip oldukları özellikler ve insanlarda uyandırdıkları duygular nedeniyle insanın düşünce dünyasını harekete geçiren önemli bir motif olmuştur. Doğal olarak insanlar bu duruma kayıtsız kalamamış ve temelini hayvanların oluşturduğu zengin bir inanç, mitoloji ve kültür ortaya çıkarmışlardır. Altan Armutak'a göre gücünden ve yırtıcılığından

[1] **Breniquet, Catherina** (2002) ''Animals in Mesopotamian Art'', A History of the Animal World in the Ancient Near East, Edited by Billie Jean Collins, Brill, Leiden-Boston-Köln, 145.
[2] **Childe, Gordon** (2009) Tarihte Neler Oldu?, Çeviren: Alaeddin Şenel- Mete Tunçay, 5.Baskı, İstanbul, Kırmızı Yayınları, 64.

korkulan hayvanların bedenleri içerisinde gizlenmiş olan güçlü tanrıların varlığı ‘‘zoomorfizm’’ adı verilen hayvan biçimli tanrılar dönemini başlatmıştır.[3] Zamanla insanın hayvan üzerindeki hakimiyetinin artması, birçok türü evcilleştirmesi ve hayvan üretiminin insan tarafından yapılmasıyla hayvandan daha akıllı insan formlu tanrılar ve tanrıçalar ortaya çıkmıştır. [4]

Mezopotamya halklarından özellikle Sumerliler ve Babillilere ait arkeolojik eserlerde tasvir edilen hayvanlar genellikle tanrıların hem temsilcisi hem de güç sembolüydü. Panteonda yer alan tanrılardan Ningirsu aslan başlı kartal (anzu kuşu), Enki yarı balık yarı keçi,[5] İnanna-İştar aslan, Adad boğa, Marduk ejderha, Gula köpek, İšḫara ise akrep ile sembolize edilmiştir. Bu hayvanların dinî anlamda tanrıların sembolü olmasının yanında hayvanların insanlar ve tanrılar arasında iletişimi sağladığına da inanılmıştır.[6] Ayrıca bazı hayvan türleri zaman zaman ritüellerle tanrılara kurban edilmişlerdir. Çünkü hayvanlar canlı veya ölü olarak tanrılara ulaşmak için hem onlara adak olarak sunulmuş hem de iletişim kurmakta kullanılmıştır. Günlük yaşamda önemli görülen bu hayvanlar gerek ritüellerde gerek de kullanılan malzemelerde tasvir edilmiştir.

Gordon Childe’a göre neolitik dönemle birlikte evcilleştirilen hayvanlar insan yaşamına uyum sağlamış ve insanlar tarafından sürü haline getirilmiştir.[7] Mezopotamya coğrafyasının sahip olduğu farklı özellikler bölge insanın ekonomik faaliyetlerini de bir anlamda şekillendirmiştir. Bölgenin kuzey kesimi susuz tarıma ve küçükbaş hayvancılığa, güney kesimi ise sulama kanalları ve alüvyonlu toprakların olması nedeniyle daha çok tarıma uygundur.[8] Bu özellikler ve iklim koşulları sebebiyle Mezopotamya insanının en önemli besin kaynağı tarım ve hayvancılık olmuştur.

Sumer ve Babil toplumlarının ekonomisi için hayvancılık oldukça önemliydi. Tarım faaliyetlerinden taşımacılığa, yiyecekten giyeceğe kadar birçok alanda temel kaynak hayvanlar olmuştur. Evcilleştirilen hayvanlar arasında özellikle öküz, boğa, koyun ve keçi türleri en önemli grubu oluşturmuştur. Öküz ve boğa gibi hayvanlar özellikle tarımsal faaliyetlerde iş gücü olarak toprağı işlemekte kullanılmıştır. Keçi ve koyun türleri ise hem

[3] **Armutak,Altan** (2015) ‘‘Özgürlükten Tutsaklığa Hayvanlar’’, Aktüel Arkeoloji Dergisi, 26.
[4] Armutak, 26.
[5] **Altuncu, Abdullah** (2011) ‘‘Sümerlerin Dini Tarihi’’, (Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi, Elazığ, 33.
[6] Altuncu, 83.
[7] Childe**,** 64-65.
[8] **Köroğlu, Kemalettin** (2013) Eski Mezopotamya Tarihi, Başlangıcından Perslere Kadar, 6. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 15.

en önemli besin kaynağı hem de postu, giysi yapımında kullanılan yün için de temel kaynaktır. Hayatın her alanında neredeyse temel kaynak olan hayvanlar, dikkatli şekilde beslenmiş, işinin uzmanı çobanlar tarafından yetiştirilmiştir.

Sumer ve Babil toplumlarında beslenme ve ekonomik anlamda oldukça önemli olan hayvanlar sadece bu alanla sınırlı kalmamış, onların kültürel anlamda da düşünce dünyasını şekillendirmiştir. Hayvanlar atasözlerinden hikayelere, sözlük listelerinden hukuki belgelere kadar birçok alanda yer almıştır.

1.1. Araştırmanın Amacı

Arkeolojik Buluntular ve Çivi Yazılı Tabletler Işığında Sumer ve Eski ve Yeni Babil Dönemi Kaynaklarında Geçen Hayvan İsimleri ve Betimlemeleri adlı çalışmanın amacı; konu edilen Sumer ve Babil dönemine ait arkeolojik buluntulardaki ve çivi yazılı tabletlerdeki kayıtlar üzerinden hayvanların isimlerini ve tasvirlerini belirlemektir. Mezopotamya toplumlarının hayatı doğrultusunda temel faaliyetlerden olan hayvancılık ile beslenme maksatlı yetiştirilen hayvanlar dışında tanrıların sembolü ve temsilcisi olarak görülen kutsal hayvanlar da vardı. Bununla beraber birçok mitolojik hikâyede ve atasözlerinde de hayvan isimlerinin geçmesi bize bu hayvan türleri hakkında bilgi vermektedir. Bu bilgilerin kullanılmasıyla o döneme ait hayvan isimleri ve tasvirlerini belirlemek açısından bu çalışma önemli bir içeriğe sahiptir.

1.2. Araştırmanın Kapsamı

Araştırma konumuzda Mezopotamya toplumlarından Sumer, Eski ve Yeni Babil uygarlıkları dönemine ait silindir mühürler, heykeller, rölyef ve kabartmalar, ritüel materyalleri gibi arkeolojik verilerde yer alan hayvan tasvirleri incelenmiştir. Bu verilerin yanında ritüel metinleri, kehanet metinleri, kanun maddeleri, sözlük listeleri gibi çivi yazılı tabletlerde geçen hayvan isimleri incelenecektir. Araştırılan dönem aralığının geniş olmasından dolayı Sumer dönemi Uruk, Cemdet-Nasr ve Erken Hanedanlıklar Dönemi olarak belirlenmiştir. Babil dönemi ise Eski Babil ve Yeni Babil Dönemleri olarak belirlenmiştir. Babil dönemi içerisinde yer alan Orta Babil (Kassit) dönemi ele alınmamıştır. Çünkü bu dönemin sanat anlayışı ve kültürel özellikleri üzerinde Kassit etkisi olması sebebiyle dahil edilmemiştir. Kassit Dönemi başlı başına bir tez konusu olabilir niteliktedir.

1.3. Araştırmanın Kaynakları ve Yöntemi

Araştırma konusu hakkında bir ön araştırma yaparak konunun içeriği belirlenmiş ve temel bilgiler edinilmiştir. Sumer ve Babil uygarlıkları dönemine ait hayvan tasvirleri içeren kaynaklar gruplandırılmıştır. Kaynaklar türüne göre arkeolojik buluntular ve çivi yazılı kaynaklar olarak ayrılmıştır. Arkeolojik buluntular içerisinde ulaşabildiğimiz özellikle silindir mühürler, heykel ve kabartmalar, rölyefler ve ritüel materyalleri kullanılmıştır. Silindir mühür örnekleri için Donald J. WİSEMAN, Dominique COLLON ve Henrie FRANKFORT'a ait mühür çalışmaları ve katalogları taranmıştır. Silindir mühür görselleri için eldeki kaynaklardan yola çıkarak British Museum veritabanından kataloglar taranmıştır. Yazılı kaynaklar kısmı için MSL (Materialen Zum Sumerischen Lexion) serisi, CAD (The Chicago Assyrian Dictionary) serisi taranarak hayvan isimleri tespit edilmiştir. Babil dönemi kaynakları içerisinde yer alan HAR-ra=*hubullu* sözlük serisi oldukça önemlidir. Birçok konuyu içeren HAR.ra=*hubullu* sözlük listesinin XIII. XIV. ve XV. Tabletlerinde hayvanlara ait bilgiler yer almaktadır. Evcil, vahşi ve yaşam alanlarına göre kaydedilen hayvanların isimlerine bu sözlük listesi yardımıyla ulaşılmıştır. Sumer ve Eski ve Yeni Babil Dönemlerine ait kaynaklar arasında tariflerin yer aldığı mutfak kayıtları incelenmiştir. Mutfak kayıtları, hayvanların beslenme kültürü içerisindeki önemini göstermesi açısından önemlidir. Bu dönemlere ait mitolojik hikâyeler ve destanlar incelenerek hayvan isimlerine ve betimlenmelerine ulaşılmıştır.

Sumer dönemine ait kaynaklar arasında özellikle ekonomik içerikli belgeler hayvanlar hakkında önemli bilgiler içermektedir. Drehem kayıtları, III.Ur dönemine ait Garšana kayıtları ekonomik anlamda yetiştirilen hayvanların isimlerini içermesi bakımından önemlidir. Ayrıca Billie Jean Collins'in editörlüğünde oluşturulan *A History of the Animal World in the Ancient Near East* (*Antik Yakındoğu'da Hayvan Dünyasının Tarihi*) çalışması yol belirleyici olmuştur. Ayrıca Sumer ve Babil (Eski-Yeni) dönemleri üzerine yapılmış modern çalışmalar ve araştırmalar da incelenmiştir.

''Arkeolojik Buluntular ve Çivi Yazılı Tabletler Işığında Sumer ve Eski ve Yeni Babil Dönemi Kaynaklarında Geçen Hayvan İsimleri ve Betimlemeleri'' adlı çalışma ''Giriş'', 2 ana bölüm ve ''Sonuç'' bölümünden oluşmaktadır.

Çalışmanın 1. ana bölümünde Sumer ve Eski ve Yeni Babil dönemine ait silindir mühürler başta olmak üzere döneme ait diğer arkeolojik buluntularda yer alan hayvan tasvirleri üzerinde durulmuştur. Bu tasvirler üzerinden bu toplulukların iletişimde bulunduğu hayvanlar ve insanların hayvanlarla ilişkileri neticesinde onları nasıl tasvir ettikleri ele alınmıştır.

2. bölümde ise Sumer ve Eski ve Yeni Babil dönemlerine ait çivi yazılı tabletlerde geçen hayvan isimleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu noktada kullanılan kaynaklarda ulaşabildiğimiz ve en sık geçen bazı hayvan isimleri alt başlıklar halinde sıralanmıştır. Günlük yaşamda besin maddesi olarak tüketilen ve gücünden faydalanılan hayvanların sözlük listeleri, tapınak kayıtları, ritüel metinleri, ticari kayıtlar, atasözleri-deyimler listeleri, fabllar, mitolojik metinler ve hikayeler gibi metin türlerinde nasıl geçtiği ve hangi amaçlarla kullanıldığı üzerinde durulmuştur.

Çalışmanın sonuç bölümünde ise tez konumuz çerçevesinde elde ettiğimiz neticeler sunulmuştur. Bu bölümde ulaşılan sonuçların analizleri ve değerlendirilmesi yapılmaya çalışılmıştır. Kullanılan kaynaklar ise kaynakçada, görsellerin alındığı internet kaynakları ekler kısmında internet kaynakçası olarak verilmiştir.

2. SUMER VE ESKİ VE YENİ BABİL DÖNEMİ KAYNAKLARINDA GEÇEN HAYVAN İSİMLERİ VE BETİMLEMELERİ

Sumerlilere ait en eski belgeler Uruk dönemi sonlarına doğru ortaya çıkmaya başlar.[9] Resim yazısı karakteri ile oluşturulan piktogram tabletlerde mal listeleri, ticari ilişkiler, arazi alım-satımları ve günlük yaşam için üretilen süt, ekmek, buğday gibi ürünlerin listeleri de yer almıştır.[10] Gelişen çiviyazısı Sumercenin yapısına göre belli kurallarla daha düzenli hale geldi. Ortaya çıkan Uruk tabletlerinin bir kısmı ticareti yapılan malların listesini, yetiştirilen hayvanların ve görevlilerin isimlerini içeren sözlük listelerinden oluşur.[11] Ayrıca ticarî ya da idarî olmayan metinlerin yaygın olarak bulunması M.Ö.II. binyılın ortalarını bulmuştur. Başlangıçta tapınaklara ya da binalara ait kuruluş tuğlaları, adak konileri sonraları daha uzun metinler, kralların kahramanlıkları, eğitici, edebî, dinî ve hukukî metinler yazılmaya başlanmıştır. Kullanılan kilin yanında anıtsal yazılara uygun olan taş başta olmak üzere diğer malzemeler de kullanılmaya başlanmıştır.[12]

2.1. Sumer Dönemi Silindir Mühürlerinde ve Diğer Arkeolojik Malzemelerde Tasvir Edilen Hayvanlar

Silindir mühürler zaman içerisinde ortaya çıkan en önemli maddi kültür öğeleridir. Adlarından da anlaşılacağı gibi silindir mühürler genel olarak taştan, kimi kez de fayans, cam, pişmiş kil, tahta, kemik, deniz kabuğu, fildişi ya da madenden yapılmış ve üstlerine bir desen kazınmış silindirlerdir.[13] Koçak'a göre silindir mühürlerle ilk defa bir yüzey üzerindeki resmin, baskı yöntemiyle daha yumuşak bir başka yüzey üzerine aktarılmasıyla baskı-resim icadını ortaya çıkarmıştır. Kil üzerine çıkartılmak istenen resim, silindir üzerine ters olarak oyulmuştur. Silindir, kil yüzey üzerinde çevrildiğinde silindirin çukur kısımları kil üzerinde kabarıklık vermiş ve nihayetinde silindir yüzeyinin yüksek bırakılmış kısmı da

[9] Köroğlu, 53.
[10] Köroğlu, 54.
[11] Köroğlu, 55. **Hırçın, Selen** (2003) Çivi Yazısı-Ortaya Çıkışı, Gelişmesi, Çözümü, Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları, 7.
[12] **Turri, Luigi** (2018) ''Çivilerden Kelimeler. Piktogramlardan Alfabeye'', Antik Yakındoğu, Editor: Umberto Eco, Çeviren: Leyla Tonguç Basmacı, İstanbul, Alfa Tarih Yayınları, 374.
[13] **Roaf, Michael** (1996) Mezopotamya ve Eski Yakındoğu- Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi 9, Çeviren: Zülal Kılıç, İstanbul, İletişim Yayınları, 71.

kil üzerindeki resmin zeminini oluşturmuştur.[14] Silindir mühürlerin üzerindeki desenler değerli bilgi kaynaklarıdır. Mühürlerde tanrılar, kral tasvirleri, bitki-hayvan motifleri, mitolojik hikayeleri yansıtan öğeler ve günlük hayata dair pek çok detay yer almıştır.

Silindir mühürlerin günlük yaşamda kullanım alanları ve işlevleri oldukça önemlidir. Sumerliler ile kullanılmaya başlayan silindir mühürler 3.000 yıl boyunca çivi yazısının temel aracı olan kil tabletlere kolayca baskı yapabilme amacıyla geliştirilmişlerdir.[15] Mühürlerin ilk işlevi yazılı belgelerden çok, sepetlerde taşınan malzemeleri mühürlemek, küp, torba veya ambar kilitlerini mühürleyerek bir güvenlik önlemi oluşturmaktı. İkinci işlevi ise imza niteliğinde kullanılmış olmasıdır. Üçüncü işlevi ise sepette taşınan bir malzemeye, seramik kap ya da bir kil üzerine basılarak nesnenin hangi kuruma veya kime ait olduğunu belirlemek için mülkiyet göstergesi olarak kullanılmıştır.[16] Bu işlevlerin yanında silindir mühürlerin sosyal hayatta da önemli bir kullanımı vardı. Değerli taşlardan özenle oyularak yapılan silindir mühürler ortasından delinerek bir ip geçirilerek kola veya bele takılan bir takı olarak kullanılmıştır. Ayrıca takı olarak kullanılmasından dolayı sahibini korunmasıyla özdeşleştirilmeye başlanmış hastalık, çocuk düşürme, kara büyü ya da dedikoduya karşı dinsel törenlerde kullanılmıştır.[17] Bu bağlamda silindir mühürler kullanıldıkları toplumlar hakkındaki en önemli kaynaklardır. Mühürlerde yer alan tasvirler ait oldukları toplumlara dair kültürel değerleri, inançları yansıtması açısından son derece önemlidir.

2.1.1. Uruk Dönemi Silindir Mühürlerinde Tasvir Edilen Hayvanlar

Sosyal yaşamda etkin şekilde kullanılan silindir mühürler, üzerlerindeki betimlemelerle farklı özelliklere sahiptiler. Nissen'e göre ilk silindir mühürlerde bulunan betimleme çeşitlerine bakarak mühürlerin ekonomik işlevlere sahip olduğu yolunda genel bir gözlem yapılabilir.[18] Silindir mühürlerde yer alan betimlemeler en çok insan ve hayvan figürlerinin kompozisyonlarıdır ve bu canlılar çeşitli etkinlikleri yürütürken gösterilmişlerdir. Bu kompozisyonlar tapınakta tapınma, birbirini izleyen gemiler, bir

[14] **Koçak, Gülbin** (1996) 'Sümer Silindir Mühür Resimleri', (Sanatta Yeterlilik Tezi), Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 5.
[15] Roaf, 72.
[16] Roaf, 72. **Legrain, Leon** (1936) Ur Excavations- Archaic Seal-İmpressions, Oxford University Press, 1. **Kavak, Abdülhamit** (2020) 'Eski Mezopotamya'da Silindir Mührün Gelişimi', Turkish Studies- History, 15(1), 125.
[17] Roaf, 72. Koçak, 15-17.
[18] **Nissen, Hans J.** (2015) Ana Hatlarıyla Mezopotamya, 2. Baskı, Çeviren: Z. Zühre İlkgelen, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 89.

yöneticinin karşısındaki tutsaklar, hayvanlara yem verilmesi, sıra sıra hayvanlar, yabanıl ve evcil hayvanlar arasındaki mücadeleler gibi temaları içermiştir.[19]

Resim 1. Uruk Dönemi silindir mühür, Staatliche Museen zu Berlin. https://recherche.smb.museum/detail/1744437/kultische-szene-sog--preußer-siegel S.e.t:12.03.2021.

Kısa bir cübbe (ağ etek) giyen bir adam sağa dönük, vücudunun önünde elleriyle çiçekli dallar tutmuş şekilde betimlenmiştir. Bu dallardaki çiçeklerden yiyen iki koyunla tasvir edilmiştir. Bu beslenme sahnesine ek olarak, aralarında Uruk vazosuna benzeyen iki uzun vazo bulunan iki kamış (tanrıça Innana'nın sembolleri) görülebilir. Vazo üzerinde sağa bakan küçük bir koyun detayı da mevcuttur. Bu betimlemenin bir tapınak girişi olduğu tartışılmaktadır. Silindir mührün tepe kısmında yatar şekilde bir koyun heykelciği yer almıştır. Bu mühür, Uruk döneminin seçkin parçalarından biri olarak kabul edilir.[20]

Resim 2. Uruk Dönemi silindir mühür, British Museum: https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1925-0110-27. S.e.t:13.10.2022.

[19] Nissen, 89.
[20] **Ayako Imai** (1983), Metropolitan Museum of Art: Antik Yakın Doğu Bölümü Koleksiyonundan Seçmeler, Tokyo. Roaf, 73.

M.Ö.4000-3000 yıllarına tarihlenen koyu yeşil klorit silindir mühür üzerine koşum takımından kopan bir boğayı durdurmak için sürüklenen bir adam ve bir diğeri ise yine boğayı durdurmak için üzerine binen iki adam sahnesi oyulmuştur.[21]

Resim 3. Uruk Dönemi, Louvre M.
https://collections.louvre.fr/en/ark:/53355/cl010171728 S.e.t:13.03.2021.

Bir inek sürüsünün buğday başaklarıyla gösterilen alandan geçmesi betimlenmiştir.[22]

Resim 4. Uruk Dönemi, British Museum.
https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1928-0211-11 S.e.t: 10.10.2022.

Sağa doğru ilerleyen bir boğa betiminin yer aldığı silindir mühürde uzun kuyruğu olan bir aslanın boğanın üzerine sıçradığı veya boğayla aynı yöne doğru düştüğü şeklinde yorumlanabilecek bir sahne oluşturulmuştur.[23]

[21] **Wiseman, D. J.** (1962) Catalogue of the Western Asiatic Seals in the British Museum: Cylinder Seals I: Uruk- Early Dynastic Periods, 1, pl.1c.
[22] **Frankfort, Henri** (1929) Cylinder Seals, a Documentary Essay on the Art and Religion of the Ancient Near East, London, MacMillan, 15, 23-24, 27, 58, pl.V b. **Amiet, Pierre** (1980) La Glyptique Mésopotamienne Archaïque, Paris, éditions du CNRS, ill. 397.
[23] **Frankfort, Henrie** (1955) ‘‘Stratified Cylinder Seals from the Diyala Region’’, Oriental Institute Publications, LXXII, Chicago, University of Chicago Press, 36. Wiseman, p.1, pl.1b.

Resim 5. Geç Uruk Dönemi, Sürünün Beslenmesi, B.M. https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1925-0110-20sembolleridir. S.e.t:14.03.2021.

M.Ö.3300-3000 yıllarına tarihlenen silindir mühür üzerine bir taç ve ağ kaftan giyen bir rahip-kralın, bir çift koyunu çiçek ile beslemesi işlenmiştir. Mühür üzerinde yer alan kamış demetleri ise Tanrıça İnanna'nın sembolleridir.[24]

Resim 6. Geç Uruk- Cemdet-Nasr Dönemi, B.M.: https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1851-0101-211 S.e.t: 14.03.2021.

M.Ö.4000-2900 yıllarına ait silindir mühürde iki sıra halinde oluşturulan tasvirde aslanlara saldıran köpekler gösterilmiştir.[25]

2.1.2. Cemdet-Nasr Dönemi Silindir Mühürlerinde Tasvir Edilen Hayvanlar

Uruk dönemine ait silindir mühürlerdeki üslup ile Cemdet-Nasr adını alan sonraki çağ arasında bir kopukluk yoktur.[26] Bazı mühürler, Uruk kültürünün son ürünleri veya yeni çağın ilk tezahürleri olarak kabul edilebilir niteliktedir. Uruk dönemi sanatının standart örnekleri

[24] Wiseman s.1, pl.1a**.** Frankfort, 21 ve 24, pl.Vi.
[25] Wiseman, 2, pl.2c.
[26] Koçak, 52.

olarak Warka'da bulunan mühür baskılarını almak yerindedir. Bu nedenle Cemdet Nasr yeni başlayan bir dönem ve üslup olarak sayılır. Bu döneme ait tasvirler bir önceki kültürle temalarla ilişkilendirilmesinden dolayı ve her bakımdan geçiş niteliğindedirler.[27]

Resim 7. Cemdet-Nasr (Erken) Dönemi, B.M. https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1919-0712-624 s.e.t:14.03.2021.

İki sıra olarak gösterilen hayvanların gösterildiği silindir mühürde; üst sırada geyik, aslan, boğa ve keçi; alt sırada kartal, aslan, iki boğa, keçi ve dağ keçisi betimlenmiştir.[28]

Resim 8. Avcı ve av hayvanları, Uruk- Cemdet-Nasr Dönemi,B.M. https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1932-1210-64 s.e.t:14.03.2021.

M.Ö.4000-2900 tarihli silindir mühürde iki av köpeği, çapraz şekilde duran aslanlar; avcıdan kaçan erkek geyik ve dağ keçisi betimlenmiştir. Ayrıca elinde yay ve okla gösterilen avcı da uçları yukarı kalkık çizmeler giymiş şekilde detaylandırılmıştır.[29]

[27] Frankfort, 30.
[28] Wiseman, 5, pl.5a. Frankfort, pl.VIb.
[29] Wiseman, 2, pl.2b. **Campbell Thompson R.- Hamilton R.W.** (1932) British Museum Excavations on the Temple of Ishtar at Nineveh, 1930-31, Liverpool Annals of Archaeology andAnthropology (19) 92, 29, pl.LXIII.10.

Resim 9. Cemdet-Nasr Dönemi, B.M. https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1966-0418-3 s.e.t:11.10.2022.

Büyük bir akrep ve önünde bir insan figürü betimlenmiştir.

Resim 10. Cemdet-Nasr Dönemi, British Museum: https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1935-1015-3 s.e.t:10.10.2022.

Beyaz mermer malzemeden yapılmış olan silindir mühürde sağa doğru hareket eden üç keçi sırası betimlenmiştir.[30]

Resim 11. Buzağılar ve Aslan Tasviri, B.M. https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1945-1013-143 s.e.t: 15.03.2021.

[30] Wiseman, 6, pl.6b.

Kaba bir teknik ile koyu yeşil klorit silindir mühür üzerine azgın aslanın iki boğaya (buzağıya) saldırması betimlenmiştir. Küçük buzağıların üstünde, balıklar ve çiçek desenleri yer almıştır.[31]

Resim 12. Cemdet-Nasr Dönemi, B.M. https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1936-0613-241 s.e.t:13.10.2022.

Yeşil mermer (kalsit) malzeme kullanılan silindir mühürde; dikey bir çizgi üzerinde halkaların olduğu direk motifi çizilmiştir. Daha sonra ortada bir boğa figürü ve iki sıra şeklinde üç kap? Tasvir edilmiştir.[32]

Resim 13. Doğadaki Muflonların Tasviri, B.M. https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1936-0613-263 s.e.t.: 15.03.2021.

Koyu yeşil kireçtaşından silindir mühürde sola doğru hareket eden muflonlar, doğada v şeklinde ve nokta gruplarıyla temsil edilen bitkiler arasında betimlenmiştir.[33]

[31] Wiseman 6, pl.6a.
[32] Wiseman, 6, pl.5d.
[33] Wiseman, 7, pl.6k. Frankfort, 76.

Resim 14. Cemdet-Nasr Dönemi, B.M.
https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1906-1110-6 s.e.t:14.03.2021.

Her iki yanında Tanrıça İnanna'nın sembolleri olan kapı direklerinin bulunduğu tapınak cephesine yaklaşan iki keçi ve bir koyun (veya dağ keçisi) betimi yapılmıştır. Çevrelerinde tapınak için kullanılan dört ağızlı çömlek; solda ise bereket sembolü olan iki akrep ve bir yılan yer almıştır.[34]

Resim 15. Boynuzlu Hayvan, B.M.
https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1928-0211-9 s.e.t:13.10.2022.

İki keçi çeşitli sembollerle birlikte betimlenmiştir.[35]

[34] Wiseman, 6, pl.5e.
[35]Wiseman, 8, pl.7e. **Barnett, Richard D-Wiseman, Donald J.** (1960a) Fifty Masterpieces of Ancient Near Eastern Art, Londra, British Museum Press, 83, no.37.

Resim 16. Boğalar Tasviri, B.M. https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1936-0613-261 s.e.t:13.10.2022.

Belirgin boynuzlarıyla sağa doğru hareket eder şekilde betimlenen boğaların üzerinde uçan bir başka hayvan detayı yer almıştır.[36]

2.1.3. Erken Hanedanlıklar Dönemi Silindir Mühürlerinde Betimlenen Hayvanlar

Erken Hanedanlık Dönemi silindir mühürlerinin çoğunluğunun bir konusu yok gibidir. Uruk döneminden bilinen bir tema olan mücadele eden hayvanlar, insan ya da mitolojik varlıkların frizleri yani sürülerin yırtıcı hayvanlara karşı korunması teması devam etmiştir.[37]Ziyafet ve hayvanların mücadelesi silindir mühürlerde ön plana çıkan betimlemelerdir. Daha sonra gerçek ve mitolojik hayvanlar arasındaki dövüş sahneleri, hayvanlarla savaşan kahramanların tasvirleri belirleyici tema haline gelmiştir. Gerçek hayvanlar arasında aslanlar boğalar yaban keçileri köpekler akrepler ve yılanlar yer alır.

Resim 17. Erken Hanedanlıklar I Dönemi, B. M. https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1932-1210-67 s.e.t. 14.10.2022.

[36] Wiseman, 8, pl.7b. Frankfort, Vb, VIIIk.
[37] Frankfort (1939) 58.

Silindir mühür üzerinde kurbağa ve balık gibi hayvanların betimi yanı sıra yıldızların oluşturduğu bir desen detayı vardır.[38]

Resim 18. Erken Hanedanlıklar I Dönemi, B. M. https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1936-0613-258 s.e.t.: 14.10.2022.

Aralarda yer alan balıklar, kurbağa, keçi ve geyikler betimlenmiştir.[39]

Resim 19. Erken Hanedanlıklar II Dönemi, B. M. https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1911-0408-10 s.e.t:14.10.2022.

Yarışma frizi olarak tanımlanan sahnede aslan ve boğa arasında duran bir kahraman ve çapraz şekilde duran boğalardan birine aslanın saldırısı betimlenmiştir.[40]

[38] Wiseman.16, pl.13d.
[39] Wiseman, 15, pl.13a. Wiseman (1959) 11.
[40] Wiseman 17, pl.15b.

Resim 20. Erken Hanedanlıklar II Dönemi, B. M. https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1895-1018-112 s.e.t: 14.10.2022.

Yarışma sahnesinin yer aldığı silindir mühürde çıplak bir kahraman ve üç çift çapraz hayvan- aslanlar, geyikler ve dağ keçileri betimlenmiştir.[41]

Resim 21. Erken Hanedanlıklar II-III Dönemi, B. M. https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1895-1018-114 s.e.t: 14.10.2022.

Elinde hançer ve sopası ile gösterilen kahramanın aslanın saldırısına uğrayan keçiye yaklaşması ve başka bir aslanın da geyiğe saldırması betimlenmiştir.[42]

Resim 22. Erken Hanedanlıklar III Dönemi, B. M. https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1898-1013-140 s.e.t:14.10.2022.

[41] Wiseman, 21, pl.17g.
[42] Wiseman.19, pl.16b.

Yukarıda çobanın üç koyun sürmesi ve bina dışında bağlı bir boğa; aşağıda ise bir adamın koyun kırkması betimlenmiştir.[43]

Resim 23. Erken Hanedanlık III Dönemi, B.M. https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1929-1017-372 s.e.t: 14.10.2022.

Silindir mühür üzerine iki sıralı bir dizi uzun boynuzlu keçi betimi yapılmıştır.[44]

Resim 24. Erken Hanedanlıklar III Dönemi, B. M.: https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1897-0511-108 s.e.t.15.10.2022.

İki parçalı tasarımın üst kısmında, üzerinde üçlü bir bitkinin büyüdüğü bir tepenin ya da dağın iki yanında insan başlı iki boğa (bizon?) yatmış ve aslan başlı kartallar ya da akbabalar tarafından saldırıya uğramış şekilde tasvir edilmişlerdir. Bir kahraman ve bir boğa-adam tarafından da bu hayvanlar bıçaklanmış olarak gösterilmiştir. Alt kısımda ise kafa kafaya duran iki boğanın etrafında ise geyik, keçi ve tavus kuşu benzeri hayvanlar yer almıştır.[45]

[43] Wiseman, 32, pl.28b.
[44] Wiseman 26, pl.23c.
[45] Wiseman, 26, pl.22d. **Wiseman, Donald J.** (1959) Cylinder Seals of Western Asia, London, Batchworth Press, pl.21.

2.1.4. Sumer Dönemine Ait Diğer Arkeolojik Buluntularda Yer Alan Hayvan Betimlemeleri

Tel el-Warka olarak bilinen eski Uruk kentinde Ubeyd döneminin başlarından M.S.3. yy.'a kadar yerleşme olmuştur. Bölgenin en önemli kenti haline gelen Uruk'ta iki büyük kutsal merkez ortaya çıkmıştır: Gök Tanrısı An'ın tapınağının bulunduğu Kullaba ve Tanrıça İnanna'nın tapınağının bulunduğu Eanna. I. Er Hanedanlar döneminde Uruk kenti genişleyerek büyümüş ve efsanevi kral Gılgamış tarafından surlarla çevrelenerek korunmuştur. Sonraki dönemlerde de Uruk kenti dinsel bir merkez olmayı sürdürmüş ve krallar tarafından korunmuştur.[46]

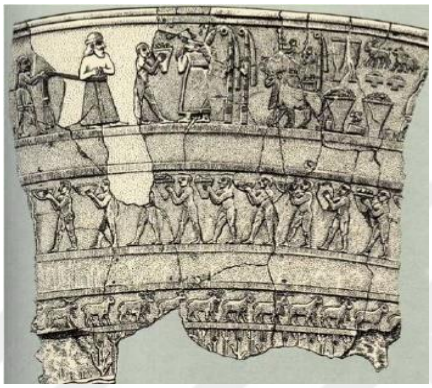
1940 yılında, bir Alman arkeoloji ekibi Uruk'ta İnanna tapınağında bulunan hazinede özel parçalar bulunmuştur.[47] Tapınağa ait hazine içerisinde bulunan ve Uruk Vazosu olarak tanımlanan eser üzerindeki tasvirlerin bazı kısımları eksik olmasına rağmen, Uruk Vazosu neredeyse tamamen yeniden inşa edilmiştir.[48] Eksik kısımları tamamlamak adına ilk vazoyla aynı görüntüye sahip parçalar satın alınmış, bu da başlangıçta tasvirleri birbiriyle eşleşen iki farklı vazo olabileceğini düşündürmüştür.[49]

Resim 25. Uruk Vazosu, Orthman:1975, 69a.

[46]Roaf, 60.
[47] **Chau, My** (2008) ''The Cylindrical Warka Vase and Cylinder Seals: Repetition and Reference as Visual Strategies of Communication in the Ancient Near East'', The Berkeley McNair Research Journal, Volume 15, University of California, Berkeley, 3.
[48] **Bahrani, Zainab** (2002) "Performativity and the Image: Narrative, Representation, and the Uruk Vase." Leaving No Stone Unturned: Essays on the Ancient Near East and Egypt in Honor of Donald P. Hansen, Winona Lake, India, Eisenbrauns, 16.
[49] **Frankfort, Henrie** (1956) The Art of the Architecture of the Ancient Orient, Penguin Books Ltd. 27.

Uruk vazosunun hafif kavisli şekle sahip gövdesini konik şekilli bir ayak destekler. Berlin Yakın Doğu Müzesi'ndeki örneğin ayak kısmının belirsiz rekonstrüksiyonu nedeniyle toplam yükseklik yaklaşık 105 cm, Bağdat'taki Irak Müzesi'ndeki orijinali 110 cm olarak verilmiştir. Ağız çapı yaklaşık 38 cm'dir ve ayağın yüksekliğindeki en dar nokta da yaklaşık 28 cm kadardır. Vazonun duvar kalınlığı üst kısımda iki cm ve alt kısma doğru artmıştır. Rölyef gövdesinin yüksekliği 92 cm'dir. Üç yatay tasvir şeridi vardır ve bunlar iki ayırt edici kabartma çizgilerle birbirinden ayrılmıştır.[50]

Resim 26. Uruk Vazosu betimlemeleri, Roaf:1996, 61.

Uruk vazosu üzerindeki tasvirler incelendiğinde farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Heinrich, Uruk vazosuna ait tasvirleri ‘‘Eanna tapınağına bağış’’ olarak yorumlamıştır.[51] Heinrich'in bu yorumu için belirleyici faktör, en üstteki tasvir şeridir. Ana sahne, kamış yüzük demetlerinin betimlenmesiyle iki alana ayrılabilir: bir yanda tapınağın önündeki betimleme, diğer yanda ‘‘adak sunuları’’ olan tapınak ürünlerinin olduğu betimleme. Tapınağın içinde büyük, kesik koni biçimli kaplarda tarla ve bahçe bitkileri bulunur. Solda, her birinin sırtlarında birer figür bulunan iki keçi var. Sırtlarındaki konilerden dolayı theriomorfik kaplar olarak tanımlanabilen büyük saklama kavanozlarının üzerinde iki hayvan tasvir edilmiştir.[52] İki büyük saklama kabı arasındaki taban çizgisinde bulunan uzun dikdörtgen nesne üzerinde bir boğa başı detayı yer almıştır. Ayrıca, Uruk vazosu şeklinde iki kap ve üzerlerine başka hediyelerin yığıldığı anlaşılan iki bodur T şeklinde nesne vardır.[53]

[50]**Hockmann, Daniel** (2008) ‘‘Die Warka-Vase – eine neue Interpretation’’, Altorientalische Forschungen, Volume:35, No:2, 327.
[51] **Heinrich, E.** (1936) Kleinfunde aus den Archaischen Tempelschichten in Uruk, ADFU 1, 16.
[52] Henrich, 16. Hockmann, 327.
[53] Hockmann, 327.

Tapınağın önünde gerçekleşen eylem de iki kısım da incelenebilir. Tasvirin sağ tarafında, karşılarında duran bir kadın figürüne doğru hareket eden ve hediye getirenler yer almıştır.[54] Kadın tasviri yüzük demetlerinin hemen solunda durmaktadır. Heinrich'in yorumuna göre bu figür İnanna'nın bir rahibesi ya da tanrıçanın kendisidir.[55] Bir parçası sağlam kalan başlık tasviri, iki boynuzlu başlık tasvirinin parçası olabilir. Kadının karşısında, çıplak şekilde hediye getiren bir figür yer almaktadır. Tapınak ürünlerinde bulunanlara benzeyen büyük bir saklama kavanozu taşımaktadır. Bir diğer figür, ağ benzeri bir kumaştan yapılmış ayak bileği uzunluğundaki elbisesi ile *en* kimliği ile ilişkilendirilmektedir.[56] Arkasındaki kısa elbiseli ve uzun saçlı figür, önündeki figürün elbisesi ile aynı ağ benzeri malzemeden yapılmış gibi görünen bir nesne tutmaktadır. Nesne esnektir ve solunda duran figürle yatay bir bağlantısı vardır. Aynı zamanda, adamın ellerinden dikey olarak düşer ve iki püskül ile biter.[57]

Ortadaki kayıtta ise ilahi dünyaya farklı türde kaplar taşıyan çıplak erkeklerin bir alayını tasvir edilmiştir. Altı çıplak erkekten oluşan betimlemede kişiler fiziksel ve yüz özellikleri bakımından benzer görünse de tekrarlanan bu figürler aynı kişiler değil, her biri farklı bir kap taşıyan farklı kişilerdir. Altı erkekten ilk dördü aynı tarz kapları taşımaktadır. Son ikisi farklı birer kap taşımaktadırlar. [58]

Uruk Vazosunun alt kısmında da muhtemelen arpa ve keten olmak üzere iki tür alternatif bitki görülmektedir.[59] İki bitki tasviri de yine tekrarlanan nesneler olduğu için iki vazonun eşleşmesini yansıtarak Uruk vazosunun önemini arttırmaktadır. Bitki tasvirinde olduğu gibi koyun ve koçlar da çift olarak sıralanmıştır. Koç ve koyunlar, erkek ve dişi olarak hayvancılıkta üremenin temsili, bitkileri de gıda üretiminin bir temsili oldukları yönünde çeşitli yorumlar yapılmıştır.[60] Chaun ise; insan nüfusunun yaşam üretimini kutsamak için tanrılara güvendiğini, malların ve gıda üretiminin bolluğunu ise dağıtmasını

[54] Hockmann, 328.
[55] Heinrich, 16.
[56] Hockmann, 328. **Suter, Claudia E**. (2014) ''Human, Divine or Both? The Uruk Vase and the Problem of Ambiguity in Early Mesopotamian Visual Arts'', Critical Approaches to Ancient Near Eastern Art, De Gruyter, 554.
[57] Hockmann, 328.
[58] Chaun, 4.
[59] Bahrani, 17. **Miller, Naomi F.- Jones, Philip- Pittman,Holy** (2006) ''Sign and İmage: Represantations of Plants on the Warka Vase of Early Mesopotamia'', Origini- Prehistory and Protohistory of Ancient Civizilations, Volume XXXIX, No: 1, 53-73.
[60] Bahrani, 16.

gerektiğini ve bunun da tanrılar ve insanlar arasında döngüsel bir ilişkiyi temsil ettiği şeklinde yorumlamaktadır.

Uruk vazosunun üzerinde yer alan bazı betimlemeler belirgin şekilde özellikle silindir mühürlerde yer almıştır. Muhtemelen Uruk vazosuna işlenen bazı sahneler zamanla belirli bir anlam yüklenerek silindir mühürlerde kullanılmıştır.

Resim 27. Uruk Dönemi, S. M. B:
https://recherche.smb.museum/detail/1744437/kultische-szene-sog--preußer-siegel
S.e.t:12.03.2021

Silindir mühür Uruk Vazo ile benzer görsel görüntülere sahiptir (şekil 4). Bu mühür baskısı, rozet tutan bir rahip-kralın yanında iki büyük koç gösterir. Sahnede, Uruk Vazosunun şekline benzer iki vazo, Tanrıça İnanna'yı temsil eden iki yüzüklü direk arasına oturmaktadır. Silindir mühürdeki ve Uruk Vazosundaki bu yüzüklü direk ve vazo tasviri aynıdır.[61]

Resim 28. Uruk Dönemi silindir mühür, Moortgat 1969: fig. A, B.

Uruk Dönemine ait bu silindir mühür de rahip-kral olarak tanımlanan figür elinde bir hayvan tutmaktadır. Figürün önünde v şeklinde çizilmiş olan yiyecek sepetleri ve çift halinde

[61] Bahrani, 17. Chaun, 7.

tasvir edilen vazolar İnanna'nın sembolü yüzüklü direkler önünde betimlenmiştir. Vazoların üzerinde boynuzlu bir hayvan detayı da vardır. [62]

Resim 29. Geç Uruk Dönemi, B.M.

https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1925-0110-19 s.e.t:05.10.2022.

M.Ö. 3300-3000 Geç Uruk dönemine tarihlenen silindir mühür üzerinde sağ tarafta betimlenen kadın figür- muhtemelen bir rahibe- Tanrıça İnanna'nın sembolü olan yüzüklü kamış demetlerini tutmaktadır. Kadın figürünün önünde ise iki tane büyük vazo tasvir edilmiş ki Uruk vazosuna benzemektedir. Vazoların diğer tarafında yer alan erkek figür, Uruk vazosunun üst kısmındaki betimlemede yer alan erkek figürle aynıdır ve elinde buğday başağı tutmaktadır.[63]

Mühür örneklerinden de anlaşıldığı kadarıyla Tanrıça İnanna ve Uruk vazosu arasında ortak bir simge paylaşımı mevcuttur. Ayrıca Hockmann'a göre Uruk vazosunun en üstteki betimlemelerinde yer alan nesneler arkaik şehir adları veya şehir sembolleri olarak yorumlanmalıdır. Vazodaki sembollerle ve nesnelerle tanımlanan şehirler: Nippur (Nibru), Kuth ve Zabalam'dır.[64]Vazoda yer alan üç sembolle karşılık gelen yazılışları ve mühür örnekleri Cemdet- Nasr ve Tell Uqair'den günümüze ulaşan arkaik şehir mühürleri üzerinde bulunabilmektedir.[65]

Postgate, Ur kentinde ED I/II dönemine ait silindir mühürler üzerinde şehir adları olarak sembollerin kullanıldığına işaret etmiştir.[66]Er hanedanlık dönemine ait şehir mühürleri genellikle, üyelerinin ekonomik, askeri, siyasi veya birbirleriyle ilişkisinin olduğu

[62] Frankfort (1956) 10. Chaun, 6. **Moortgat, Anton** (1969) The Art of Ancient Mesopotamia: The Classical Art of the Near East. London: Phaidon Press Ltd. pl. A, B.
[63] Wiseman (1962) 1, pl.2a.Frankfort (1939) 31, pl.V.g. Heinrich 14, pl.17d.
[64] Hockmann, 329-331.
[65] Hockmann, 331.
[66] **Postgate, J. N.** (1992) Early Mesopotamia. Society and Economy at the Dawn of History, London – New York, 32.

bir şehirler birliği ile ilişkilendirilmiştir.[67] Ur kentinde bulunan şehir mühürlerine atıfta bulunan Jacobsen, Sumer/Kengir ülkesindeki şehirlerin Er hanedan birliği olarak varsaydığı ‘‘Kengir Birliği’’ni III. Ur döneminde kurulan ‘‘bala sistemi’’ ile ilişkilendirmiştir ve Nippur şehrini bu sistemin merkezi varsaymıştır.[68]

Uruk vazosundaki betimleme, Uruk'taki silindir mühürler ile arkaik şehir mühürlerinde ifade edilen şehirler ittifakı arasında yakın bir bağlantı olduğunu düşündürmektedir.[69]O halde Uruk vazosundaki betimlemede, sembollerle adı geçen Şehirler birliği kentlerinden Uruk'taki İnanna tapınağına malların teslim edilmesini anlatılmak istenmiş olabilir. Malların tapınağa teslimi konusunda da Steinkeller'in varsayımına göre Uruk vazosundaki betimlemede yer alan uzun file etekli figür muhtemelen bu malları teslim alan memuru temsil ediyor. O zaman, Şehirler Birliği ve İnanna Tapınağı arasında arabuluculuk olarak görev yapan ana kişi bu memur figürüdür.[70] Uruk Vazosunun, üst frizindeki tapınak envanterleri arasında Uruk vazosuna görüntü olarak benzeyen iki kap tasvirinde olduğu gibi vazoların ikisi de İnanna Tapınağı'na yerleştirilmişse, bu tapınağa karşı yükümlülüklerin bir temsili olarak hizmet etmiş olabilir. Muhtemelen tapınak haraçlarının teslimi sırasında da özel bir rol oynamıştır.[71]

Hammadde olarak taş yıpranması zor bir malzeme olmasından dolayı, önemli sözleşmeler yazmak ve dolayısıyla ittifak benzeri kavramları görselleştirmek için taşlar önemli bir taşıyıcı olmuştur. Kil tabletlerin aksine, taşa işlenen yazılar veya tasvirler kolaylıkla yok edilemez olduğu için onların kalıcı bir kayıt olması amaçlandığı anlamına gelebilir.[72] İnanna tapınağında böyle bir şehir ittifakı tasvirinin bulunması, antik kudurru denilen şeyin kutsal bir ortamda saklanmasının öncüsü olabilir.[73]

---

[67] **Steinkeller, P**. (2002) ‘Archaic City Seals and the Question of Early Babylonian Unity’, in: Abusch, T. (Hrsg.), Riches Hidden in Secret Places. Ancient Near Eastern Studies in Memory of Thorkild Jacobsen, Winona Lake, 250–251.

[68] **Jacobsen,Thorkild** (1957) Early Political Development in Mesopotamia, ZA 52, 91–140. * Bala sistemi ilk olarak W.W Hallo tarafından araştırılmıştır ve Ur III dönemindeki bir değişim sistemine atıfta bulunur. **Hallo, W.W.** (1960) ‘A Sumerian Amphictyony’, JCS 14, 88–114.

[69] Hockmann, 334.

[70] Hockmann, 335.

[71] Hockmann, 335.

[72] **Gelb, I. J. – Steinkeller, P. – Whiting jr., R. M.** (1991) Earliest Land Tenure Systems in the Near East: Ancient Kudurrus, OIP 104, 21.

[73] Gelb – Steinkeller– Whiting, 23.

Resim 30. İç içe Geçmiş Yılanlı Lamba Kapağı, Louvre Museum. https://collections.louvre.fr/en/ark:/53355/cl010137483 s.e.t:05.05.2021.

Bu kapak bir kutunun veya lambanın alt kısmına aittir. Düz bir kenarı vardır ve bu kenar sayesinde kapat ait olduğu nesnenin yüzeyine tam oturmasını sağlar. İki yılan başının oluşturduğu çıkıntılı kısımda bir deliğin olması bu kapakla nesneyi bir arada tutan bir çivi olduğunu göstermektedir. Kapağın üst kısmında başları birbirine yakın iç içe geçmiş iki yılan motifi kabartma olarak yapılmıştır. Üçüncü bir yılanın gövdesi ise dolaşıklığı uyumlu hale getirmek için kullanılmıştır. Tello'daki Ningişzida Tapınağı'nın kalıntıları arasından çıkarılan kapak, tanrı' ya ait kült araçlarının bir parçasıdır.[74]

Resim 31. Balıkla tasvir edilen balıkçı

Bir besin kaynağı ve sembol olan balık Sumerlerde oldukça önemliydi. Tanrı Ea'nın sembolü konumunda olan balık birçok tasvirde yer almıştır. Meslek olarak Sumer toplumunda yer alan balıkçılığın tasvir edildiği bu taş levhada üstte bir balıkçı ve yakaladığı balık tasvir edilmiştir. Altta ise oturan bir tanrıçaya içki sunumu yapan bir rahip tasviri yer

[74] **Ewans, Jean M**. (2003) ''Approaching The Divine: Mesopotamian Art at the end of the Third Millenium B.C.'', Art of the First Cities: The Third Millennium B.C. from the Mediterranean to the Indus, Edited: Aruz, Joan- Wallenfels, Robert, The Metropolitan Museum Art, New Haven-Londra, New York Yale Universiy Press 442-443.

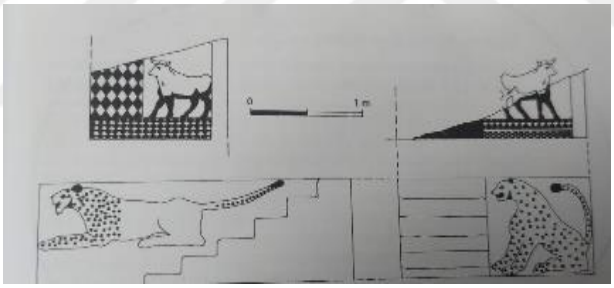
almıştır. Buradan anlaşılacağı üzere balık muhtemelen tanrılara sunulan adaklar arasında yer alan bir adak hayvanıydı.[75]

Resim 32. Koç Başı, Metropolitan Sanat Müzesi.

https://www.metmuseum.org/art/collection/search/326655 s.e.t:05.05.2021.

Pişmiş topraktan yapılan koç başı figürünün Uruk kentindeki tapınaklarda yaygın olarak görülmesi Tanrıça İnanna ile ilişkilendirilmiş ve onun adak hayvanı olarak kabul edilmesinde önemli rol almıştır.[76]

Resim 33. Ukayir Höyük, Beyaz Tapınak fresklerinden hayvan figürleri.

Uruk tapınakları arasında en güzel duvar süslemelere sahip olan Beyaz Tapınak, tanrıların babası Anu için Eanna'da yapılmıştır. Beyaz Tapınak'ta sunağın yanlarında, birisi başı yukarda yatar vaziyette, diğeri dik oturan şekilde iki benekli hayvanın, muhtemelen iki leoparın tasviri vardır. Uruk'taki Beyaz Tapınak'ın altında bulunan bir leopar ve bir aslana ait kemiklerin oluşturduğu temel yığın bu görsele destek niteliğindedir. Mavi ve yeşil gibi renklere rastlanmasa da oldukça canlı renkler kullanılmış olabilir.[77]

[75] **Beydiz, Mustafa Gürbüz** (2016) Mitolojiden Sanata Hayvan İmgesi, İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 76**: Crawford, Harriet** (2015) Sümer ve Sümerler, Çeviren: Nihal Uzun, İstanbul, Arkadaş Yayınları 223.
[76] **Metropolitan Sanat Müzesi** (2003), Eski Yakın Doğu Sanatı Bölümü. "Uruk: İlk Şehir." Sanat Tarihinin Heilbrunn Zaman Çizelgesi'nde, New York.
[77] Crawford, 76-77.

Resim 34. Boğa Frizli Kabartma Kâse Parçası, Metropolitan Sanat Müzesi.

https://www.metmuseum.org/art/collection/search/324111 S.e.t: 07.03.2021.

Bir boğa tasvirinin bulunduğu kâsenin sağlam kalan parçasında sağa doğru hareket eden bir boğa tasviri yapılmıştır. Kâsenin tamamı düşünüldüğünde süsleme birkaç boğa tasviriyle yapılmış olabilir. Geç Uruk ve Cemdet-Nasr dönemi süsleme tekniğine sahip olan esere saraylarda ve tapınaklarda sıklıkla rastlanmış, bu da eserin dinî ritüellerde veya kutlamalarda kullanılan özel bir önemi olduğuna işaret etmektedir.[78]

Resim 35. Uruk Aslan Avı Steli (Crawford, 2015: 188)

Uruk Aslan Avı Steli, bilindiği kadarıyla kraliyet aslan avının resmedildiği tek ve en eski steldir.[79] Aynı görüntüye sahip iki insan figürü olması aslında aslan avının iki farklı şeklinin tek kişi tarafından yapıldığını anlatmaktadır. Üste çizilen insan figürü elinde mızrakla bir aslanı avlıyor. Diğerinde ise ok ve yay ile iki aslanı avlaması tasvir ediliyor.

[78] **Metropolitan Sanat Müzesi** (2003) Eski Yakın Doğu Sanatı Bölümü. "Uruk: İlk Şehir." Sanat Tarihinin Heilbrunn Zaman Çizelgesi'nde, New York.

[79]**Öz, Esma** (2016) ''Yazılı Kaynaklar ve Arkeolojik Buluntular Işığında, Mezopotamya'nın Erken Dönemlerinden Yeni Asur Sonuna Kadar Kralların Av Faaliyetleri'', The Journal of Academic Social Science Studies, 45/3, 145. Roaf,

Burada insan figürünün tasvir detaylarına bakıldığında onun bir kral olduğu ve aslan avı yaptığı bellidir.[80] Sümer toplumunda kral aynı zamanda bir çobandır ve ülkesini vahşi aslanlara karşı korumak durumundadır.[81] Bu aslan avı steli ile hem kralın iyi çoban olduğu hem de aslanı avlayarak iyi bir avcı olduğu anlatılmaya çalışılmıştır.

Resim 36. İki yılanla savaşan Gılgamış'ı tasvir eden taş ağırlık, De Agostini Koleksiyonu.

M.Ö.3.binyıla ait olan taş ağırlık üzerinde iki yılanla mücadele eden Gılgamış tasviri yapılmıştır. Yılan figürü ölüm ve şifa sembolü sayılarak birçok mitolojik hikâyede yer almıştır. Ölümsüzlüğü arayan Gılgamış, tanrıların lütfuyla ölümsüz olan Utnapiştim'den gençlik otunun yerini öğrenir. Otu bulduğunda yıkanmak için suya girmiş bu esnada yılan otu yiyerek derisini değiştirmiştir. Bu hikâyeden kaynaklı olarak Gılgamış yılanlarla mücadele eder şekilde tasvir edilmiştir.[82]

Güney Irak'ta Ur kentine yakın Tel-Ubaid yerleşim alanında pişmiş tuğla ve kerpiç malzemeden yapılmış olan Tanrıça Ninhursag'a ait tapınak yapısı ile Cemdet-Nasr dönemi özelliği taşıyan birçok eser bulunmuştur. Tapınak yapısını ve yakınındaki mezar kompleksini çevreleyen duvar Kral Šulgi tarafından yaptırılmıştır.[83] Bu tapınakta özellikle birçok hayvan rölyefi, heykeli ve tapınak duvarlarının süslemelerinde yer alan hayvan frizleri bulunmuştur. Sumer inanç sisteminde ve mitolojisinde Tanrıça Ninhursag, bereketin ve yerin tanrıçası olarak görülmüştür. Bu sebeple çok sayıda hayvan motifinin ve heykelinin tapınakta bulunması bu hayvanların tanrıçanın sembolü ve ona adanan adak hayvanlar olduğunu göstermektedir.

[80] Roaf, 71.
[81] Roaf, 154.
[82] Gezgin, Deniz, (2015) ''Hayvan Mitosları'', Özgürlükten Tutsaklığa Hayvanlar, Aktüel Arkeoloji Dergisi, Sayı: 44, 19.
[83] **Hall, H.R. – Woolley, S. Leonard** (1927) Ur Kazıları, Volume I: Al-Uba, Londra, Oxford University Press, 14.

Resim 37. Bakır Boğa, Ninhursag Tapınağı, B. M. https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1924-0920-1 s.e.t: 08.03. 2021.

Tapınak yapısında ilk olarak içi ahşaptan yapılmış ancak dışı tamamen bakır olan bir boğa figürü bulunmuştur. Kazılar esnasında Hall, birçok boğa figürü bulmuş ancak çoğu yıkılan duvarların altında kalmış olmasından dolayı sadece bir tanesi çok az hasarla çıkarılmıştır. Boğa tasviri ve duruşuyla gerçek bir hayvanın özelliklerini taşır.[84]

Resim 38. Ninhursag Tapınağı Duvar Süsleme detayı, B.M. https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1924-0920-2 S.e.t:08.03.2021.

Duvar süslemelerinde çokça inek tasviri kullanılmıştır.[85] Bu da Tanrıça Ninhursag'ın sürülerin ve meraların koruyuculuğuna sahip olmasının en belirgin özelliği olarak karşımıza çıkar. Çünkü inek sürüleri ve boğa heykelleri onun bereketinin ve doğurganlığının somut sembolleridir.

Resim 39. Yaslanmış İnek, B.M. https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1924-0920-4 S.e.t:08.03.2021

[84] Hall, H.R. – Woolley, S. Leonard, XXVII, 84-86.
[85] Hall- Woolley, pl. XXXII.1, 88ff, s. 94**. Mitchell T. C**. (1969) Sumerian Art, İllustrated by Objects from Ur and Al-'Ubaid, London, British Museum, XXIIIa.

M.Ö.2500 yılına tarihlenen bu kabartma Tanrıça Ninhursag'a ait tapınağın duvar süslemesidir. Bu kabartmada olduğu gibi tapınağa ait birçok betimlemede özellikle inek ve inek sürüleri yer almıştır.[86]

Resim 40. İmdugud Rölyefi, B.M. https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1919-1011-4874 S.e.t:08.03.2021.

M.Ö. 2500 yılına ait tamamı bakır bir panelden oluşan eserde ortada Tanrıça Ninhursag'ın efsanevi kuşu olan aslan başlı Imdigud'un arka ayaklarından yakaladığı iki geyik betimlenmiştir.[87] Sanatçının amacı, hayvanları en göze çarpan tavırlarıyla tasvir etmektir. Tasvir edilen her bir hayvan için anlamlı olarak tasvirler onların yüzlerinin tamamını ve boynuzlu başları izleyiciye dönük olarak yürürken yapılmıştır.[88] Oldukça büyük şekilde tasvir edilen geyiklerin boynuz detayları bakır panelin dışına taşmıştır.[89]

Resim 41. Entemena dönemine ait Rahip Dudu Rölyefi/ Adak Plaketi, L. M. https://collections.louvre.fr/en/ark:/53355/cl010121765 S.e.t. 04.04.2021.

[86] Hall- Woolley, pl.XXIX.1, 86-88. Mitchell, pl.XXIIIb.
[87] Hall- Woolley 28-29, 85, pl. l.VI. Roaf, 86. Mitchell pl.XX.
[88] **Breniquet, Catherina** (2002) ''Animals in Mesopotamian Art'', AHistory of the Animal World in the Ancient Near East, Edited by Billie Jean Collins, Leiden-Boston-Köln, Brill, 150.
[89] Breniquet, 150.

Kral Entemena dönemi ait eserlerden biri olan Rahip Dudu rölyefi veya delikli adak plaketi M.Ö.2400 dolaylarına tarihlenmektedir. Plaket üzerinde üç bölünmüş yazılı delikli kabartma. Tepede iki aslanı arkasından tutan kartal Imdugud, ortada uzanmış bir buzağı ve kaunakes iç etek giymiş rahip Dudu aşağıda ise büyük bir örgü betimi yapılmıştır.[90]

Sumerlilere ait Ur kentindeki ilk kazılar 1920-1930'larda arkeolog Leonard Woolley tarafından başlatılmıştır. Kente ait ilk kazı denemelerinde bir sonuca ulaşılamamış ancak daha sonra kazılar derinleştirerek Sumer kültürü hakkında ilk arkeolojik verilere ulaşılmıştır.[91] Yapılan kazılarla birtakım mezarlar bulunmuş ve Woolley tarafından bu mezarların olduğu alan ölüm çukuru olarak adlandırılmıştır. Mezarlardan yüzeye yakın olanlar yağmalanmış ve tahrip edilmiş ancak daha derindekiler iyi korunmuş olduğu keşfedilmiştir.[92]

Woolley'in ölüm çukuru[93] dediği kraliyet mezarlarının bulunduğu alanda yapılan kazı çalışmaları neticesinde mezar odalarında birçok eser keşfedilmiştir. Woolley'e göre ölüm çukuru içerisindeki en dikkat çekici mezar olan Kraliçe Puabi'ye ait mezarda Kraliçe Puabi hizmetçileri, müzisyenleri, seyisleri ve çeşitli eşyaları ile gömülmüştür. Bu eşyalar arasında hayvan başlı lirler öne çıkmaktadır.[94]

Kraliçe Puabi'nin mezarında takıları ve diğer eşyaları ile birlikte bir de boğa başlı lir bulunmuştur.

[90] **Thomas, Ariane** (2016) La Mésopotamie au Louvre: de Sumer à Babylone, Paris, Somogy éditions d'art, Louvre éditions, 105.
[91] **Woolley, S. Leonard** (1934) Ur Excavations, Vol.II: The Royal Cemetery, Oxford University Press, London, 1-6.
[92] Woolley, 33.
[93] Woolley, 33. Arkeolog Woolley'in Ur kentinde yaptığı kazılarda bir arada bulduğu yaklaşık 16 mezarın olduğu kraliyet mezarlığını tanımlamak için kullandığı terimdir. Bu mezarlar arasında en mükemmeli ve dikkat çekici olanı Kraliçe Puabi'ya ait olan mezardır.
[94] Woolley, 252.

Resim 42. Kraliçe Puabi'nin Liri. B. M. https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1928-1010-1-a S.e.t: 15.04.2021.

Kraliçenin PG/1237 nolu mezar yapısından çıkarılan boğa başlı lirin ahşap kısmı tamamen kaybolmasına rağmen lirin gövde kısmında yer alan kabuktan yapılmış betimlemeler ve boğa başı iyi durumda bulunmuştur.[95]

Resim 43. Kraliçenin Lirinden detay, B.M. https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1928-1010-1-a S.e.t:15.04.2021.

Boğa başlı lirin ön kısmında çeşitli hayvan tasvirler yer almıştır. Kanatlı aslan başlı bir kuşun iki aslanı yakalaması, dallara tırmanan iki inek veya boğa tasvirinin yanı sıra Wolley'in tanımlayamadığı ancak inek olarak yorumladığı bir hayvanın çeşitli hayvanlar tarafından avlanma sahnesinin betimlemeleri yer almıştır.[96]

[95] Woolley, 252, pl.114.
[96] Woolley, 69.

Kraliçe Puabi'nin Boğa başlı lirinden sonra Kral Meskalamdug'a ait PG/ 789 numaralı mezarda ''Büyük Lir- Altın Boğa Başlı Lir'' adı verilen bir lir daha bulunmuştur.[97]

Resim 44. Büyük Altın Lir, Penn M. https://www.penn.museum/collections/object_images.php?irn=9347 S.e.t: 18.05.2021.

Kraliçe Puabi'nin liri ile benzer özellikler taşıyan Büyük lirin gövdesi ahşaptan yapılmıştır. Bu sebeple gövdesi toprakta iz şeklinde kalmış ancak lirin ön kısmında yer alan boğa başı ve hayvan sahnelerinin olduğu levhalar sağlam kalmıştır.[98]

Resim 45. Büyük Lirin süsleme detayı, M. Library M. https://www.themorgan.org/exhibitions/images/great-lyre S.e.t: 18.05.2021.

Lirin müzik kutusunun önünde çeşitli hayvanlarla birtakım betimlemeler yapılmıştır. En üstteki betimleme geleneksel bir sahne olan iki boğayla güreşen çıplak avcı ''Gılgamış'' betimidir. Silindir mühürlerde de en çok yer alan betimlemelerden biridir. Ancak Cheng'e

[97] Woolley, 69.
[98] Woolley, 69.

göre bu figür ‘‘Hayvanların Efendisi’’ olarak tanımlanan Gılgamış değil de onun arkadaşı Enkidu’dur.[99] Çünkü Cheng’e göre müziğin ve hayvan başlı müzik aletlerinin hayvanlarla ve onların davranışlarıyla ilişkisi varsa bu figür hayvanlarla yaşayan Enkidu için daha uygundur. İkinci betimleme, kemerinde bir hançer bir köpek, üzerinde et parçaları ve eklemleri olan bir masa taşır. Arkasında ise aslan bir elinde bir sığ bir fincan diğerinde de üzeri hasır ile kaplı uzun bir vazo taşımaktadır. Üçüncü betimlemede yerde oturarak lir çalan bir eşek vardır.[100] Betimlenen lir mezarlıkta bulunan gerçek lirlere oldukça benzeyen, boğa biçiminde müzik kutusuna sahip sekiz telli bir çalgıdır. Lir çalan eşeğin önünde bir ayı dans etmekte ve ayının ayaklarının dibinde çeşitli müzik aletleri kullanan küçük bir çakal figürü vardır.[101] Dördüncü betimlemede yarı insan yarı akrep olan, mitolojik bir yaratık, ellerini kaldırarak ve tanımlanamayan bir nesneyi tutarken arkasında arka ayakları üzerinde dik duran ve iki uzun bardak tutan bir ceylan yer almaktadır.[102]

Resim 46. Boğa (inek) Başlı Gümüş Lir, B.M. https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1929-1017-2 S.e.t: 15.04.2021.

Kraliçenin mezar odasından çıkan iki önemli lirden bir diğeridir. Lirin gövdesi ve boğa başı betimi gümüştendir.

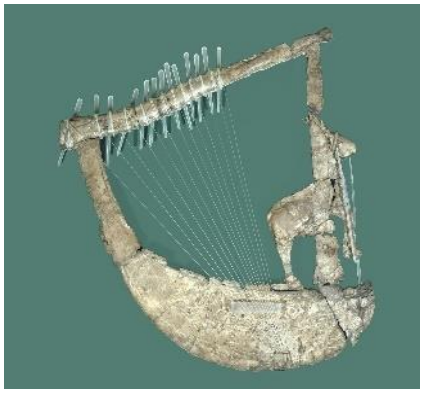
[99] **Cheng, J.** (2009) ‘‘A Review of Early Dynastic III Music: Man’s Animal Call’’ Chicago: The University of Chicago,171.
[100] Woolley, 280.
[101] Cheng,172. **Sünbül, Nazan** (2020) ‘‘Eski Mezopotamya’da Müzik (Sumer, Akad, Babil, Asur)’’, (Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 59-60.
[102] Woolley, 280-281.

Resim 47. Gümüş Lir detay, B.M. https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1929-1017-2 S.e.t: 15.04.2021.

Gümüş lirin ön tarafında çeşitli hayvanların olduğu betimler vardır. Dallara tırmanan iki geyik, bir keçiye saldıran iki aslan ve bir ceylana saldıran aslan betimlemeleri yapılmıştır.[103]

Altın boğa başlı ve gümüş lirden sonra bir de tekne(kayık) lir adı verilen bir lir çeşidi tanımlanmıştır.[104] Diğer iki lirden farklı bir enstrüman olmasıyla birlikte lirin hayali şekline uygundur. Lirin gövdesi kayık şeklinde ve üzerinde ön dikmeyi destekleyen boynuzlu bir geyik vardır.[105]

Resim 48. Tekne şeklindeki Geyik motifli lir, Penn M. https://www.penn.museum/collections/object_images.php?irn=154350#image1 S.e.t: 18.05.2021.

[103] Woolley, 253-254.
[104] Woolley, 255, pls. 75-76,112.
[105] Woolley, 255, pls. 75-76,112.

Lire ait her şey ahşaptan yapılmış ve ince gümüş levha ile kaplanmıştır. Geyik figürü ise diğer lirlerdeki hayvan başlarının aksine, ahşap üzerine yerleştirilmiş metaldendir. Ancak lir aşırı ezilmeye maruz kaldığı için geyik motifi ve lirin diğer kısımları tam olarak toplanamamış. Yine de lirin kalan izleri bile onun diğer lirlerden daha üstün bir sanat eseri olduğu göstermektedir.[106]

Ur mezarlarında bulunan bu lirler hem tasarımları hem de hayvan betimlemeleri taşımaları açısından oldukça önemlidir. Lirler incelendiğinde tasarımlarının boğa ve inek başları-istisnai olarak geyik- üzerine olması birçok soruyu da beraberinde getirmektedir. Tasarımların sebepleri noktasında pek çok soru ve cevap olsa da Woolley bunun sebebini müzik lirlerin sahip olduğu tonların, farklı hayvanların seslerine karşılık geldiği şeklinde açıklar. Bir boğa başlı küçük lirin veya büyük altın lirin gümüş lir ile aynı tonda olmayacağını belirtir. Boyut olarak farklı oldukları için ton olarak da farklı olabilir.[107] Bu da bize Sumerlilerin erken dönemlerde müzik konusunda ileri seviye bir bilgiye sahip olduklarını göstermesi açısından önemlidir.

Kraliyet mezarından çıkan eşsiz eserler arasında neye ait olduğu tanımlanamayan bir eser daha vardır. Woolley tarafından yürütülen kral mezarı kazılarında bulunmuş olan panel taşınabilir olmasıyla dikkat edicidir.[108] Erken Hanedanlar III dönemine (2600-2350) tarihlenen 47x20 cm boyutlarındaki bu nesnenin tam olarak ne ya da neyin parçası olduğu belirlenememiştir. Bulunan parça önce bir sandık ya da sandık kapağı olarak düşünülmüş ancak uyum sağlayacağı herhangi bir sandık bulunamamış. Ancak bir telli çalgının gövdesi üzerinde bulunması onun bir müzik kutusu olabileceğini düşündürmüştür.[109]

[106] Woolley, 255. **Polin, Claire C.** (1954) Gifts of Jubal: Musical Instruments from the Ancient East, Philadelphia, The University Museum. Actual Citation, pl VII.
[107] Woolley,258.
[108] Woolley, 266.
[109] **Leick, Gwendolyn** (2019), Kentin Mucidi Mezopotamya, İstanbul, Say Yayınları, 281.

Resim 49. Ur Standardı, B.M. https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1928-1010-3 S.e.t: 18.04.2021.

Ur Standardı olarak adlandırılan bu panelin ‘savaş’ ve ‘barış’ olarak isimlendirilen iki yüzü vardır.

Resim 50. Ur Standardı-barış yüzü, B.M. https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1928-1010-3 S.e.t: 18.04.2021.

Barış yüzünde üç kısımlık bir kompozisyon vardır. Bu yüz bir anlamda kazanılmış savaş sonrası yapılan kutlamayı veya verilen bir ziyafeti anlatır niteliktedir. En üst satırda bir ziyafet ve kutlama sahnesi betimlenmiştir. Burada panelin sağında boğa başlı lir çalan bir müzisyen ve şarkıcı detayı yer almıştır. İkinci satırda ise çobanlar veya görevliler tarafından götürülen balık, boğa, keçi, kuzu ve koyun gibi hayvanlar tasvir edilmiştir. Alt satırda torba taşıyan insan figürleri ve görevliler vardır. Ayrıca bu satırda dörtlü grup halinde bulunan eşeklere ait bir betimleme vardır.[110]

[110] Woolley, 273, pls 90-93.

Resim 51. Ur Standardı savaş yüzü, B.M. https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1928-1010-3 S.e.t: 18.04.2021.

Savaş yüzü olarak tanımlanan panelin ilk sahnesinde askerleri yönlendiren kral ve savaş arabasını çeken bir grup at tasviri yapılmıştır. Ancak Ur Standardı'nda betimlenen hayvanın at olup olmadığı yönünde çeşitli görüşler ortaya çıkmıştır. Kemal Balkan'ın görüşüne göre Ur Standardı tasvirlerinde yer alan at, M.Ö.3. Binyılın ilk yarısında Eski Sumer devleti döneminde, Babilde atın harp arabasına koşulduğunun ispatıdır.[111]Hilzheimer'e göre Ur Standardında tasviri yapılan hayvan kesinlikle at değildir.[112] Çünkü betimlenen hayvanın kulakları ve kuyruk yapısı atın özelliklerini taşımamaktadır. Ancak betimlemede yer alan hayvan kısmen 'Maultier' olarak tanımlanan katırın özelliklerini taşımaktadır. Bunun yanı sıra Hilzheimer'in 'Mauselel' tanımı da önemlidir. Bu tanım ise hayvanı eşek görünümlü at olarak nitelendirir. Bu durumda Ur Standardı'nda betimlenen hayvan için uygun bir tanım olarak yorumlanabilir ancak yine de tam olarak aynı hayvana karşılamayabilir.[113]

[111] **Balkan, Kemal** (1951) "At Kültürü ile İlgili M.Ö. 14.yüzyıldan Nippur'da Bulunmuş Akatça Metinlerin Tercüme ve İzahı", Ankara,A.Ü. DTCF Dergisi, Cilt. 9, Sayı 1-2, 85. **Öz Kiriş, Esma** (2019) ''Eski Mezopotamya'da At, At Yetiştiriciliği ve Binicilik'', IX. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri (Çorum 8-14 Eylül 2014), Çorum, 686.

[112] Woolley, 271-273**. Hilzheimer, Max** (1931) 'Die Anschirrung bei den alten Sumerern', Praehistorische Zeitschrift XXII, 1 .

[113] Woolley, 271-273. Hilzheimer, 1.

Resim 52. Ur Standardı yan paneli, B.M. https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1928-1010-3 S.e.t: 18.04.2021.

Standardın savaş ve barış sahneler ile üçgen uçlarında yer alan mitolojik hikâye veya konu arasında herhangi bir ilişki kurmak zordur. En alt kayıtta yer alan sırtında Anzu kuşu olan boğa tasvirinde dini bir etki aranabilir. [114]

Resim 53. Ur Standardı yan paneli, B.M. https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1928-1010-3 S.e.t: 18.04.2021.

Ancak diğer uç kısımda bulunan tasvirlerde: en üstteki çiçek deseni ve en alttaki yuvarlak tepeli bir höyük gibi görünen yarım daire ve üzerindeki hayvan arasında dekoratif maksatlı olmaları noktasında bir bağlantı kurulabilir. Ortadaki betimlemede yer alan leoparın buzağıyı kovalaması bir efsaneyi resmedebilir ama savaş ve barış panelleriyle bu tasvirler arasında bir ilgi yoktur; hiçbiri diğerleriyle ilişkili görünmemektedir.[115]

[114] Woolley, 274.
[115] Woolley, 274.

Resim 54. Çalılıktaki Koç. B. M.
https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1929-1017-1 S.e.t: 18.04.2021.

M.Ö.2600 Erken Hanedanlar III dönemine ait olan eser Çalılıktaki koç olarak tanımlanmıştır. Ur Kraliyet Mezarlığı'nda bir çift halinde bulunan koç heykelciğinden bir tanesi restore edilebilmiştir. Yüksekliği 45,7 cm. olan çalılığa tünemiş keçi heykelciğinin önündeki ağaç, altın varaktandır. Keçinin yüzü ve bacakları altın, kulakları bakır alaşımından, boynuzları, gözleri ve omzundaki yapağı ise lapis lazuli taşındandır. Vücudunun diğer kısmı ise beyaz kabuktan yapılmıştır. Orijinal olarak ahşap bir destek üzerine monte edilmiştir. Heykelciğin üzerinde durduğu kaide beyaz kabuklu ve kırmızı kalkerli mozaik bezemelidir. Heykelciğin sırtında olan boru, onun destek olarak kullanıldığını gösterir.[116]

.

Resim 55. Akbabalar Steli, L. M.
https://collections.louvre.fr/en/ark:/53355/cl010121794 S.e.t: 11.05.2021.

İlk yazılı dikilitaş olma özelliğine sahip olan Akbabalar Steli, geç III. Erken Hanedanlar (M.Ö 2600-2350) dönemine aittir. Dikilitaşın üzerindeki desen iki parçaya

[116] Woolley, 121, 264-265, pls 87-88, 90.

bölünmüş ve hikâye yazıların yanı sıra resimlerle de anlatılmıştır. Akbabalar Steli, Lagaşlı Eannatum'un komşu Umma kentine karşı kazandığı askeri zaferi konu almıştır. Arka cephede stele adını veren akbabalar, kesik insan başlarını gagalarıyla oyarken ön cephede Eannatum'un ordusunun başında mağlup edilen düşman askerlerinin cesetlerini üzerinde yürürken tasvir edilmiştir.[117] Burada tasvir edilen akbaba ölümle ilişkilendirilmiştir ve cesetleri yerken tasvir edilmiştir.

Resim 56. Dağ Keçisi Destekli Stant, Met. M. https://www.metmuseum.org/art/collection/search/329091 S.e.t: 04.08.2021.

M.Ö. 2600-2350 yıllarına ait III. Erken Hanedanlık Dönemi tapınak ritüellerinde kullanılan bir eser. Tapınak ritüellerinde ve tanrılara yapılan sunularda kullanılmış olabilecek bu eserde dağ keçisi tasvirinin üzerinde dört halkadan oluşan bir kaide vardır. Muhtemelen yiyecek, içecek veya tütsü kaseleri koymak için yapılmıştır.[118]

2.2. Babil Dönemi Silindir Mühürlerinde ve Diğer Arkeolojik Buluntularda Geçen Hayvan Betimlemeleri

Üçüncü Ur Hanedanlığı'nın düşüşünden sonra Sami kökenli Amorlu hükümdarları Sumerlilerin gereksinimleri neticesinde oluşturdukları idari uygulamaları kendilerine uyarlayarak kullanmaya başlamışlar.[119] Silindir mühürler özellikle Eski Babil döneminde, kil üzerine yazılmış mektupları ve sözleşmeleri mühürlemek için yaklaşık 3.000 yıl boyunca

[117] Crawford, 220.
[118] **Porter, Barbara A**. (1986) Art of the Ancient Near East: Permanent Galleries in the Metropolitan Museum of Art. New York: The Metropolitan Museum of Art, No. 1. **Porada, Edith** (1990) ''Animal Subjects of the Ancient Near Eastern Artist'' In Investigating Artistic Environments in the Ancient Near East, Edited by Ann C. Gunter. Washington, D.C.: Smithsonian Institution, 78 fig. 9.
[119] **Collon, Dominique** (2007) "Babylonian Seals", The Babylonian World, Gwendolyn Leick (ed), New York and London, Routledge Press, 95.

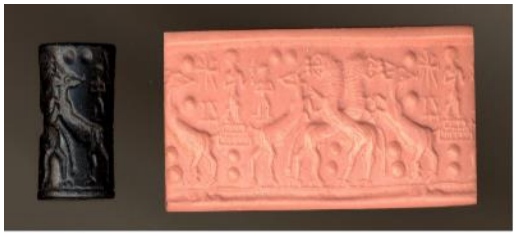
kullanılmıştır.[120] Binlerce yıl boyunca kullanılan silindir mühürlerin tasvir ve tasarımlar değişmiş, gelişerek yeni kompozisyonlara ve işlevlere sahip olmuştur.

2.2.1. Eski Babil Dönemi Silindir Mühürlerinde Hayvan Betimlemeleri

British Museum koleksiyonlarında bulunan 665 Eski Babil mührü, muhtemelen Eski Babil döneminde kullanılan malzemeleri temsil etmektedir. Hematit, demir oksit, kuvarslar (jasper, kaya kristali, akik, carnelian), kireçtaşı, serpantinit-klorit ve çeşitli diğer malzemeler en çok kullanılan silindir mühür malzemeleriydi.[121]

Silindir mühür, Eski Babil döneminde ağırlıklı olarak idari işlerde kullanılmıştır. Bu sebeple mühürler kil tabletler üzerinde ve özellikle dönemin sonuna doğru tabletleri çevreleyen kil zarflar üzerinde kullanılmıştır.[122]

Eski Babil dönemine ait silindir mühür betimlemelerinde Fırtına tanrısı Adad üç figürlü sahnelerin odak noktasıdır. Şamaş, İştar ve Adad, kraldan tören kıyafetleri içinde hayvan teklifleri alan üç tanrıdır ve bunlar, metinlerde kehanetle ilişkilendirilen üç tanrıdır. Bu nedenle, hayvanların musibet (karaciğer alametleri) için olması mümkündür ve mühürlerin amacı kral, krallık ve mührün sahibi için iyi alâmetler elde etmektir.[123]

Resim 57. Eski Babil Dönemi, B.M. https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1833-1214-3 S.e.t:20.03.2022.

Yarışma sahnesi olarak tanımlanan betimlemenin merkezinde küçük bir rahip figürüne bakan bir antiloba saldıran çaprazlanmış iki aslan yer almıştır.[124]

[120] Collon, 95.
[121] Collon, 96.
[122] Collon,99.
[123] Collon, 104.
[124] **Collon, Dominique** (1986) Catalogue of the Western Asiatic Seals in the British Museum: Cylinder Seals III: Isin-Larsa and Old Babylonian Periods, Published for The Trustees of the British Museum by British Museum Publications Limited, 113.

Resim 58. Eski Babil Dönemi, B.M. https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1851-1009-21 S.e.t:20.03.2022.

Hayvanlar arasındaki mücadeleyi anlatan silindir mühür üzerine bir aslanın keçiye saldırması, bir diğer aslanın yaklaştığı şapka ve kemer takan çıplak bir figürün bir griffinin saldırısını engellemesi betimlenmiştir. Boşluklarda ise bir kaplumbağa ve flüt çalan küçük bir aslan yer almıştır.[125]

Resim 59. Eski Babil Dönemi, B.M. https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1905-1114-2 S.e.t: 20.03.2022.

Yarışma sahnesi veya av sahnesi olarak tanımlanan betimlemede iki aslan aralarında duran bir boğaya saldırmak üzeredir. Bir keçi omzunun üzerinden geriye dönerek saldırmak üzere olan bir aslana bakar durumda betimlemiştir. Detaylarda ise sinekler yer almıştır.[126]

[125] Collon (1986) 132.
[126] Collon (1986) 138.

Resim 60. Eski Babil Dönemi, B.M. https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1959-0411-5 S.e.t.: 22.03.2022.

Rahip figürü ayaklı bir kova ve topuzla kralın arkasındadır. Bu silindir mühür örneğinde kral sivri şapkası ve dikdörtgen dama tahtası kürsüsü üzerinde durduğu için tanrılaştırılmış gibi görünmektedir. Daha sonra cübbeli kıyafeti ile ayağını bir yere dayayarak yükselen güneş tanrısının önünde bir hayvan sunusu ile betimlenmiştir.[127]

Resim 61. Eski Babil Dönemi, B.M. https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1945-1015-21 S.e.t: 15.10.2022.

Yalvaran tanrıça önünde çift uçlu bir gürz ve bir hançer olan kral ile çift aslan başlı bir gürz tutan savaşçı tanrıçaya bakar şekilde durmuşlardır. Detaylarda ise bir balık, boğa ve bir kirpi betimi yer almıştır.[128]

[127] Collon (1986), 353.
[128] Collon (1986) 388.

Resim 62. Eski Babil, B.M. https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1908-0411-58 S.e.t: 23.03.2022.

Cüppeli kıyafetiyle kral, sağa dönük şekilde duran boğanın tasmasını tutar vaziyette betimlenmiştir.[129]

Resim 63. Eski Babil, B.M. https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1891-0509-2565 S.e.t:23.03.2022.

Cüppeli kral, elinde bir halka tutan ve bir ayağını dikdörtgen bir panele dayayarak yükselen bir tanrı ile karşı karşıya tasvir edilmiştir. Kral elinde tanrıya sunmak için küçük bir keçi tutmaktadır. Kralın arkasında ise tasmasını bir yıldırım çatalıyla bir arada tutan ve bir boğanın sırtında duran başka bir tanrı tasviri yer almıştır.[130]

Resim 64. Eski Babil, B.M. https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1945-1013-68 Se.t: 23.03.2022.

[129] Collon (1986) 449.
[130] Collon (1986) 458.

Elinde hayvan (keçi?) sunusu tutan bir rahip figürü ile kral karşı karşıyadır. Diğer betimleme de ise cübbe giymiş bir tanrıça ve cüppeli bir kral kucaklaşması betimlenmiştir.[131]

2.2.2. Yeni Babil Dönemi Silindir Mühürlerinde Hayvan Betimlemeleri

Yeni Babil dönemine ait silindir mühürler, MÖ 1000 ile 500 yılları arasındaki ilk binyılın ilk yarısını kapsar. Ancak mühürlerin kullanımına ve dolayısıyla tarihlenmesine ilişkin bilgiler azdır.[132]

Yeni Babil dönemi silindir mühürlerinde genel olarak yarışma sahnesi, canavarın ön bacağını kavrayan belirgin bir kahraman tasvir edilmiştir. Canavar genellikle aslan olmakla birlikte kanatlı griffin, kanatlı insan başlı aslan, boğa ve kanatlı boğa olarak tasvir edilmiştir.[133]

Resim 65. Yeni Babil Dönemi, B.M. https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1827-0210-3 S.e.t: 25.03.2022.

İki figür, boğa bacaklı bir masanın iki yanında, birbirine bakar vaziyette oturmuşlardı. Masanın üzerinde bir balık ve üzerinde bir yıldız ve bir hilal yatıyor.[134]

Resim 66. Kahraman ve devekuşu mücadelesi, B.M. https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1906-0512-318 S.e.t:12.10.2022.

[131] Collon (1986) 557.
[132] Collon,110.
[133] Collon, 113.
[134] Collon (2001) 149, pl. XI.

Ortada dört kanatlı bir kahramanın iki yanında yer alan devekuşlarının boynundan tuttuğu ve her bir devekuşunun altında iki devekuşu civcivinin bulunduğu bir betimleme yapılmıştır.[135]

Resim 67. Yeni Babil Dönemi, B.M.
https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1835-0509-2 S.e.t: 15.10.2022.

Kahraman, vücudunun üst kısmı öne bakacak şekilde bir dizinin üzerinde sağa doğru diz çökmüş ve bir aslanı başının üzerine kaldırmış şekilde tasvir edilmiştir. Kahraman sağ eliyle aslanın yelesini, sol eliyle kuyruğunu kavramıştır.[136]

Resim 68. Yeni Babil Dönemi, B.M.
https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1962-0721-1 S.e.t:25.03.2022.

Silindir mühürde sağa dönük bir şekilde duran bir rahibin önünde stantlar veya sunaklar üzerinde biri hariç ilahi semboller yer almıştır. Adad'ın sembolü olan çift şimşek kare bir sehpa üzerinde, Gula'nın oturan köpeği, alçak dikdörtgen bir sehpa üzerinde, üst alanda Ea'nın koç başlı asası, Nabu'nun kaması-kalemi ve Marduk'un dikdörtgen bir standın üzerindeki yatay bir çizgiden yükselen küreği yer alan ilahi sembollerdir.[137] Tanrısal semboller arasında Tanrıça Gula, köpek ile sembolize edilmiştir.

[135] Collon (2001) 334, pl.XXVIII.
[136] **Collon, Dominique** (2001) Catalogue of the Western Asiatic Seals in the British Museum: Cylinder Seals V: Neo-Assyrian and Neo-Babylonian Periods, London, British Museum Press 201. **Collon, Dominique** (1987) First Impressions: Cylinder Seals in the Ancient Near East, London, British Museum Press, 966.
[137] Collon, (1987),378. Collon (2001) 392, pl.XXXII.

Resim 69. Yeni Babil Dönemi, B.M.
https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1854-0401-1 S.e.t: 25.03.2022.

Collon'a göre bir sunum sahnesi olarak tanımlanan sahnede sakallı bir kişinin yüzü bir tanrıya dönük şekildedir. Ortadaki tanrı figürü sırtında okluklar ve yaylar, belinde bir kılıç ve önünde yerde bir boğa yatar şekilde betimlenmiştir. Boğa ve yıldırım, tanrı Adad olarak tanımlanabilir ve arkasındaki tanrıça da onun eşi olabilir.[138]

Resim 70. Yeni Babil Dönemi, B.M.
https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1851-0101-212 S.e.t: 25.03.2022.

Kahramanın aslanla olan mücadelesinin yer aldığı mühürde kahraman bir ayağını yatan küçük bir boğanın sırtına koymuş ve sol eliyle ön pençesinden yükselen bir aslanı kavramış şekilde betimlenmiştir.[139]

[138] Collon (2001) 282, pls.XXIII ve XLIII. Collon (1987) 379.
[139] Collon (2001) 296, pl.XXV. Collon (1987) 367.

Resim 71. Yeni Babil Dönemi, B.M. https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1846-0523-324 S.e.t:25.03.2022.

İki griffin arasında sola bakan kanatlı bir kahramanın griffinlerle mücadelesi betimlenmiştir.[140]

Resim 72. Yeni Babil Dönemi, B.M. https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1856-0424-7 S.e.t:25.03.2022.

Rahip, sağ elinde küçük bir kova ve sol elinde içki bardağını kaldırarak bir adak masası ve sembolleri destekleyen iki sunak karşısındadır. İkinci sunak masasında gagası hafifçe açık olarak püsküllü bir kuyruğa sahip bir kuş betimlenmiştir.[141]

2.2.3. Babil Dönemine Ait Diğer Arkeolojik Buluntularda Yer Alan Hayvan Tasvirleri

Babil silindir mühürlerinde yer alan hayvan betimlemeleri dönemin diğer eserlerinde de öne çıkmıştır. Taş ağırlıklarda, kapı kabartmalarında, koruyucu niteliğiyle heykel olarak hayvan tasvirleri günlük yaşamın her noktası kullanılan ürünlerde kendisini göstermiştir.

[140] Collon (2001) 347, pl.XXIX.
[141] Collon (2001) 391, pls.XXXII ve XLII.

Resim 73. Kurbağa şeklindeki ağırlık, Met. M. https://www.metmuseum.org/art/collection/search/327369 S.e.t:18.04.2022.

Zoomorfik eserler arasında hayvan şeklindeki taş ağırlıklar önemliydi. Eski Babil Dönemine ait olan kurbağa şeklindeki taş ağırlık üzerinde dört satırlık Akadca bir yazı bulunmaktadır. Sumer ağırlık sistemine göre yapılmış bir ağırlıktır.[142]

Resim 74. Hayvana binen çocuk, B.M. https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1897-0511-104 S.e.t: 15.10.2022

Eski Babil dönemine ait hayvana binen çocuk betimlemeli kil plak eserde hayvanın türü hakkında çeşitli yorumlar ortaya çıkmıştır. Van Buren sahneyi ‘‘kocaman bir kurt köpeği’’ne binen bir çocuk olarak önerirken,[143] Littauer ise hayvanı küçük başı ve kulakları, ince uzuvları, dolgun yelesi ve uzun kuyruğu ile küçük bir midilli olarak kabul eder.[144] Moorey de daha spesifik bir at (equus caballus) türü olarak tanımlamıştır.[145]

[142] **Graff, Sarah B**. (2012) ‘‘Weight in the Shape of a Frog’’, In Earth, Sea, and Sky: Nature in Western Art; Masterpieces from The Metropolitan Museum of Art, exh. cat. Tokyo: Yomiuri Shimbun, no. 112, pp. 181, 255.
[143] **Van Buren E. D.** (1930) Clay figurines of Babylonia and Assyria, Yale New Haven, University Press, 16.
[144]**Littauer Mary Aitken** (1971) ‘‘The Figured Evidence for A Small Pony in the Ancient Near East’’, London, British School of Archaeology in Iraq, Volume: 33, No. 1, 24, pl.VI.
[145] **Moorey P. R. S.** (1970) ‘‘Pictorial evidence for the History of Horse-Riding in Iraq Before the Kassite Period’’, London, British School of Archaeology in Iraq, 36-50.

Resim 75. Kozmetik kutusu kapağı, B.M. https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_N-1747 S.e.t: 18.10.2022.

Muhtemelen bir kozmetik kutusunun kapağı olan üç bölmeli eserin tepe kısmına koç başı ve yan taraflara hayvanın bacaklarını betimlenmiştir.[146]

Resim 76. Eski Babil Dönemi, Gılgamış-Gökyüzü Boğası mücadelesi, Berlin Müzesi. https://recherche.smb.museum/detail/1743649/gilgamesch-und-enkidu-im-kampf-mit-dem-himmelsstier S.e.t:23.05.2022.

Sumer edebiyatının en güzel destanlarından olan Gılgamış ve Enkidu hikayesi sadece Sumerler için değil Babil insanları için de önemliydi. Gılgamış ve Enkidu'nun Gökyüzü Boğasıyla olan kahramanca mücadelesi dönemin birçok eserinde yansıtılmıştır. Eski Babil dönemine ait bu eserde bu mücadelenin anlatıldığı bir tasvirdir. Gılgamış Destanında Tanrıça İştar ve Gılgamış arasında geçen bir olay sonucu Tanrıça İştar sinirlenir ve babası Anu'dan Gökyüzü Boğasını Gılgamış ve Uruk kentini yok etmek için ister. Anu, Gökyüzü Boğasını kızına verir ve İştar böylece Uruk'ta yıkıma başlar. Gılgamış ve Enkidu Gökyüzü Boğazını durdurarak öldürürler.[147] Topraktan yapılan bu plakada ise heybetli şekilde tasvir

[146] **Searight, Ann- Reade, Julian E. – Finkel, Irving** (2008) Assyrian Stone Vessels and Related Material in the British Museum, Oxbow, Oxford, 101, No:621, fig.64.
[147] **Salje, Beate** (2003) ''Uruk and the World of the Gılgamesh'' Art of the First Cities: The Third Millennium B.C. from the Mediterranean to the Indus, Ediited: Joan Aruz- Robert Wallenfels, The Metropolitan Museum Art, New Haven-Londra, New York Yale Universiy Press, 483.

edilen Gökyüzü Boğası'nı elinde hançeriyle boynuzlarından yakalayan Gılgamış ve kuyruğundan çeken Enkidu tasvir edilmiştir.

Resim 77. Babil'in Keçileri, L.M. https://collections.louvre.fr/en/ark:/53355/cl010140481 S.e.t: 20.02.2022.

Yaklaşık M.Ö. 1750'lere ait olan keçiler heykeli Larsa kazılarında bulunmuştur. Bir kaide üzerinde duran üç yaban keçisinden oluşan bir grupla süslenmiş fincan desteği, küçük adaklar almaya yönelik küçük iki tanrı ile süslenmiştir. Keçiler heykeli muhtemelen bir tapınağa adak olarak yerleştirilmişti.[148]

Yeni Babil dönemi kralı II.Nebukadnezar, Tanrıça İštar'a adayarak yaptırdığı ve bir anlamda kişisel gücünü de yansıttığı İštar Kapısı dönemin önemli eseridir. İštar Kapısı üzerinde yer alan hayvan sembollerinin şehri koruduğuna inanılmıştır.[149] İštar Kapısı'na kuzeyden gelip Tören Yolu'na girildiğinde 22-24 metre genişliğinde, 200 metre uzunluğunda taş döşeli bir yoldan geçilmekte ve Tören Yolu'nun iki tarafında bulunan duvarlarda ise, sırlı ve kabartmalı tuğladan yapılmış Tanrıça İštar'ı simgeleyen 120 adet aslan figürü sıralanmaktaydı.[150]

[148] **Bottero, Jean** (2015) Kültürümüzün Şafağı Babil, Çeviren: Ali Berktay, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 86**. Oates, Joan** (2015) Babil, Çevirmen: Fatma Çizmeli, Ankara, Arkadaş Yayınları, 64.
[149] **Salvini, Beatrice Andre** (2016) Babil, Çeviri: Ela Uluatam, Dost Kitabevi, Ankara, 79.
[150] **Akar Noei, Tuğba** (2018) ''Babil- İştar Kapısı Sırlı Tuğlaların Karakterizasyonu ve Korumaya Yönelik Öneriler'', (Yüksek Lisans Tezi), Kadir Has Üniversitesi, İstanbul, sayfa 38.

Resim 78. Tanrıça İştar'ı sembolize eden beyaz gövdeli aslan, L.M. https://collections.louvre.fr/en/ark:/53355/cl010145844 S.e.t: 20.02.2022.

Tanrıça İštar'ın hayvanı olan aslan tasviri, Babil sanatındaki gözde konulardan biridir.[151]Aslan tasviri süsleme unsuru olmasının yanında kral ve imparatorluğun gücünü de yansıtmaktaydı. Tören Yolu'ndaki aslanların yan yana dizilmiş olması ise Kral II. Nebukadnezar'ın onları kontrol altında tuttuğunu anlatmaktadır.

Aslan tasviri kadar önemli bir diğer tasvir ise boğadır. Gücün sembolü olan boğa Tanrı Adad'ın kutsal hayvanı olarak kabul ediliyordu. Gücünün yıkıcı fırtınaları ve zenginlikleri yağdırdığına inanılmaktaydı.[152] İlahi sembolü yıldırım, kutsal hayvanı ise gök gürültüsü gibi kükreyen boğaydı.[153]

Resim 79. Tanrı Adad'ı sembolize eden sarı gövdeli boğa, S.M.B. https://recherche.smb.museum/detail/1744657/schreitender-stier-vom-ischtar-tor-iii--baustufe S.e.t: 20.02.2022.

[151] **Koldewey, Robert** (1914) The Excavations at Babylon, Çeviri: Agnes S. Johns, Macmillan, The University of Pensylvania, London, 46.
[152] Koldewey, 28.
[153] **Bertman, Stephan** (2003) Handbook to Life in Ancient Mesopotamia, Facts on File Inc, New York, 120.

Kapı üzerinde betimlenen sarı gövdeli boğaların çene, yele çizgisi, karın çizgisi, kalça ve kuyruk kısmı koyu lacivert sır rengiyle boyanmıştır. [154]

Resim 80. Tanrı Marduk'u sembolize eden mušḫuššu, S.M.B. https://recherche.smb.museum/detail/1744684/schreitender-drache-vom-ischtar-tor-iii--baustufe S.e.t:20.02.2022.

Yeni Babil dönemine ait birçok silindir mühür ve kudurru taşında mušḫuššu tasviri kullanılmıştır. ''Babil ejderhası Mušḫuššu'' Babil'in en ünlü hayvanı konumuna gelmiştir.

Mušḫuššu melez özellikte tasarlanmıştır. Derisi pullu, başında Arap engereklerine özgü bir boynuz, ön ayakları kedigillere benzeyen, arka ayakları yırtıcı kuşlara özgü pullu pençeleri ve kuyruğundaki akrep iğnesiyle betimleme tamamlanmıştır.[155] Mušḫuššu'nun tasvir edilme şekli onun var olan bir hayvan olarak tasvir edildiğini düşündürür niteliktedir.[156] İştar Kapısı'nın son evresini temsil eden betimlemelerden biridir ve ilk evresinden farklı olarak sırla kaplanmıştır. Tasvir edilen hayvanın duruşu ve kabartmaların kapı eşiğindeki konumundan dolayı doğaları gereği koruyucu oldukları kabul edilmiştir. [157]

[154] Akar Noei, 50.
[155] Koldewey, 48: Oates, 164-186. Akar Noei, 48.
[156] Koldewey, 48
[157] **Watanabe, Chikako E.** (2015) ''The Symbolic Role of Animals in Babylon: A Contextual Approach To The Lion, The Bull and The Mušḫuššu'', Osaka Gakuin University Faculty of International Studies, Japan, 221.

Resim 81. Marduk'un mitolojik hayvanı Mušḫuššu, L. M. https://collections.louvre.fr/en/ark:/53355/cl010165062 S.e.t: 20.02.2022.

Mušḫuššu, Babil sanatının zengin tasvirlerinden biridir. İštar Kapısında çok sayıda tasvir edilmesinin yanında Tanrı Marduk'un sembolü olmasından dolayı birçok yerde Mušḫuššu heykelleri kullanılmıştır.[158]

Silindir mühürler ve diğer birçok eserde yer alan hayvan tasvirleri sınır hatlarını belirlemekte kullanılan kudurru taşlarında da yer almıştır. Kudurru taşları arazi bağış belgesi, arazinin yerini veya yanındaki arazileri tanımlayan anıtsal taşlar olarak işlev görmüştür. Kudurrular sayesinde yönetimdeki hanedanlıkların yapısı, toprak sisteminin işleyişi ayrıca ait oldukları dönem hakkında sosyal, siyasi ve dini bilgiler vermektedir.[159]

Resim 82. Gula Eresh Kudurrusu, B. M. https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1907-1014-1 S.e.t: 03.04.2021

[158] Watanabe, (2015) 221.
[159] **Slanski, K. E**. (2003) ''The Babylonian Entitlement Narus (kudurrus): A Study in Their Form and Function'', American Schools of Oriental Reserch, Boston, 3.

Tarihi belirli olmayan bu kudurru taşı veya sınır taşı Gula-Eresh olarak adlandırılmıştır. Kudurru üzerinde çeşitli tanrısal sembollerle birlikte kaplumbağa, akrep, köpek ve aslan başlı bir asa betimlenmiştir[160]

Resim 83. Gula Eresh Kudurrusu tepe detayı.
https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1907-1014-1 S.e.t: 03.04.2021.

Taşın tepe noktasında da yan tarafta başlayarak tepe noktasına kadar uzanan bir yılan betimlenmiştir.[161]

Resim 84. Meli-Shipak Dönemi kudurru taşı, B.M.
https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1881-0324-368 S.e.t: 03.04.2021.

Meli-Shipak tarafından Sume oğlu Khasardu'ya Kraliyet Kanalı'nın kıyısında yer alan bir arazinin tapusu verilmiş, isimleri sıralanan yedi yüksek görevlinin huzurunda tapu devri

[160] **King, S. Leonard William** (1912a) Babylonian Boundary-Stones and Memorial-Tablets in the British Museum, With An Atlas Of Plates, London, Oxford University Press,76: **King, S. Leonard William** (1912b) Babylonian Boundary-Stones and Memorial-Tablets in the British Museum, Plates, London, Oxford University Press, pl. I.
[161] King, (1912b) pl .IV.

düzenlenmiştir.[162] Taşın üzerinde yılan, kaplumbağa, köpek kanatlı bir aslan, insan başlı mistik yaratık ve kanatlı boğa betimlenmiştir.

Resim 85. Meli-Shipak kudurru taşının tepe detayı, B.M. https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1881-0324-368 S.e.t: 03.04.2021.

Meli-Shipak'a ait kudurrunun tepe kısmında çeşitli tanrısal sembollerle bir yılan ve bir akrep tasviri yapılmıştır.[163]

Resim 86. Marduk-Nadin-Akhe'ye ait kudurru.B.M. https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1863-0826-2 S.e.t:03.03.2021

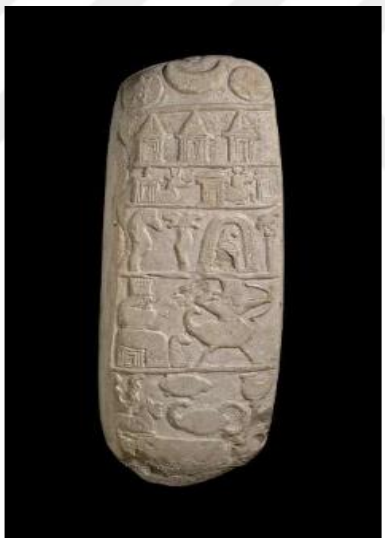
Marduk-Nadin-Akhe'nin onuncu yılında, Iyyar'ın yirmi sekizinci gününe tarihlenir. Metin kayıtlarına ek olarak, Adad-zer-ikisha tarafından otuz at hediye edilen Marduk-il-napkhari'nin isteği üzerine kralın daha sonra hediyeyi kendi mührü altında onayladığını kaydeden bir yazıtı bulunan kudurrunun üst kısmında yine bir köpek tasviri vardır. [164]

[162] King (1912a) no.III, 7-18, pl.XIX.
[163] King (1912a) no.III, 7-18, pl.XVIII.
[164] King (1912a) VIII, pl.XLIII-LII, King (1912b) 42-51.

Resim 87. Marduk-Nadin-Akhe kudurrusunun tepe detayları, B.M. https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1863-0826-2 S.e.t:03.04.2021

Ayrıca yılan, bir asanın üzerinde kuş, mušḫuššu, boğa, akrep, koşan kuş (deve kuşu), kaplumbağa gibi hayvanlar da betimlenmiştir.

Resim 88. I.Nebukadnezar dönemine ait kudurru, B.M. https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1882-0522-1800 S.e.t:04.04.2021.

I.Nebukadnezar'ın toprak ve imtiyazlar verdiğini kaydeden bir tapunun kopyasının yer aldığı kudurru taşı. Taşın üst kısmında ise kürsü üzerinde at başı, mušḫuššular ve çift aslan başlı asa yer almıştır. Alt kısımda ise oturan Tanrıça Gula ve yanında köpeği, önünde ise gövdesi insan alt kısmı ise karışık bir yapıya sahip olan figür vardır. Altta ise yatan bir boğa, akrep ve balık betimlenmiştir. [165]

[165] King (1912a) no.VI, pls. LXXXIII-XCI, King (1912b) 29-36.

Babil dönemi eserlerinde çoğunlukla güç sembolü olan hayvanlar betimlenmiştir. Bu Babil Krallığı'nın gücünü göstermek ve pekiştirmek düşüncesiyle oluşturulmuş olabileceğini düşündürmektedir. Özellikle köpek, yılan, kuş, keçi, kaplumbağa, akrep, aslan, boğa ve mušḫuššu gibi hayvanlar sıklıkla tasvir edilmiştir. Tanrıların yanında betimlenen hayvanlar bu hayvanlar tanrıların olmadığı sahnelerde ise onların temsilcisi konumunda yer almıştır. Bu sebeple tanrılar bu hayvanlarla özdeşleştirilmiştir.

3. SUMER VE ESKİ VE YENİ BABİL DÖNEMİ ÇİVİ YAZILI KAYNAKLARDA GEÇEN HAYVAN İSİMLERİ VE BETİMLEMELERİ

3.1. Sumerce Sözlük Listelerinde Geçen Hayvan İsimleri ve Tasvirleri

Sumerlilerin kayıt altına aldıkları belgeler arasında en dikkat çeken sözlük listeleridir. Sözlük listeleri içerdiği bilgiler açısından önemlidir. Özellikle hayvanların listelendiği bu belgeler bize Sumerlilerin bulunduğu coğrafyada tanıdıkları ve faydalandıkları hayvanlar hakkında bilgiler verir.

Drehem, M.Ö. 21. yüzyılın ortalarında kral Šulgi tarafından devlete vergi olarak verilen veya vergi geliri olarak elde edilen evcil ve vahşi hayvanların toplanması ve dağıtılması için bir merkez olarak kurulmuştur.[166] Drehem kaynaklarında geçen hayvanlar arasında hem evcil hem de vahşi olmak üzere öncelikle sığır, koyun ve keçiler, ayrıca ceylanlar, geyikler, ayılar, domuzlar, bataklık domuzları ve çeşitli kuş türleri yer almaktadır.[167] Drehem kaynaklarına ait kayıtlar son derece zengin bir hayvan terminolojisinin geliştirilmesini sağlamıştır. Bu da tek bir sınıflandırma sisteminin dahil edilmesini sağlar ve böylelikle türlerin ve ırkların güvenilir bir şekilde tanımlanmasına olanak sağlar.[168]

3.1.1. Koyun

Koyun türüne ait cins tanımlamaları basitçe udu olarak tanımlanan koyunun standart yerli cinsi temsil etmekteydi. Bu cinsin özel adı, ‘‘yerli’’ veya ‘‘Sumer’’ koyunu ‘‘udu Ki-en-gir$_x$ (GI) olarak üç Drehem belgesinde kaydedilmiştir.[169] III. Ur dönemi kaynaklarında Lagash, Umma ve Ur şehirlerinde, yerli koyun cinsi ‘‘udu-girx’’veya ‘‘udu-eme-girx’’, ‘‘yerli koyun’’ olarak tanımlanır. Drehem kaynaklarında ‘‘gukkal’’ ve ‘‘udu kun-gid’’ isimli iki tür yağlı kuyruklu koyundan bahseder. İlk kez Babil'de III. Uruk döneminde belgelenen gukkal[170] Drehem belgelerinde çok yaygındır. Orada, etimolojik olarak "büyük kuyruk"

[166] **Steinkeller, Piotr** (1995) ‘‘Sheep and Goat Terminology in Ur III Sources From Drehem’’ Domestic Animals of Mesopotamia Part II, Bulletin on Sumerian Agriculture Volume III, 49.
[167] Steinkeller (1995) 49.
[168] Steinkeller (1995) 49.
[169] Steinkeller (1995) 51.
[170] CAD G, 123.

(*kun-gal) olan gukkal terimi özellikle kısa, geniş kalın kuyruklu bir koyunu tanımlamak için kullanılmıştır.[171]

3.1.2. Keçi

Drehem kaynaklarında yer alan bir diğer hayvan ise keçilerdi. Drehem belgelerinde iki tür keçi tasvir edilmektedir: ‘‘yerli’’ ve ‘‘Simaski’’. Bu türlerden ikincisi oldukça yaygındır. Ayrıca Drehem kaynaklarında bu iki tür keçinin melezlerinden de bahseder.[172]

Resim 89. Uruk Dönemi, sürü gütme, S.M.B. https://recherche.smb.museum/detail/1744435/h%C3%BCteszene S.e.t: 17.10.2022.

Drehem belgelerinde bu hayvanlarla ilgili birtakım fiziksel özellik tasvirleri de yer almıştır. Keçiler ve koyunlar ile ilgili beş renk tanımı yapılmıştır: beyaz, siyah, kahverengi-kırmızı, sarı ten rengi ve benekli-alacalı. Ancak sadece keçiler için geçerli olan kahverengi-kırmızı renk tasvirinin dışında, bu tasvirler koyunlar için de belgelerde yer almıştır.[173]

3.1.3. Deve

Devenin ilk defa Sumer çiviyazılı metinlerinde geçtiği kaydedilmiştir. Sumerlilerin Erken Hanedanlar Dönemine ait olan bir tablette, Şuruppak’ta bulunan hayvanlar listelenmiştir. Bu listenin ilgili bölümünde “am.si.harran” kelimesi tek hörgüçlü deve anlamına gelmektedir.[174] Listede yer alan üç girişten ikisi ayı ve belki de manda anlamını da

[171] Steinkeller (1995) 51.
[172] Steinkeller (1995) 54.
[173] Steinkeller (1995) 55.
[174] **Kılıç, Yusuf- Mutlu Akkuş, Suzan** (2018) ‘‘Eskiçağda Uzak Diyarların Ulaşım Aracı: Deve’’, Kars, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı:22, 691.

taşımaktadır. Bu nedenle bu liste, devenin M.Ö. üçüncü binyılın ortalarında egzotik ve yabancı hayvan olarak kabul edildiği düşünülmektedir.[175] Ancak sözlük listelerindeki kanıtlarda deve türlerinin tanımlanmasında bazı zorluklar yaşanmaktadır. Bunun sebebi biri 'se' ve diğeri 'am' olarak karakterize edilen iki kelimenin olmasıdır. CAD sözlüğünde, hayvanın iki alt türü ile deve için Sumerce adları: bir alt tür tek hörgüçlü Arap devesi olduğu düşünülen ''anse.a.ab.ba''; ve ikinci alt tür ise''am.si.kur.ra'' ve ''am.si.har.ra.an'' ile tanımlanan iki hörgüçlü Baktriya devesiydi. CAD sözlüğünde I/J'de sunulan sözlüksel kanıtları ve bazı yeni bilgileri de yer almaktadır. CAD I/J sözlüğünde yer alan ''ibilu'' kelimesi de tek hörgüçlü Arap devesini tanımlamak için kullanılmıştır.[176] Sumerlilere ait İnanna ve Dumuzi arasındaki aşk hikayelerinden birinde yer alan şarkıda Baktriya devesinin evcilleştirilmesi yer almaktadır. Tatlı deve sütünden bahseden aşk şarkısı ''İnanna, Sulanan Tarla: Kim Onu Sürecek?'' CAD I/J 223'teki ibilu kelimesinin tartışma bölümünde kısmen anlatılmış olan İnanna'nın Dumuzi'ye seslendiği bu pasaj şöyledir:

''18. Sütü benim için sarı yap damadım, sütü sarı yap [benim için.]
19. 0 damadım, seninle süt içebilir miyim?
20. 0 Yabani boğa Dumuzi, sütü benim için sarı yap.
21. 0 damadım, seninle süt [içebilir miyim].hans
22. Keçi sütüyle, ağıldan [..]
23. 0 Ninsarra, kutsal ayranı [benim için] doldur
24. 0 Dumuzi, (iki hörgüçlü) sütünü [yap][l sarı benim için.]
25. (İki hörgüçlü) deve, sütü [tatlıdır.]
26. Onun tatlı olan ayranı [benim için sarı yap.]
27. Lord Dumuzi [...] / seninle [içebilir miyim?] süt].'' [177]

Horowitz'e göre bu pasajda İnanna, Sumer panteonunda evcilleştirilmiş sürü hayvanlarından sorumlu Tanrı Dumuzi'den iki tür süt ister: keçi sütü ve deve sütü. Bu deve sütü ve ondan çalkalanan tereyağı ve sütün karışımı daha sonra tatlı olarak tanımlanır.[178] Bu da devenin yük taşımacılığında kullanılmasından ziyade evcilleştirilerek mandıra maksatlı kullanımına örnek niteliğindedir.

[175] **Sjöberg, Åke Waldemar** (2000) ''Early Dynastic Animal Names'', Assyriologica et Semitica: Festschrift fur Joachim Oelsner, Ed: J. Marzahn and H. Neumann, AOAT 252, Munster: Ugarit-Verlag, 407.
[176] CAD I/J, 2.
[177] **Horowitz, Wayne** (2008) ''The Ship of the Desert, the Donkey of the Sea'': The Camel in Early Mesopotamia Revisited, The Hebrew University of Jerusalem, 604.
[178] Horowitz, 604.

3.1.4. Ceylan

Drehem kaynaklarında geçen Masda kelimesi ise ‘‘ceylan’’ı tanımlar. Ancak masda belirli bir ceylan türünü belirtmez, bunun yerine bölgeye özgü örneğin guatrlı ceylan, dağ ceylanı veya Dorkas ceylanı gibi tüm ceylanlar için kapsayıcı bir tanımlamadır.[179] Segg-bar olarak tanımlanan bu hayvanın yaban keçisi ya da yaban koyunu olduğunun düşünülmesidir. Segg-bar Drehem özet hesaplarında koyun ve keçilerle değil evcil ve vahşi olarak tanımlanan geyik (lulim), atlar ve sığırlarla birlikte gruplandırılmıştır.[180] Segg-bar genellikle geyik ve ceylanlarla ilişkilendirildiğinden ve bu türün büyük olasılıkla boynuzları olduğundan, Segg-bar'ın bir geyik türü olması kuvvetle muhtemeldir. [181]

3.1.5. Domuz

Evcilleştirilen domuz sadece beslenme kaynağı değil aynı zamanda günlük yaşamda ihtiyaç duyulan birçok ürünün de temel kaynağıydı. Domuzlar neredeyse yalnızca etleri ve yağları, deri, kıl, tendon vb. yan ürünleri için avlanır, yetiştirilirdi.[182] Hem Geç Uruk döneminde hem de Eski Sümer döneminde domuz, idari ya da diğer belgelerde ‘‘SUBUR’’ şeklinde tanımlanmış[183] ancak bu tanımlama zamanla kafa karışıklığına sebep olmuştur. Bunun yerine kayıtlarda yaban domuzunu tanımlayan yeleli (SÂH), diğeri yelesiz (SÂH-) olmak üzere iki farklı versiyon yer almıştır.[184] III.Ur dönemine ait Garšana kayıtlarında: ‘‘kara domuz, dişi damızlık domuz, besi domuzu, erkek domuz, serbest dolaşan domuz, domuz yavrusu, emzikli domuz yavrusu’’ şeklinde yedi farklı domuz çeşidi listelenmiştir.[185]

Sözlük listelerinde ve idari kayıtlarda geniş yer tutan domuz hakkında dikkatten kaçmadıysa döneme ait silindir mühür ve diğer buluntular üzerinde tasvirine rastlanılmadı.

---

[179] Steinkeller (1995) 50.
[180] Steinkeller (1995) 50.
[181] Steinkeller (1995) 50.
[182] **Dahl, Jacob L**. (2006) ‘‘Early Swine Herding’’, De la Domestication Au Tabou: Le Cas Des Suides Dans Le Proche-Orient Ancien, B. Lion et C. Michel (ed.), Travaux de la Maison Rene-Ginouves 1, Paris, 32.
[183] **Englund, Robert K**. (1995) ‘‘Late Uruk Pigs and Other Herded Animals’’, Dans U. Finkbeiner et Alii, Ed.: Beitrâge Zur Kulturgeschichte Vorderasiens. Festschrift für Rainer Michael Boehmer, Mayence, 129.
[184] **Cavigneau, Antoine** (2006) ‘‘Les Suides: Pictogrammes et Listes Lexicales’’, De la Domestication Au Tabou: Le Cas Des Suides Dans Le Proche-Orient Ancien, B. Lion et C. Michel (Ed.), Travaux de la Maison Rene-Ginouves 1, Paris, 15.
[185] **Owen, David I.** (2006) ‘‘Pigs and Pig By-Products at Garsana in the Ur III Period’’, De la Domestication Au Tabou:Le Cas Dessuides Dans le Proche-Orient Ancien, B. Lion et C. Michel (Ed.), Travaux de la Maison Rene-Ginouves 1, Paris, 80-81.

3.2. Sumer Dönemi İdari Kayıtlarında Geçen Hayvan İsimleri ve Tasvirleri

Eski Sümer döneminde ve özellikle de Erken Hanedanlar dönemi olarak da bilinen dönemdeki Lagaş şehir devletine ait idari metinlerin çok olması sebebiyle birçok bilgi elde edilmiştir. Bu belgeler valinin karısının hanesinden, yani Lagaş şehir tanrısı Ningirsu'nun karısı tanrıça Bau'nun evine ait arşivlerden elde edilmiştir. Bu arşiv çok kısa bir zaman dilimini kapsamaktadır.

3.2.1. Domuz

Sumer toplumun ekonomik faaliyetlerini yansıtan bu belgelerde domuz önemli bir hayvandır. Lagaş kentinde bulunan bu belgeleri önemli kılan şey ise bu haneye bağlı domuz gütme kurumunun bu süre içinde yedi yıl üst üste kayıt tutmasıdır.[186] Bu dönemde her büyük haneye ait bir domuz gütme kurumu ya da organizasyonu mevcuttur. Bunların her biri profesyonel bir domuz çobanı ve onun yardımcıları tarafından yönetiliyordu.[187] Valinin karısının hanesine bağlı domuz gütme kurumun bağlı olan Lugal-pa'e adlı zengin bir domuz çobanının bilgileri de kaydedilenler arasındadır. Bu sebeple Lugal-pa'e'nin yönettiği domuz sürüsünü yedi yıl aralıksız takip etmek mümkün hale gelmiştir.[188] Lugal-pa'e sürüsünü iki gruba ayırmıştır. İlk grup "yaban domuzlarından" (šâh giš-gi) oluşuyordu. Bu grupta sadece erkek hayvanlar listelenmiştir; belki de normal domuzlarla üreme sağlamak için yetiştirilen hayvanları temsil ediyordu. Aynı zamanda Lugal-pa'e birkaç yüzden oluşan ''evcil domuz (šâh û)'' sürüsünü de yönetmişti. Herhangi bir zamanda yaklaşık 60 olgun dişi domuz ("iki yaşında" ve "üç yaşında", Sumerce, mu-2 ve mu-3) ve her iki cinsiyetten yaklaşık 100 domuz yavrusunun olduğu sürü bilgisi kaydedilmiştir. [189]

III. Ur dönemine ait Garšana kasabasından yeni tespit edilen arşivler, Su-Suen -Ibbi-Suen'e kadar sekiz yıllık bir süre boyunca Ununa eyaletinde bir hanenin organizasyonu hakkında önemli yeni veriler ortaya çıkardı. Domuzların evdeki rolü, bakımı, kült amaçları için et, domuz yağı ve deri kaynağı olarak işlevleri hakkında önemli ayrıntılar verir. [190] Owen'ın belirttiği üzere III. Ur dönemi Garšana kayıtlarındaki önemli nokta ise domuzun ve ürünlerinin kullanım alanlarıdır. Garšana kayıtlarında domuz ve domuz yağı ağaçlar için,

[186] Dahl, 32.
[187] Dahl, 33.
[188] Dahl, 34.
[189] Dahl, 34.
[190] Owen, 75.

şeytanlar için, bira fabrikası-mutfak-değirmen kompleksi hesabında, terzi, ücretler ve paylar (kamış taşıyanlar için, kadınlar için, inşaatçıların tayınları, Su-estar'ın hizmetçisinin tayınları, tekne kulelerinin talepleri, hizmetçilerin istekleri(ev), hediye ve talepler, yağ tayınları ve talepleri), teslimat işlerinde şeklinde sınıflandırılmıştır.[191]

Domuz ürünlerinin kullanıldığı bir diğer alan ise tekstildir. Domuz derilerinin çeşitli işlemlerden geçirilerek kadın ve çocuklar için çeşitli ayakkabı ve sandaletler, çeşitli türlerde deri çantalar, kemerler, su kovaları, su tulumları ve zamk gibi günlük ihtiyaçlara yönelik ürünler üretilmiştir.[192]

3.2.2. Koyun - Keçi

Yetiştiriciliği yapılan koyun-keçi gibi hayvanların hem yiyecek hem de vergi kaynağı olmasının dışında en önemli giyecek tekstil ürünü kaynağıydı. Kentleşmenin etkisiyle ortaya çıkan ve gelişen tekstil üretimi hayvanların sadece besin kaynağı olarak değil bu dönemden sonra çoğunlukla yünleri için yetiştirildiğini göstermektedir.[193] Uruk dönemine ait arkaik tabletler arasında post/deri, yün ve ketenden yapılmış çeşitli giysi ve kumaşların kayıtlarıyla ilgili bir grup bilgi bulunur. Giysileri ve kumaşları gösteren tüm işaretler ile yapağı, yün, ağıl gibi ana kelime ile bağlantılı yan kelimeler ve bazı tanımlanamayan, ancak tekstil kayıtlarında giysiler ve kumaş/bezlerle birlikte görünen diğer işaretler ve kelimeler yan yanadır.[194] Uruk'tan (III) W 21274,77 tabletinde ‘‘beyaz’’ maddesi dışında, arkaik döneme ait ekonomik metinlerde kayıtlı tekstil ürünlerinin yanında herhangi bir renk işareti bulunmaktadır.[195]

Uruk (III) dönemindeki deri/tekstil eserlerinin ayrıntılı tasvirleri, bu dönemde sosyo-ekonomik hayatın gelişimi ve ardından çeşitli el sanatlarının gelişmesi nedeniyle yaşanan birtakım değişiklikleri yansıtmaktadır.[196]

[191] Owen, 84.
[192] Owen, 81-84.
[193] **Liverani, Mario** (2006) Uruk-The First City, London, Equinox Publishing, 39.
[194] **Szarzynska, Krystyna** (2002) Sheep Husbandry and Production of Wool, Garments and Cloths in Archaic Sumer, Agade, 33.
[195] Szarzynska, 35.
[196] Szarzynska, 44.

Resim 90. Ziyafet sahnesi, B.M. https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1928-1010-236 S.e.t:19.10.2022.

Arkeolojik buluntularla ortaya çıkarılan giysilerin örnekleri çok fazla değildir, ancak bu örnekler MÖ 3. binyılın ilk yarısından sonra, arkaik belgelerde tanımlanan giysilerle karşılaştırma olanağı sağlar.[197] En dikkat çekici örnek eserlerde sıklıkla yer alan ve çeşitli kişiler tarafından giyilen tüylü etek göstermektedir. Alt taraflarında balık pulu şeklinde tutamlar bulunan etekler birkaç heykel veya kabartmada, bazılarında da yine tug_2 giysisi ile tasvir edilmektedir.[198]

3.3. Kehanet Metinlerinde Geçen Hayvan İsimleri ve Tasvirleri

Mezopotamya toplumlarında kehanetler ve ritüelleri yaygın bir eylemdir. Kehanetler temelde gelecekten haber alma ya da görülen rüyaların tabir edilmesi gibi konularda kâhinlerin yaptığı yorumlardır.[199] Özellikle devlet yöneticileri daha sonra da halk, kâhinlere başvurarak hastalıkların tedavisi ya da devlet işleri hakkında bilgi almaya çalışmaktaydı. Bu problemlerin çözümü için başvurulan kehanetlerde kurbanlar kesilerek hayvanın karaciğerinde aranan işaretler üzerinden probleme çözüm bulunmaktaydı. Kurban edilen hayvanın karaciğerinin, organlar içerisindeki durumu dikkatle inceleniyor ve belirli gözlemler yapılıyordu. Genellikle kurban edilen hayvan koyun veya keçi olarak seçilmekteydi.

Sumerlilere göre insan bir ruh ve bedenden oluşmaktaydı. Hayati öneme sahip kan dolaşım merkezi ise karaciğerdi. Bundan dolayı karaciğere bakarak insanın hayatındaki

[197] Szarzynska, 44
[198] Szarzynska, 44.
[199] **Black, Jeremy –Green, Anthony** (2003) Mezopotamya Mitolojileri Sözlüğü: Tanrılar, İfritler, Semboller, İstanbul, Aram Sözlük, 126-127.

durumunu anlamak mümkündü. Ancak bunun için kişinin karaciğerini çıkarmaya gerek yoktu. Kişi kendi karaciğerine karşılık kuzu ciğerini kurban ederek hastalığının durumu hakkında bilgi edinebiliyordu. Daha sonra kâhin ciğerde gördüğü işaretlerin anlamlarına göre bir yorumda bulunuyordu. Önemli bir meslek dalı olan hekimlik için eğitim alan öğrencilerin bu tekniği öğrenmeleri için kullandıkları alçıdan yapılmış karaciğer şekilleri British Museum' da mevcuttur.[200]

Sumerlilerde hastalık tedavileri de ilginç yöntemler taşıyordu. Hastalıkların cinlerden ya da tanrıların gazabından kaynaklandığını düşünüyorlardı. Bu hastalıkların tedavileri de sihir ve büyü gibi uygulamalarla sağlanıyordu. Özellikle cin kaynaklı hastalıklarda onun yerine başka bir nesne yok ediliyordu.[201] Hasta yerine ise bir keçi veya domuz yavrusu konuyordu. Seçilen hayvan her şeyiyle hastanın yerine geçiyordu. Hayvan kesiliyor ve hastanın neresi ağrıyorsa oraya ait parça(organ) o bölgenin üzerine koyuluyordu. Böylece cinin hastalık bulaştırdığı organlar yerine hastalık hayvana ait organa geçiyor[202] ve tedavi bu şekilde sağlanıyordu. Büyü bozma ritüellerine ait metinlerden bir örnek ise: *''Bir hastalığı uzaklaştırmak için yapılan bir büyü: Bir beyaz keçi al. Onu hastanın yanına koy, kalbini çıkar, hastanın eline koy. Eridu'nun sihrini uygula. Keçinin kalbinden yapılan hamur yemeğini hastaya yedirerek, onu günahlarından arındır. Bunda ayrıca kurban da var: Keçi veya domuz yavrusunu al. Onu hastanın başına koy. Bunun kanını hastanın yatağının etrafına serp. Organlarını parçala ve hastanın üzerine yay. Hastayı okyanusun kutsanmış suyuyla temizle. İki kere yedi kül ekmeğini, giriş kapısına koy ve domuz yavrusunun etini hastanın eti yerine, kanını hastanın kanı yerine ver ve cinler onu alsın. Domuz yavrusu hastanın özdeşi olsun. Fena cinler uzaklaşsın iyi cinler gelsin.''* [203]

Yine Sumer toplumunda uğurlu ve uğursuz olduğuna inanılan hayvanlar üzerinden kehanetler yapılmaktaydı. İnsanların ve hayvanların doğumlarındaki anormalliklerle alakalı kehanetler dikkat çekicidir. Yeni doğan bir bebeğin kafa yapısı aslana benzetilirse onun kuvvet ve kudret sahibi aslan gibi doğduğuna dolayısıyla uğurlu olduğuna inanılırdı. Benzerlik eşek ya da kuzu şeklinde olduğunda da uğurlu sayılıyordu. Ancak köpek veya yılana benzetildiğinde uğursuz sayılıyor ve felaket sebebi olarak görülüyordu. Bunun yanı

[200] **Dilek Yeşim** (2019) Eski Mezopotamya Dini Ritüeller ve Kullanılan Eşyalar, İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 196.
[201] **Ulutaş, Gül- Öz Kiriş, Esma** (2022) ''Eski Mezopotamya'da Bazı Ruhsal Hastalıkların Doğaüstü Güçlerle ilişkisi'', Oannes- Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi, 4/1, 277-301.
[202] **Çığ, Muazzez İlmiye** (2020b) Uygarlığın Kökeni Sümerliler 2- Sümerlilerde Günlük Yaşam, İstanbul, Kaynak Yayınları, 195.
[203] Çığ (2020b) 196.

sıra bazen hayvanların hareketleri üzerinde de birtakım yorumlar yapılıyordu. Beyaz bir köpeğin saraya girmesi oranın düşman tarafından kuşatılacağı veya bir av kuşunun ev içinde uçması evin hanımının öleceği şeklinde yorumlanıyordu. [204]

3.4. Sumer Edebî Eserlerde Geçen Hayvan İsimleri ve Tasvirleri

Sumer edebiyatı içerisindeki belirli türlerde hayvanlar, genellikle insanî özellikler taşıyarak onlar gibi duygulu ve akıllı varlıklar olarak hareket etmişlerdi.[205]Mitolojik hikayelerde, fabllarda, destanlarda, atasözlerinde, adli ve ekonomik kayıtların olduğu birçok belgede hayvanlar insanlara ait duyguları yansıtmışlardır. Özellikle insanın zaaflarını ve erdemlerini gösteren varlıklar olmuşlardır.[206] Sumerli yazarlar tarafından doğal yaşam içerisinde yer alan hayvanlar insan yetenekleri ve insan bilinciyle şekillendirilerek düşünüldüğü anlaşılmaktadır.

Sumer edebî eserlerinin yazılı olduğu 5.000'den fazla tablet ve parça vardır.100 dizeden 1000 dizeye kadar değişen uzunluklarda 20 mit; 100 ile 500 dize arasında değişen uzunluklarda 9 destan; 100 ile 500 dize arasında değişen uzunluklarda yüzden fazla kral ve tanrı ilahisi; 3000 dizeye varan yirmi kadar ağıt ve ağıt benzeri metin; 4000 dizeye kadar varan 12 tane tartışma ve okul metni; 3000 dizeye varan bir düzine atasözü ve talimat koleksiyonu vardır. Hepsi toplam 28.000 dize eder.[207]Bu eserlerin çoğunda yinelemeler ve benzerlikler kullanılarak yapılan benzetmelerin ön planda olduğu şiirlerdir. Bunun temelinde ise doğa, hayvan alemi ve insan elinden çıkan işler kullanılmıştır. Sumerli şairlerin oluşturduğu bu benzetmelerin ilham kaynağı hayvanlar alemiydi. Yabanî ve evcilleştirilmiş hayvanlar, kuşlar ve balıklar benzetmelerde en çok kullanılan sembol hayvanlardı. Bu hayvanlar güçlülük ve karakteristik özellikleriyle öne çıkmışlardı. Betimleme ve benzetmelerde yer alan vahşi hayvanlar:

---

[204] **Durmuş, İlhami** (2019) ''Sümerlilerde İnanç'', Mezopotamya'nın Eski Çağlarında İnanç Olgusu ve Yönetim Anlayışı, Editörler: L. Gürkan Gökçek- Ercüment Yıldırım-Okay Pekşen, İstanbul, Değişim Yayınları, 29-32.

[205] **Richardson, Seth** (2019) "Nature Engaged and Disengaged: The Case of Animals in Mesopotamian Literatures," in Impious Dogs, Ridiculous Monkeys and Exquisite Fish – Evaluative Perception and Interpretation of Animals in Ancient and Medieval Thought, ed. Johannes Pahlitzsch and Tristan Schmidt. Forthcoming, 11.

[206] Richardson, 11.

[207] **Kramer, Samuel Noah** (2017) Tarih Sümer'de Başlar, İstanbul, Kabalcı Yayınları, 346.

3.4.1. Aslan

Aslan arkeolojik buluntularda etkin kullanıldığı gibi çivi yazılı belgelerde de etkin biçimde kullanılmıştır. Lider özelliklere ve güçlü bir yapıya sahip olmasıyla çoğunlukla krallar için *''kral bir aslan gibi dehşet saçıyor''* veya *''bir aslan gibi ileri fırlıyor''* gibi tanımlayıcı bir sıfat olarak kullanılmıştır. III. Ur Kralı Šulgi'nin kraliyet ilahileri hayvan metaforlarıyla doludur. Aslan metaforları kralı şöyle tanımlar: "Aslan, asla gücünden şaşmayan, gücünde dimdik duran'', ''ağzı açık aslan'', ''azgın bir aslanın gücü'', ''huşu uyandıran gözleri olan aslan'' ve ''aslan yükseltilmiş pençe ile''.[208]

3.4.2. Yaban Öküzü

Yaban öküzü, ya da diğer bir anlamıyla, ''dağ boğası'', Sumer şairlerinin gözdesiydi. Yaban öküzünün yer aldığı benzetmeler: İşme-Dagan kendisiyle ''yaban öküzü gibi kalın boyunlu olmak'' ile övünür. Gelecek endişesi taşımayan insan için ''yaban öküzü gibi''dir benzetmesi yapılmıştır. Ur kentinin güçlü olduğu zamanları ise ''gücünden emin, güvenle ilerleyen koca bir yaban öküzüydü'' şeklinde betimlemişlerdir.[209] Kral Šulgi ''koca bir yaban öküzünden doğma, yiğit bir yaban öküzününkiler gibi görkemli boynuzlarla süslü'' olarak tanımlanmıştır.[210]

3.4.3. Sığır

Sümer edebi metinlerinde sığır benzetmeleri çoktur; etkileyici, duygusal, hatta bazı durumlarda dramatiktirler. Evcil sığırlar zaman zaman defin sembolü olarak kullanılmıştır. Ur Kraliyet Mezarlarında bulunan öküzler- edebi bağlamlarda- ve sığırların ölen kral tarafından "ziyafet için" (ölüler dünyasında) kullandığına inanmışlardı. Sümer edebî metinlerinden ''Sığır" terimi, (yabani ve evcil) boğalar, inekler ve buzağılar için kullanılmaktaydı. Gud: "(evcil) boğa/öküz" (yetişkin erkek sığır), ab_2: "(evcil) inek (yetişkin) dişi sığır; ana hayvan)", am: "yabani boğa/yabani öküz", $sumun_2$: "yabani inek", $immal_{2:}$ "yabani inek", (ab_2-) šilam "inek" (başlangıçta "süt veren inek"; idari metinlerde

[208] **Watanabe, Chikako E**. (2000) ''The lion metaphor in the Mesopotamian Royal context. In: Topoi'', Orient-Occident. Supplément 2, Les Animaux et Les Hommes Dans Le Monde Syro-Mésopotamien Aux Epoques Historiques, 400.
[209] Kramer (2017) 353.
[210] Kramer (2017) 353.

nadiren kullanılır), ninda$_2$:"damızlık boğa" ve amar :"genç (yabani veya evcil) sığır; buzağı" şeklindedir.[211]

Sığırlar hakkında doğum, annelik ve bunlara bağlı duygular; saldırganlık ve güç, yakalama, ölüm ve katliam; mükemmellik ve güzellik; güç ve cinsellik gibi konularda benzetmeler yapılmıştır. Yapılan benzetmeler arasında Enlil'in seçtiği kadın Sud, sokakta "büyük sarı bir inek gibi hayranlık için" ayakta dururken tanımlanır.

"(...) mükemmellik içinde duran boğa (Urim/Utu)."

"Büyük sarı bir inek gibi hayranlık için orada durdu." [212]

Sığırlarla, özellikle de anne ineklerle ilgili bir dizi benzetme ve tüm nüanslarıyla (annelik, şefkat, çocuğun kaybından dolayı duyulan keder vb.) empati duygusunu uyandıran bir özelliğe sahiptir.

Güç sembolü olarak tasvir edilen yaban öküzünün aksine yaban ineği tasvirlerde ve benzetmelerde birkaç örnek dışında pek kullanılmamıştır. Metinlerde geçen bir örnekte kralına götürmek üzere hoş bir mesaj alan ulak için, *''yaban ineği gibi kıçını kıvırdı''* denir.[213] Burada yapılmak istenen benzetme ulağın hızlı oluşundan ziyade hantallığı ve yavaşlığı şeklindedir.

3.4.4. Ceylan

Ceylan ise av hayvanı olmasından ve tuzağa çabuk düşmesinden dolayı benzetmelerde sıklıkla yer almıştır. *''Ben (Šulgi) onları (düşmanı) çalılıktaki bir ceylan gibi tuzağa düşürdüm.''* [214]

Yabanî hayvanlar kadar evcilleştirilmiş hayvanlarda benzetme ve tasvirlerde sıkça kullanılmıştır.

[211] **Pfitzner, Judith** (2019) ''Holy Cow! On Cattle Metaphors in Sumerian Literary Texts'' Animals and their Relation to Gods, Humans and Things in the Ancient World, Editors: Raija Mattila- Sanae Ito- Sebastian Fink, Studies in Universal and Cultural History, SpringerVS, 142.
[212] Pfitzner, 151.
[213] Kramer (2017) 353.
[214] Kramer (2017) 354.

3.4.5. Boğa

En gözde hayvan bu anlamda boğaydı. Heybetli görüntüsü ve böğürmesi çoğu zaman krallar için güç sembolü olarak betimlenmiştir. Boğanın böğürmesi kralın sesine benzetilmiştir. Kral ve kraliyete ait birçok eşyada özellikle boğa figürü kullanılmıştır. Birçok arkeolojik kalıntıda özellikle lirlerde boğa tasvirinin sıkça görülmesi ve tercih edilmesi hem kralla ilişkilendirilmiş hem de güç ve hakimiyet sembolü olarak görülmüştür.

Resim 91. Yürüyen boğalar, B.M.
https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1936-0613-261 S.e.t:16.10.2022.

Sumerin efsane kralı Gılgamış'ın yiğitliğini anlatmak için yapılan betimlemede: *''Uruk'un bir boğa kadar güçlü, ünlü, yiğit, gözde evladı, eşsiz hükümdar. Düşer (adamlarının) önüne (ya da) peşlerinden giderek yüreklendirirdi (onları). Kahraman savaşçı, birliklerinin koruyucusu, taş duvarları (bile) yerle bir eden taşkın su kütlesi:(Böyleydi işte) Lugalbanda'nın oğlu, yüce inek: dişi Manda-Ninsuna'nın evladı. Böyleydi işte görkemli, göz kamaştırıcı Gılgamış...''* [215]

Bu benzetmelerin yanı sıra bazı Sumer deyimlerinde de boğa özellikle seçilmiştir. 'Boğayı yere çalmak' deyiminin en eski, örneği bir ağıtta görülmektedir. Büyük tanrıların verdiği karara göre Ur, *''Arı toprağa kurulmuş efendiliğin ve krallığın kenti, boynuna halat geçirilen bir boğa gibi anında yere çalındı.''* Ve yere çalınan boğanın acıklı hali Ningal'in dokunaklı sözleriyle şöyle anlatılır; *''Yere düşen bir boğa gibi senin duvarlarına tırmanıp kalkamıyorum.''* [216]

[215] **Öz, Esma-Albayrak, İrfan** (2015) ''Çiviyazılı Belge ve Kitâbelerde Kralları Tanımlayan Unvan ve Sıfatlar'', History Studies, Volume 7, Issue 1, 142.
[216] Kramer (2017) 355.

3.4.6. Koyun

Sumer benzetme ve betimleme sanatında çokça yer alan koyun ise verimlilik sembolü olarak yer almıştır. Koyun sürülerinin çabuk çoğalması ve çabuk dağılması ile yer almıştır. Koyunların kuzularından ayrılmaları, tanrıça Ningal'in acı ağıtında şöyle betimlenir: *''Ah kentim, masum bir koyun gibi kuzuların senden koparılıp götürüldü.''* [217]

Resim 92. Koyunlar ve koç, S.M.B. https://recherche.smb.museum/detail/1744439/tierreihe Se.t: 16.10.2022.

3.4.7. Eşek

Eskiçağ'daki birçok medeniyet için en önemli yük hayvanı eşeklerdi. Eşek sahip olduğu birçok farklı özellik nedeniyle benzetme ve tasvirlerde çokça kullanılmıştır. İnatçılığı ile nam salan eşeğin aptallığı da kültürel açıdan birçok atasözüne konu olmuştur. Ayrıca Sumerli şairler ''yabani eşek'', ''bozkır eşeği'' ve özenle çiftleştirilmiş ''soylu eşek'' türlerini de biliyorlardı.[218]

3.4.8. Köpek

Kültürel ve dinî açıdan önemli bir diğer hayvan ise köpektir. Yerleşik yaşama geçen insanla birlikte yaşayan ve yakını olan köpeğin ilişkisi çok eskidir. İnsanın günlük yaşamında yakın ilişki içinde olduğu köpek ölüm kavramıyla ilişkilendirilmiştir. Buna rağmen yine de koruyucu ve şifacı özelliğiyle ön planda olmuştur. Bu anlamda köpek, dikkat çeken ve önem arz eden bir hayvandır.[219] Tanrıça Gula'nın sembolü olarak görülen ve tasvir edilen köpek şifaya sahip bir hayvan olarak görülmüştür. Tanrıça Gula'ya ait tapınaklarda

[217] Kramer (2017) 355.
[218] Kramer (2017) 356.
[219] Duymuş Florioti, Hande (2014) ''Eski Kültürlerde Köpeğin Algılanışı: Eski Mezopotamya Örneği", Tarih Araştırmaları Dergisi, 53.

özel olarak beslenilen köpeklerin salyaları tıbbı maksatla kullanılmıştır.[220] Antibiyotik olarak kullanılan köpek salyasının bu özelliğinin keşfedilmesiyle çeşitli şifa ritüellerinde onu kullanmaya başlamışlardır. Çiviyazılı tabletlerde Akadça *"kalbu(m),* Sumerce ''^{mul}UR.GI$_7$"[221] terimiyle gösterilen köpek şifa ritüellerinde ve tapınak ayinlerinde yer almıştır.

3.4.9. Kuşlar

Kuşlar da Sumer düşünce ve edebiyatında geniş yer tutmuştur. İki gruba ayrılan kuşlar büyük yırtıcılar ve küçük kuşlar olarak tasvir edilmiştir. Büyük yırtıcıları korkusuzca uçan kuşlar olarak görmüşlerdir. İnsanların ziyafete gelmelerini kartallar gibi çullanmaya benzetmişlerdir. Kral Šulgi yükselen bir şahin olmakla övünmüştür. [222] Yapılan benzetme ve tasvirler ise: ''Tanrıça Ningal yıkılmış kenti Ur'u *''uçan bir kuş gibi terkeder*; baş rahibe Enheduanna yazgısından yakınırken, *''bir serçe gibi yuvadan kaçmaya zorlandım'';* karısının ölümüne ağıt yakan bir koca ise *''deliğindeki bir güvercin gibi inler, korku içindeki bir güvercin gibi çırpınır''*; Šulgi kollarını *''yılandan isteri nöbetine tutulmuşçasına kaçan bir güvercin gibi sallamakla övünür.''* şeklinde yapılmıştır.[223] III. Ur Hanedanlığının Elam tarafından saldırıya uğrasından sonra kentin almış olduğu hasar ve yıkım sonrası Sumer toplumu bu felaketi ''Ur Kenti İçin Ağıt'' isimli bir şiirle anlatmışlardır. Şiirde Tanrıça Ningal Ur şehrin hasar ve yıkımını anlatırken *"kuzgunlar benim kuşlarımı benden kaçırdı, ah benim şehrim" diye ağlayayım"* diye feryat etmektedir.[224]

Kuşlardan sonra yarasalar için de benzer anlamda bir benzetme yapılmıştır: *''Anunna, büyük tanrılar, yarıklara doğru kanat çırpan yarasalar gibi''* İnanna'nın önünden kaçışırlar, barbar-okların savaşta *''uçan yarasalar gibi''* uçtukları söylenir.[225]

---

[220] **Ornan, Tallay** (2004) "The Goddess Gula and Her Dog", Israel Museum Studies in Archaeology, 3, 18.
[221] **Watanabe, Chikako E**. (2002) ''Animal Symbolism in Mesopotamia- A Contextuat Approach'', WOO, Band I, sayfa 39-124.
[222] Kramer (2017) 356.
[223] Kramer (2017) 357.
[224] **Jacobsen, Thorkild** (1987) ''The Harps that Once... Sumerian Poetry in Translation'', New Haven-London, Yale University Press, 465. **Ay Arçın, Şeyma** (2019) ''Eski Mezopotamya Yazılı Kaynaklarında MUŠEN / IŠŠŪRU- Kuş ve Sembolizmi Üzerine Bir Değerlendirme'', Tarih Okulu Dergisi, Yıl 12, Sayı XXXIX, 496.
[225] Kramer (2017) 357.

3.4.10. Çekirge

Olumsuz anlama sahip bir diğer hayvan ise böcekler içerisinde yer alan çekirgelerdir. Yok etme ve yıkım simgesi olarak tasvir edilen çekirgeler için; Ur'un sahip olduğu her şey sanki *''büyük bir çekirge sürüsü''* tarafından yutulmuştur.[226] Šulgi, düşmanlarına ''her yanı çekirge kaplamış gibi acı toz yedirme'' ve onları ''çekirge gibi'' atış sopaları ve sapanlarla öldürmekle övünür'' şeklinde yer almıştır. [227]

Sumer edebî metinlerinde çeşitli hayvanların belirgin özellikleri betimlenirken yılanlar hakkındaki tanımlama onların gizlenen, sürünen, tıslayan, sürünen ve zehri akıtan varlıklar şeklindedir. Korkutucu gözlere ve ağızlara sahip varlıklardır.[228]

3.5. Sumer Atasözü ve Deyimlerinde Hayvanlar

Sumer edebiyatında hayvanların yer aldığı en önemli çivi yazılı eserler fabllardı. Hayvanları akıl ve duygu sahibi varlıklar olarak gören Sumerliler, onların sadece içgüdüleriyle hareket etmediklerini akıllarını da kullandıklarını düşünmüşlerdir. Bu sebeple hayvanların bu anlamda insanlara örnek olabileceklerini düşünerek fablları ve atasözlerini oluşturmuşlardır.

Edmund I. Gordon tarafından parçaları birleştirilen tabletlerde farklı hayvan türlerinin yaşamıyla ilgili toplam 295 atasözü ve fabl ortaya çıkmıştır.[229] Fabl ve atasözlerinde bahsedilen hayvanların karakteristik ve öğretici özellikleriyle ön plana çıkmış olmaları dikkat çekicidir. En çok bahsedilen hayvanlar kuşlar, böcekler, köpek, sığır, eşek, tilki, domuz, koyun, keçi ve kurttur. Tüm atasözleri şu ya da bu şekilde adları başlangıç sözcükleri olarak kullanılan hayvanlara atıfta bulunurken, bu hayvanların farklı atasözlerinde oynadıkları roller oldukça değişkendir. Atasözlerinin on bir tanesi kendilerinde belirli hayvanları ima eder; yirmisinde bir hayvan başka bir hayvana karşı baskınken, altısında bir hayvan diğeriyle kıyaslanır. Elli iki atasözünde, eylem söz konusu hayvanı insan veya insan kültürünün bazı unsurları açısından içerir ve üçünde hayvan bir insanla karşılaştırılır. Biri

[226] **Çığ, Muazzez İlmiye** (2020a) Uygarlığın Kökeni Sümerler 1- Tarihte İlk Edebi Eserlerden Seçmeler, İstanbul, Kaynak Yayınları, 49.
[227] Kramer (2017) 357.
[228] **Dönmez, Sevgi** (2018) Eski Mezopotamya Toplumlarında Yılanlar, Ejderhalar ve Tanrılar, İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 15.
[229] **Gordon, Edmund I**. (1958) ''Sumerian Animal Proverbs and Fables: Collection Five'', Journal of Cuneiform Studies, Vol. 12, No.1, 4.

hariç hepsi atasözlerinin sekizi, bir insanın söz konusu hayvana karşı yaptığı alay hareketi olarak sınıflandırılan hitaplardan oluşur. Öte yandan, on sekiz atasözünde hayvanlarla ilgili olarak insanların eylemlerini nitelendiriliyor ve son olarak on bir tanesi, yalnızca belirli hayvanlara kıyasla insanlara atıfta bulunuyor.[230] Gordon tarafından çevirisi yapılan fabllarda ve atasözlerinde tasvir edilen hayvanlar genellikle belirli karakteristik özelliklerle konu olmuşlardır.

''Bir hana giren köpek hiçbir şey görmedi (ve dedi ki): ''Bu (kapıyı) açayım mı?'' [231]

Hanlar farklı amaçlar için kullanılmış olmasından dolayı köpek, kapalı olan kapıların arkasında olup bitenleri merak etmesiyle atasözüne konu olmuştur.

Resim 93. Saluki köpekleri betimlemesi, Tepe Gavra'dan mühür.

''Saluki(?) küçümsüyor ... (?) bir zincir.[232]

Saluki'ler tasma veya zincir takılamayan köpeklerdir. Bu atasözü Saluki cinsi köpeğin, Sumerliler tarafından mükemmel köpek olarak kabul edildiğinin bir göstergesi olabilir.

''Köpek, kendisini seven bir adamı tanır;

Köpek yargıç olduğu için kuyruğu polis memuru gibi davranıyor!'' [233]

Bu atasözü, köpeğin ancak bir erkeğin arkadaş canlısı olduğuna karar verdikten sonra onu gördüğünde tanıyarak kuyruğunu salladığı gerçeğine atıfta bulunur. Atasözünün ikinci cümlesinde ise polis memurunun mahkeme kararlarını yerine getirmedeki görevlerine atıfta

[230] Gordon, (1958a) 4.
[231] **Gordon, Edmund I**. (1958) ''Sumerian Animal Proverbs and Fables: Collection Five (Conclusion)'', Journal of Cuneiform Studies, Vol. 12, No. 2, 56.
[232] Gordon, (1958b) 57.
[233] Gordon, (1958b) 58.

bulunur. Bu noktada iki satır arasında bir ayırıcı çizgi olmamasına rağmen, burada fiilen iki ayrı atasözünün yer almış olabilir

‘‘Köpek sandalda ayağa kalkmıyor!’’ [234]

Bu atasözü, köpekler (özellikle büyük köpekler) arasında bir teknede dengelerini kaybedip denize düşmekten kaynaklanan korkularını anlatmaktadır.

‘‘Köpeği olmayan şehirde, tilki müfettiş olur.’’ [235]

Şehirde yaşayan köpeğin daha önceki atasözlerinde geçtiği üzere yargıç ya da kuyruğuna polis memuru şeklinde yapılan benzetmeden dolayı önemli bir görevi olduğunu anlatılmak istenmiştir. Ancak şehirde herhangi bir köpek olmadığında onun yerini almak isteyen tilkinin bir anlamda kurnazlıkla köpeğin işine veya daha fazlasına sahip olma çabasına atıfta bulunulmuştur.

‘‘Bir tahta parçasıyla vurulmuş bir köpek gibi sinirlendi!’’[236]

Atasözü, büyük olasılıkla, son derece hızlı öfkelenen bir kişiye atıf yapılmıştır.

‘‘Fil kendisiyle övünerek şöyle dedi:

Varlıkta benim gibisi yok. Yapma ...

Çalıkuşu ona şöyle cevap verdi:

Ama ben, kendi küçük yolumda tıpkı senin gibi yaratıldım.’’[237]

Küçük kuşlardan çalıkuşu kendi yerine gururlu fili koyar.

‘‘Derin su çeken bir tekneye inerken bir fil gibi hareket ediyorsunuz!’’[238]

Alay hareketi olarak nitelendirilen benzetmelerden biri olan kaba davranmak filin tekneye binişine benzetilmiştir.

[234] Gordon, (1958b) 59.
[235] Çığ, (2020a) 250.
[236] Gordon, (1958b) 62.
[237] Gordon, (1958a) 10.
[238] Gordon, (1958a) 11.

''Yaban öküzü gibi sen de kendi zevkinden memnunsun!" (der).[239]

Buradaki benzetmedeki vahşi öküzün ne durumda olduğu belli değil, ancak bu hayvanın vahşi olmasından dolayı disiplinsiz olması ve içinde bulunduğu durumun bundan kaynaklandığı dair bir gönderme yapılmış gibidir.

''Öküz gibi geri dönmeyi bilmiyorsun!'' [240]

Bu atasözünde öküz "tek yönlü bir akla" sahip olarak biri olarak tasvir ediliyor. İnatçı ve kararlı bir bireye yöneltilen bir alay hareketi gibi görünüyor.

Resim 94. Çoban ve İnek betimi, B.M. https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1925-0110-26 S.e.t: 16.10.2022.

''Hiç kimse boş yere inek vermez!'' [241]

Doğru bir değerlendirme yapıldığında, bu atasözünde Sumerlilerin ineğe gösterdiği yüksek itibara atıfta bulunur.

''At, binicisini üzerinden attıktan sonra (demiş ki):

-Yüküm hep böyle olursa, zayıf düşerim!"

Bu masal, at biniciliğine dair bilinen en eski kaynak olduğu için atın evcilleştirilme tarihi için oldukça önemlidir. Masalın bulunduğu tabletler kabaca aynı tarihte yazılmıştır. Kişisel güvenlik için ata binmekten kaçınmak bunun yerine katır veya arabaya binmek tercih edilmiştir. Bununla birlikte, masal standart bir atasözü koleksiyonuna dahil edildiği tespit edildiğinden ve söz konusu fablın yer aldığı tabletlerin oldukça eski bir tarihe sahip olduğunu

[239] Gordon, (1958a) 11.
[240] Gordon, (1958a) 13.
[241] Gordon, (1958a) 17.

varsaymak mantıklıdır. Masal binmesi son derece riskli bir ruha sahip olan ata sempati duyarak binmenin onaylanmadığını dile getirmeye çalışmıştır. [242]

''Eşek nehirde yüzüyordu ve köpek ona sımsıkı tutunarak (diyerek):

-Ne zaman çıkıp yenecek?''

Fablda nehirden korunmak için eşeğe tutunan ama kıyının güvenli şekilde ulaşır ulaşmaz koruyucusu konumundaki eşeği yemek için sabırsızlanan köpeğin nankörlüğünü anlatmaktadır.[243]

''Bir eşek(?) bir gümüşü bir šeqel (?) nakletmek için(?)''

Bir eşek bir *šeqel* gümüşü taşımak için kullanılır mı?" şeklinde olan oluşturulabilecek cümleyle anlatılmak istenen eşeğin yük taşımacılığında kullanımıdır. Mezopotamya toplumlarında ve Özellikle Sumerlilerde yük ve taşımacılıkta kullanılan hayvanların başında eşek gelmekteydi. Gümüş ve şekel kıymetli ürünler olduğu için eşek bu yükü gerektirdiği gibi taşıyabilir mi düşüncesinin oluşturduğu güzel bir söz örneğidir.[244]

''Koyunun -yerine (kullanılan) bir eşek, sana alamet vermez!''

Muhtemelen, kehanet amacıyla törende koyun veya keçi yerine eşek kullanılmış ancak gereken etki görülmemişti. Ayrıca koyun-keçi ve eşeğin bir anlamda dinsel törenlerdeki işlevleri de kıyaslanmıştır.[245]

''Ey katır, efendin seni tanıyacak mı, yoksa anan seni tanıyacak mı?''

Bu atasözünde katırın melez bir hayvan olduğu vurgulanmıştır. Katıra ebeveynlerinin kendi türünden olduğunu ispat etmeyeceği ya da tür bağı kuramayacağı hatırlatılıyor gibidir.[246]

[242] Gordon, (1958a) 19: Kramer, 165.
[243] Gordon, (1958a) 20.
[244] Gordon, (1958b) 43.
[245] Gordon, (1958b) 43.
[246] Gordon, (1958b) 46.

Resim 95. Aslan ve keçi mücadelesi, B.M. https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1908-0411-34 S.e.t: 16.10.2022.

Sumerlilerin belki de en güzel fabllarından biri olan ‘‘Aslan ve Keçi’’ hikayesinde aslan güçlülüğü ve avcılığı ile keçiyi avlamış ancak keçi onu daha bir av olan koyunu önererek kandırmıştır.

‘‘Aslan çaresiz bir dişi keçi yakalamıştı.

-Bırak beni, (ve) sana yoldaşım olan bir koyunu vereceğim(?)!" (dedi keçi).

-Gitmene izin vereceksem (önce) bana adını söyle!" (dedi aslan).

Dişi keçi (o zaman) aslana cevap verdi: "Adımı bilmiyor musun? Benim adım Zekisin'!"

Aslan ağıla geldiğinde kükredi:

(Şimdi) ağıla geldim, seni bırakıyorum!"

O (sonra) ona diğer taraftan(çitin(?)) cevap verdi, (diyerek):

"(Yani) beni serbest bıraktın! (Çok) zeki miydin? Yerime (Sana söz verdiğim) koyunu (vermeyi bırak), ben bile (burada) kalmam!"

Dalkavukluk olarak nitelendirilecek bu davranışı neticesinde özgür kalmıştır. Diğer yandan aslana da verilen bir öğüt vardır. Elindekinden daha iyisini istemek onu daha kolay kaybetmene sebep olur.[247]

‘‘Çalıdaki aslan, kendisini tanıyan adamı yemez!’’

[247] Gordon (1958b) 46, Kramer (2017) 164, Beydiz (2016) 13.

Avcılıkta aslanın davranışlarını veya tepkilerini bilen kişinin, aslanın saldırısından kendini koruyabileceği anlatılmıştır. Ayrıca atasözünde geçen çalılık kelimesi de bir anlamda aslanın yaşam alanı olarak gösterilmiştir.[248]

‘‘Dokuz kurt (ve) bir onuncusu biraz koyun kesti. Onuncusu açgözlüydü ……, (ve) değildi.[..(?)] ...(?). Haince) .... varken ..., (dedi):

"Onları sizin için böleceğim! Siz dokuzunuz, (ve böylece) bir (koyun) olacak; Dokuzunu tek başıma alacağım- bu benim payım olacak!"

Kurt hakkında ortaya çıkarılan en iyi korunmuş fabllardan olan bu fablda Sumerliler muhtemelen onun vahşi ve yırtıcı özelliğinden etkilenmişlerdir. Fablda onuncu kurt, aslanın payını kendine alarak, arkadaşlarını kurnazlıkla ve hilekarlıkla kandırmaya çalışmıştır.[249]

‘‘Kurt (tanrı) Utu'nun önünde ağladı, (diyerek)

-Nasıl(?) ....? Yalnızım!’’ [250]

Kurt güneş tanrısı ve adalet tanrısı Utu'nun önünde ağlamaya başlamıştır. Amacı ise hakkında anlatılanlardan ve ikiyüzlü şekilde davranışlarından dolayı yine ikiyüzlülükle Tanrı Utu’nun fikrini ve yargısını değiştirmektir.[251]

Resim 96. Domuz şeklinde damga mühür, B.M. https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1966-0218-9 s.e.t:16.10.2022.

Sumer fabl ve atasözlerinde geçen Domuz ilginç şekilde temiz, yenilebilen ve kesimi yapılan bir hayvan olarak gösterilir.

[248] Gordon (1958b) 50, Kramer (2017) 163.
[249] Gordon (1958b)52: Kramer (2017) 160.
[250] Gordon (1958b)52: Kramer (2017) 160.
[251] Gordon (1958b)53.

‘‘Kesilmek üzere olan semiz bir domuz şöyle der:

-Bunlar yediğim yiyecekler!

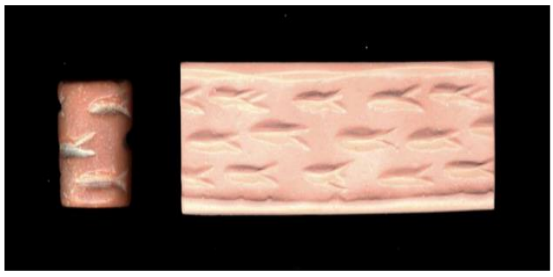
Herşeyini (?) tüketmişti, böylece domuzunu kesti!’’ [252]

Fabllardan arasında Maymuna ait herhangi bir fabl olmamasına rağmen bu mektup örneğinin bulunması ve bir eğlence yerinden bahsetmesi onun eğlence amaçlı kullanıldığını ve durumunun kötü olduğunu anlatması açısından önemlidir. Eridu ve Ur gibi önemli Sumer kentlerinden bahseden maymun böylesine büyük ve zengin kentlerde açlık çekmiştir. Hayvanın bu zor durumu atasözüne ve bu mektuba konu olmuştur.

‘‘Bütün Eridu bolluk içindedir, ama Çalgılı Büyük Eğlence Yeri’nin maymunu çöp yığını üzerinde oturur ve annesine mektup yazar. Anam Lusalusa’ya (şöyle der maymun)

-Ur, Tanrı Nanna’nın güzel kentidir, Eridu Tanrı Enki’nin gönençli kentidir. Ama ben buradayım, Çalgılı Büyük Eğlence Yeri’nin kapıları ardında oturuyorum. Çöplerle karnımı doyurmak zorundayım; o da ölmeyecek kadar! Ekmeğin tadını bile bilmem; biranın tadını bilmem. Bana özel bir kurye gönder-Acilen!’’[253]

Fablların ve maymuna ait mektubun dışında ‘‘ilk akvaryum-balık evi’’ olarak nitelendirilen bir balık şiiri de dikkat çekicidir.[254] Akvaryum-Balık evi adlı metin bir balıksever ya da balıkçı tarafında yazılmış bir söylevden oluşur.

Resim 97. Balık tasarımı, B.M.
https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1964-0714-2 S.e.t: 16.10.2022.

[252] Kramer, 166.
[253] Kramer, 167.
[254]Kramer, 420-422: **Thomsen, M**. (1975) “The Home of the Fish’’: A New Interpretation. Journal of Cuneiform Studies 27, sayfa 197-200.

‘‘Akvaryum-Balık Evi’’ metni kişinin balık için geniş ve ferah bir ev yaptığın, ona en iyi yiyecek ve içecekleri sunduğu anlatmasıyla başlar. Balığı bu eve arkadaşları ve ailesiyle birlikte davet eder ve ona sevgili oğlum şeklinde hitap eder.

‘‘Evde bira var, iyi bira var,

Tatlı bira ve ballı kekler var, kamış çitine kadar (serilmiş).

Tanıdıklarınız gelsin

Sevdikleriniz gelsin

Babanız ve atanız gelsin

Ağabeyinizin oğulları ve küçük kardeşinizin oğulları gelsin

Küçükleriniz ve büyükleriniz gelsin

Arkadaşlarınız ve arkadaşlarınız gelsin,

Kayınbiraderin ve kayınpederin gelsin,

Giriş yolunun etrafındaki kalabalık gelsin,

Komşularınızı dışarıda bırakın, onlardan birini bile!’’[255]

Şiirin son kısmında ise kişi ‘‘balığım seninle her türden balık içeri girsin’’ diyerek barbel, sazan, mersin balığı, yayın balığı ve yılan balığıdır. Kişi şiiri ise balığın bir an önce yeni evine girmesini ve onu bekleyen tehlikelerin hatırlatılmasıyla bitirir.[256]

Fabllar, atasözleri ve deyimlerden sonra destanlarda da yer alan hayvanlar, insanlığın ve ortaya çıktığı toplumun kültürel anlamda şekillenmesinde etkili olan mitolojinin kahramanları olmuştur. İlk mitolojik hikayelerden günümüze kadar doğadaki değişim ve dönüşümü yansıtma görevini üstlenen hayvanlar konuşabilen, kahramanlara arkadaşlık eden, iyilikleriyle örnek olan, hatta kötülük ve zararlı yanlarıyla can yakabilen varlıklardı. Aynı zamanda hikayelerdeki en önemli kahramanların da güç sembolü olarak gösterilirlerdi.

[255] **Civil, Miguel** (1961) ‘‘The Home of the Fishes’’, A New Sumerian Literary Composition, Volume:23, No:1-2, Iraq, Cambridge University Press, 157-175.
[256] Civil, 174. Thomsen, 198-200.

Hayvanlara yüklenen bu anlam dönemin düşünce sisteminin, inançlarının, kültürel zenginliğinin ve insan-hayvan ilişkisinin derin bir yansımadır. Bu noktada Sumer edebiyatı içerisinde yer alan hayvan benzetmeleri, atasözleri ve fabllardan sonra hayvanların etkin kimliklerle kullanıldığı bir başka çivi yazılı eser ise krallara ait destanlardır. Uruk ve Erken Hanedanlar dönemlerini kapsayan süreçte Uruk kralları hakkında birtakım efsaneler oluşmuş ve yazıya geçirilmiştir. Sumer kral listesinde yer alan krallar arasında üç Uruk kralı hakkında oluşturulan destanlar Sumer medeniyeti ve ardılları için önem kazanmıştır.[257]

Destanlardan ilki Uruk kralı Enmerkar hakkındadır. Uruk kenti en büyük rakibi Aratta şehri ile hakimiyet mücadelesine girişmiştir. Enmerkar, Tanrıça İnanna'ya Aratta'ya hâkim olmak için yalvarır. Aratta'ya bir ulak gönderen Enmerkar Tanrıçanın desteğinden bahsederek boyun eğmelerini ister. Aratta halkına Tanrıça İnanna'ya selam verecek küçük fareler olarak hitap eder. Onların koyunun, oğlağın, kuzunun ve dağ keçisinin Çoban Dumuzi'nin ağılında toplandığı gibi toplanacaklarından ve yine onların yerinden etmesi durumunda ağacından kovalanan kuşlar gibi olacağından bahseder.[258] Yapılan bu tasvirde yer alan hayvanlar bir topluluk yani sürü halinde yaşayan hayvanlardır. Ayrıca kralların kullandığı unvanlar arasında yer alan çoban olma durumuna da bir anlamda vurgu yapılır. Aratta kralının boyun eğmesi durumunda tanımlanan barış ortamı ise yılan, akrep, sırtlan, asla, köpek ve kurdun olmayacağı bir ülke olarak tanımlamıştır.[259] Selim F. Adalı'ya göre ortak özelliği vahşi ve yırtıcı olan bu hayvanların olmayışı savaşın (tehlike-yıkım) olmayışıyla özdeşleştirilmiştir.[260] Uruk kralı Enmerkar kendisini düşman ülkesini yoğuran büyük başlı yılan, tepelerin geyiği, büyük boynuzları olan kıymetli boğa ve kutsal inek (Tanrıça'nın anneliğini ve onu himaye edişini sembolize eder) tarafından dağlarda doğurulan oğlak olarak betimler.[261] Aratta kralı Enmerkar'ın himayesine girmenin yolunun 'adamin' adı verilen söz ve akıl yarışmasından geçtiğini ve eğer Uruk kralı katırlara yüklenen tahılı Aratta avlusuna yığarsa hakimiyetini kabul edeceğini söyler. Bu isteği yerine getiren Enmerkar, Aratta kralı ile Tanrıça İnanna'nın aşkını kazanmak için yarışmaya başlar.[262] 'Adamin'i kaybeden Aratta kralı bu kez farklı bir yola başvurur. Uruk kralı tarafından toprakları fethedilen Hamazulu bir büyücüye Uruk Krallığına büyü yapması emrini verir.

[257] **Adalı, Selim F. – Görgü, Ali T.**, (2019) Sümer Kral Destanları Enmerkar-Lugalbanda,İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 7.
[258] Adalı- Görgü (2019) 7.
[259] Adalı – Görgü (2019) 8.
[260] Adalı – Görgü (2019) 8.
[261] Adalı – Görgü (2019) 10.
[262] Adalı – Görgü (2019) 13.

Destanın devamı olan Enmerkar ve Ensuhkesdana hikayesinde bu büyünün yapılma süreci konu olmuştur. Destanın bu bölümünde ise yine bazı hayvanlar betimleme için kullanılmıştır. Özellikle Aratta kralı Ensuhkesdana büyü yapılan Enmerkar'ın onun hakimiyetini kabul ettiğinde kaz besleyebileceğini anlatır. Bir kral için alay edici bir tanımlama yapılmıştır. Kendisinin kaz beslemeyeceğini ancak yumurtalarını sepete koyacağını ve piliç olanlarını ateşte çevireceğini anlatır.[263]Daha sonra Hamazulu büyücü Uruk krallığına giderek Tanrıça Nisaba'nın şehri Ereş'e (tapınak kenti) gider. Burada muhtemelen tapınağa ait çiftliğe girerek oradaki ineğe büyü yapar. İnek insan gibi konuşarak sütünün, tereyağının ve peynirinin büyük sofraya yani Tanrıçaya layık olduğunu anlatır.[264] Burada ineğe yapılan büyü ile ineğin sütü çekilir. Aynı büyü bu kez de keçi için yapılır. Özellikle bu hayvanlara büyü yapılması Sumerlilerin ekonomisinin hayvancılığa dayandığının da göstergesidir. Hem hayvancılık hem beslenme ve günlük yaşamda hem de tanrılara sunulan adak hayvanları arasında yer alması bakımından önemli rolleri olan hayvanlardır. Bu sebeple büyünün hedefi de bu hayvanlar olmuştur.

Bu büyü sonucu hayvanlar ve yavruları zarar görmüş ve büyücünün çiftliğe gelip büyü yaptığı anlaşılmıştır. Bunun üzerine Bilge Kadın Sağburu'ya başvurulmuştur. Karşılaşan Bilge Kadın Sağburu ve Hamazulu büyücü mücadele etmişlerdir. Güçlerini yine bazı hayvanları seçerek kullanmışlardır. Bilge kadın Sağburu ırmağa attığı balçıktan kartal, kurt, aslan, dağ leoparı, kaplan ve nim aslanı? gibi hayvanlar çıkarmıştır. Hamazulu büyücü ise attığı balçıktan sazan, koyun ve kuzusu, inek ve buzağısı, dağ keçisi ve ceylan yavrusu gibi hayvanlar çıkarmıştır. Ancak her defasında Bilge Kadın Sağburu'nun hayvanları galip gelip diğer hayvanları avlamıştır. Böylelikle büyücü yenilmiştir.[265] Seçilen hayvanlar avcılık ve güç sembolü olan hayvanlar olmasıyla dikkat çekicidir.

Sumer edebiyatının zirve noktasını oluşturan Lugalbanda destanlarında ise Enmerkar'ın Aratta ülkesine düzenlediği seferlerde yolda hastalanan ve diğer askerler tarafından bir mağaraya bırakılan asker Lugalbanda'nın mücadelesi anlatılır. Mağarada bir süre kaldıktan sonra iyileşmeye çalışan Lugalbanda, tanrılar için sofra hazırlar ve onlara kurbanlar sunar. Kurban ritüelinde ise kızıl dağ boğası, kızıl keçi ve dişi keçiyi sunar.[266] Sunulan kurbanlar sonrası tanrıların yardımıyla Lugalbanda tamamen iyileşir ve ormanda

[263] Adalı – Görgü (2019) 30.
[264] Adalı – Görgü (2019) 35.
[265] Adalı, Selim F. – Görgü, Ali T., (2019) 38.
[266] Adalı, Selim F. – Görgü, Ali T., (2019) 54.

yaşayan efsanevi kuş Anzu kuşu'nu aramaya başlar. Anzu kuşunun yuvasını bulur. Yabani boğa avında olan kuş yuvada yavrusunu bırakır. Lugalbanda onu mutlu etmenin yolunun yavrusunu mutlu etmekten geçtiği düşünür ve yavruyu etlerle besleyerek onu süsler. Yuvaya gelen Anzu kuşu yavrusu tok ve süslenmiş şekilde uyur halde bulur.[267] Çok mutlu olan kuş Lugalbanda'nın istediğini vereceğini söyler. Bunun üzerine Lugalbanda, Uruk askerlerine ulaşmak istediğini söyler. Anzu Kuşu'nun gökyüzünden eşlik etmesiyle Uruk askerlerine ulaşır. Sefere devam eden Uruk askerleri Aratta şehirini ancak kuşatmanın uzun sürmesi üzerine Kral Enmerkar Tanrıça İnanna'ya öfkelenir ve onunla konuşması için Lugalbanda'yı Uruk'a gönderir. Lugalbanda Uruk kentine ulaşır ve Tanrıça İnanna'ya durumu anlatır. Tanrıça İnanna ise nehir kenarında bulunan ılgınlar arasında 'suhur-maş(sazan) balığı, meşe palamudu yiyen kiğ$_2$-tur balığı ve sazanların en büyüğü olan ğiş-ses balığı olduğunu söyler.[268] Enmerkar'ın nehir kenarında bir sepet örerek sazan balıklarının en büyüğünü pişirip süsleyerek kendisine sunmasını ister. Böylece güçleneceklerini söyler. Destanın son kısmında yer alan detayla yapılan ritüellerde özellikle sazan gibi çeşitli balıkların kullanıldığını ve özel sepetlerde sunulduğunu görüyoruz.

Birçok destan ve hikâyede yer alan Anzu kuşu hakkında bir mitte mevcuttur. Sumerlilerin ''Im.dugud'' adını verdikleri bu kuşu tanımlarken göğü kaplayan ve fırtınayı haber veren dev boyutlu ''yoğun bulut'' ya da ''sis'' örneğine dayandırmışlardır. Önceleri tanrıların kralının hizmetinde olan Anzu, bir gün yüce otoriteyi temsil eden tılsımlı işaretleri çalarak krala ihanet eder; böylece evrenin işleyişinde aksama olur. Sumerceye ait belgelerde bu olaya dağınık biçimde değinilmiş, kendine özgü şekilde kısaca anlatılmıştır.[269] Mit, Sumer ülkesinde yaşanan bir kuraklığın anlatısıyla başlar. Daha sonra Tanrı Enlil'e çocukları olarak tanımlanan İgigi'ler Hihi Tepesi'nde Anzu'nun doğumunun haberini:

''Böylece dünyaya geldi Anzu (...)

Gagası (...) testeresi biçimindedir

Ne zaman ki (...)'' şeklinde verirler.

Hikâyenin bundan sonraki kısmında Anzu betimlenmiş ve yiğitlikleri anlatılmıştır. Muhtemelen mitin başlangıcında yer alan kuraklığa bulduğu çare anlatılmıştır. Bu

[267] Adalı, Selim F. – Görgü, Ali T., (2019) 66.
[268] Adalı, Selim F. – Görgü, Ali T., (2019) 76.
[269] **Bottero, Jean- Kramer, Samuel Noah** (2020) Mezopotamya Mitolojisi, İstanbul, Türkiye İş Bankası, 439.

mücadeleyi verirken de bir çarpışma yaşanmıştır. Bu çarpışmada önemli rol oynayan kuş, kozmik çatışmalara sık sık olduğu gibi Su ve Rüzgarlarla katılır. Bu mücadeleden sonra Tanrı Enlil Anzu ile karşılaşır ve görüntüsü sebebiyle kim tarafından nasıl dünyaya geldiğini sorgulamaya başlar. Bu sorulara Prens olarak tanımlanan Ea cevap verir:

''Şüphesiz (...) testinin (?) suyu

Durusu (...) Apsu'nun tanrıları,

Uçsuz bucaksız Yer gebe kaldı ona

Ve Dağ'ın bir zirvesinde dünyaya getirdi!

Bu (...) Anzu'yu inceledikten sonra

Her daim hizmetinde olmalı

Ve tapınağında kutsallar kutsalını kapısını kapatmalı!''[270]

Ea, Anzu'yu hizmetine alması için Enlil'i ikna etmeye çalışır. Daha sonra Enlil'in hizmetine giren Anzu, bir süre sonra Enlil'e ait güç sembollerini ve kader tabletini çalmaya karar verir. Kader tabletini çalarak Dağ'a uçar. Bunun üzerine bir araya gelen tanrılar Anzu ile mücadele etmesi için Adad'a, Girru'ya ve Şara'ya teklifte bulunurlar ancak onlar bunu kabul etmez. Prens Ea'nın müdahalesi sonucu Ninurta/Ningirsu çarpışmayı kabul eder ve Anzu-Ninurta/Ningirsu çarpışması yaşanır ve Ninurta/Ningirsu kazanır. [271]

Gılgamış destanına ait muhtelif tabletlerden 6. tablette Gılgamış ve Gökyüzü Boğasının mücadelesi anlatılmıştır. Tablet Tanrıça İnanna'nın Gılgamış'ı görmesi ve ona âşık olmasıyla başlar. Ona evlilik teklifinde bulunur ancak Gılgamış Tanrıçaya ona âşık olanların sonunu hatırlatır. Tanrıçanın âşık oldukları arasında kanatlarını kırdığı Gökkuzgunu, gücüne erişilmez aslan, savaş tutkunu at,[272] kurda dönüşen Çoban ve kurbağaya dönüşen bahçıvan yer almaktadır.[273] Bunun üzerine sinirlenen Tanrıça İnanna,

[270] Bottero- Kramer, 441.
[271] Bottero- Kramer, 441-463.
[272] **Gezgin, Deniz** (2007) Hayvan Mitosları, İstanbul, Sel Yayıncılık, 34: Sözü edilen savaş tutkunu at Silili'dir. Tanrıça İnanna'nın aşıkları hakkındaki hikayelerden biridir. Bu ata âşık olan Tanrıça onu yaşadığı yerden koparıp üzerine koşum takımları takarak emrine almıştır. Annesi Silili'nin durumuna üzülmüş ancak kimse onu bu durumdan kurtaramamıştır. Sumerlilerde İnanna, atı evcilleştiren bir tanrıça olarak da bilinir.
[273] **Bottero, Jean** (2013) Gılgamış Destanı-Ölmek İstemeyen Büyük İnsan, 5.Baskı, Çeviren: Orhan Suda, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 126-128.

babasından Gökyüzü Boğası'nı ister. Uruk kentine saldıran Gökyüzü Boğası kenti harap ederek insanlara ve savaşçılara zarar vermeye başlar. Gılgamış ve Enkidu tarafından büyük bir mücadele sonucu öldürülmüştür.[274] Hayvanın bağırsakları ve derisi çıkarıldıktan sonra eti yoksul kadınlara dağıtılmış, boynuzları Eanna Tapınağındaki İnanna için merhem yapımına gönderilmiştir. Yine Tanrıça ile karşılaşan Gılgamış ona boğanın ayağıyla vurarak kaçmasına sebep olmuştur.

Sumer edebiyatı içerisinde Gılgamış'a ait hikayelerde ve tasvirlerde sıkça Gökyüzü Boğası ile olan mücadelesine ve öldürmesine değinilmiştir. Bir takımyıldızının adının olmasına rağmen Sumerlilere ve bölgedeki diğer halklara göre Gökyüzü Boğası, kişileştirilmiş ve canlı bir bütün oluşturmuştur. Uruk kentinde meydana gelmiş olan bir olay bu şekilde bir mitolojik hikâyeye dönüşmüştür. Kendi kralına öfkelenen Tanrıçanın müdahalesiyle ortaya çıkan bu olay yine kahraman ve güçlü Gılgamış ve yoldaşı Enkidu tarafından ortadan kaldırılmıştır. Bir anlamda Gılgamış'ın Gökyüzü Boğası adı verilen göksel bir hayvan ile mücadele ederek onu öldürmesi onun güçlülüğü göstermek ve ona hayranlığı artırmak için kullanılmış güzel bir örnektir. Ancak Gılgamış Gökyüzü boğasını öldürerek bir anlamda kutsala zarar vermiş bunun karşılığında da arkadaşı Enkidu'nun ölümü ile cezalandırılır.

Gılgamış'ın arkadaşının ölümünden sonraki üzüntülü davranışlarını anlatmak için yine hayvan benzetmeleri kullanılıyor: *"Arkadaşını (arkadaşını) örttü, bir gelin gibi yüzünü (ördü) / etrafında kartal gibi dolaştı. / Yavrularından mahrum bırakılmış bir dişi aslan gibi / bir o yana bir bu yana dönüp duruyordu."*[275] Gılgamış destanının 10.tabletinde ise Gılgamış arkadaşının ölümünü kabul edemeyerek ölümsüzlüğü aramaya başlar. Yeryüzünde tek ölümsüz olan kişinin Utanapišti olduğunu öğrenir ve ondan bunun sırrını öğrenmeye çalışmasıyla hikâye başlar. Ona ulaşmasıyla birlikte Gılgamış yolculuğunu ve geliş hikayesini anlatır. Dağları, ovaları, çölleri aştığından ve bu zorluklar esnasında yine karşılaştığı yabani hayvanlardan ayıyı, sırtlanı, aslanı, panteri, kaplanı, geyiği ve dağ keçisini öldürdüğünden bahseder.[276] Utanapišti ölümsüz olmasının sebebi olan Tufan hikayesi anlatmaya başlar. Bu hikâyede de yine bazı hayvanlardan bahsedilmiştir. Tufan sonrası kara parçası arayan Utanapišti karayı bulması için güvercin göndermiş ancak kuş geri gelmiştir.

[274] Beydiz,113. Bottero (2013) 126-128.
[275] **Poncia, Simonetta** (2019) ''Gilgameš and Enkidu-The Two-Thirds-God and the Two-Thirds-Animal'', Animals and Their Relation to Gods, Humans and Things in the Ancient World, Editors: Raija Mattila- Sanae Ito- Sebastian Fink, Studies in Universal and Cultural History, SpringerVS, 201.
[276] Bottero (2013) 184. Beydiz, 63.

Daha sonra gönderilen kırlangıç da geri gelmiş ancak karga gönderildiğinde sular çekildiği için konacak yer bulan hayvan geri gelmemiştir.[277] Bunun üzerine Utanapišti kutlama yapmak için tanrılara sofra hazırlar. Güneş Tanrısı Utu için bir koyun ve bir keçi keser[278] ve hikâye sohbetlerle devam eder. Gılgamış bir daha Tufan olmayacağını ve ölümsüz olamayacağını anlar. Ancak Utanapišti ona bir bitkiden bahseder. Eğer onu bulup yerse ölümsüz olabileceğini anlatır. Gılgamış uzun bir yolculuktan sonra bitkiyi bulur. Bitkiyi bulan Gılgamış bir gölette yüzmek için bitkiyi kayıkta bırakır ancak bir yılan bu kayığa girer. Gılgamış'ın toprağın aslanı diye seslendiği yılan bitkiyi yiyerek gençleşiyor (deri değiştiriyor).[279] Yılanın deri değiştirmesini belki de ilk defa gören Gılgamış onun bu bitkiyle gençleştiğini anlatmaya çalışmıştır. Yılanların gelişimlerine bağlı olarak her yıl deri değiştirmeleri ve yeni derilerinin farklı görünümü yeni bir yaşam olarak yorumlanmıştır.

Hayvanlar tartışmalar, diyaloglar ve uzun masallar olmak üzere birçok edebî metinde ana karakterler olarak ortaya çıkarlar. Bunlar bazen bir kral veya tanrı tarafından yarışmacılardan biri lehine bir kararın verildiği resmi tartışmalar veya yarışmalardır. Bu anlamda Sumer mitolojisi içinde yer alan en güzel örneklerden biri de 'Sığır ve Tahıl' hikayesidir. Tahıllardan sorumlu tanrıça Aşnan ve küçükbaş hayvanlardan sorumlu olan tanrı Lahar arasında geçen hikâye aslında mevcut tanrı ve tanrıçaların rakip olmasından ziyade iki farklı alanın tarım ve hayvancılığın mücadelesidir. Mite göre Lahar ve Aşnan, hava tanrısı An'ın çocukları ve onları izleyenler olan Anunnakilerin yiyecek yemeğe ve giyecek giysiye sahip olabilmeleri için yaratma odasında yaratılmışlardı. Ancak Anunnakiler bu tanrıların ürünlerini etkin bir biçimde kullanamıyorlardı.[280]

''Evrenin dağlarında An dünyaya getirdiğinde Anunna'ları

Dünyaya getirmedi aynı anda

Tahılı (Aşnan) ortaya çıkarmadı

Ne üretti ülkede ipliklerini Uttu'nun

Ne de hazırladı ona dokuma tezgahını(?)

[277] Bottero (2013) 198.
[278] **Kramer, Samuel Noah** (2014) Sümer Mitolojisi, İstanbul, Kabalcı Yayıncılık, 174.
[279] Bottero (2013) 208.
[280] Kramer (2016) 104-105.

Ana dişi koyun da yoktu henüz ortalarda,

Kuzular çoğalmıyordu:

Ana keçi de yoktu henüz

Oğlaklar çoğalmıyordu:

Tek biri dişi koyun bile yoktu ki iki kuzusunu dünyaya getirecek

Tek bir keçi bile yoktu oğlaklarını dünyaya getirecek.''[281]

Dolayısıyla henüz tahıl ürünlerinin ve hayvanların olmayışı yiyeceğin ve giyeceğin eksikliğini yaşatıyordu. Bu sebeple bu ürünlerin üretilmesi için insanlar yaratılmıştır. İnsanın yaratılışı mitleri de Sumer edebiyatında önemli bir diğer noktadır. İnsanın yaratılmasıyla birlikte kutsal alanda olan tahıl ve Ana dişi koyun yeryüzüne indirilir:

''Lahar için (Enki ve Enlil) ağıl kurdu,

Bitkiler otlar ve ... armağan ettiler ona;

Aşnan için bir ev kurdular,

Saban ve boyunduruk armağan ettiler ona.

Lahar ağılının cömertliklerini çoğaltan bir çoban;

Aşnan ekinlerin ortasında içten ve eli açık bakiredir.''[282]

Daha sonra yaşanan bolluk sebebiyle yapılan kutlamalarda Aşnan ve Lahar sarhoş olurlar ve tartışmaya başlarlar. Uzun tartışmalardan sonra her ikisi de kendi başarılarıyla ve yaptıkları işlerle övünürler. Tartışmanın bu noktasında Enlil ve Enki araya girer ancak tartışmanın sonucunda verilen karar kısmı eksiktir.

''Kuş Çağrısı'' isimli edebî hikâyede yine iki hayvanın karşılıklı tartışması ele alınmıştır. Kuş ve balık arasında geçen hikâyede balıklar bataklıkta yumurtlarken, kuş

[281] Bottero-Kramer, 584.
[282] Kramer (2016) 105.

yuvasını bir kamışın içine yapar. Belli ki kuşun çığlıklarından rahatsız olan balık, birkaç satırı alıntılanabilecek uzun bir konuşmada onu azarlar:

''Kuş, utanmayı bilmiyorsun; avluyu pisliklerinle dolduruyorsun,

Avluyu temizleyen süpürücü çocuk seni iplerle kovalıyor.

Senin çağrınla ev bozuluyor; gürültünüzden kaçıyorlar! ...

Çirkin çığlığınla geceyi rahatsız ediyorsun; kimse iyi uyumaz.''

Kuş, kımıldamadan, balığın görünüşü ve sıra dışı kokusu için balığa sitem eder:

''Ağzınız bir yığın; burnunuz daire şeklinde dönse de arkanızı göremezsiniz.

Kalçalarınız kesilir, kollarınız, elleriniz ve ayaklarınız bir yana boynunuzu ayaklarınızdan söylemeye çalışın!

Kokun tiksindirici, insanları susturuyorsun, sana burunlarını buruşturuyorlar!

Yediğin pislikleri hiçbir çukur tutmaz,

Ve seni taşıyan, elinin tenine değmesine izin vermekten nefret eder.'' [283]

Balık insanlar ve tanrılar için hem yiyecek hem de sunu olmasından dolayı bu statüsüyle övünür şekilde tasvir edilir. Hikâyede balık, kuşun yuvasına zarar veriyor ve onu tahrip ediyor. Bunun üzerine kuş, balığı yakalayıp ona ders vermeye çalıştığında aralarındaki tartışma büyüyor. Sonunda kralın hakem olmasıyla tartışma kuşun lehine sonuçlanıyor. Kuş ve Balık'ın tartışması incelendiğinde tartışmaya konu olan hayvanların temsil ettiği karakterler önemlidir. Tartışmanın tamamında onların sadece hayvan olup olmadığı veya başka bir şeye atıfta bulunup bulunulmadığı konusu düşündürücüdür. Kuş ve Balık'ın karakterleri incelendiğinde, Kuş'un bir şarkıcıyı ve Balık'ın da bir kahraman veya bir savaşçıyı temsil ettiği düşünülebilir. Her ikisinin de toplumda yeri vardır, ancak şarkıcı,

[283] **Foster, Benjamin** (2002) "Animals in Mesopotamian Literature", A History of the Animal World in the Ancient Near East, Edited: Billie Jean Collins, Brill, Leiden-Boston-Köln, 279.

tapınak ve sarayla savaşçıdan daha yakındır.[284] Bu sebeple belki de tartışmanın sonunda Kuş lehine karar verilir.

Kuş ve balık arasındaki rekabet teması, ‘‘Balıkçıl ve Kaplumbağa’’ hikâyesinde de ortaya çıkmaktadır. Kaplumbağa, belli ki kıskançlıktan balıkçıl yuvasına saldırır. Mağdur kuş, kaplumbağayı suçlar:

‘‘Bir vahşet işleyen bir fırın tuğlası olan kaplumbağa,

(Yaşayan) drenaj çukurunda vahşet işleyen,

Çamurda çapa gibi vaktini geçiren, vahşet işleyen,

Pis bir toprak sepet gaddarlık ... [285]

Hikâyenin sonu zarar görmüş ama adalet balıkçıl lehine verilen kararla sağlanmıştır. Kaplumbağa daha sonra Ninurta ve Kaplumbağa'nın öyküsünde de yer alır ve ısırığının etkisiyle savaşçı Ninurta'yı etkiler.

Başka bir Sümer diyaloğunda, bir koyun, kendisini insan ırkına faydalı olduğu için buğdayla karşılaştırır:

‘‘Onun cüppesinde, ışıltılı yün kumaşımla,

Kral tahtta görkemli,

Yanlarım büyük tanrıların insanları üzerinde parıldıyor!’’

Buğday cevap verir:

‘‘Her gün sayınız hesaplanır ve çetele sopanız çıkar,

Böylece çobanınız kaç koyun kaldığını, kaç kuzu olduğunu, kaç keçi ve kaç çocuk olduğunu bilir!

[284] **Mittermayer, Catherine** (2019) ‘‘Animals in the Sumerian Disputation Poems’’ Animals and Their Relation to Gods, Humans and Things in the Ancient World, Editors: Raija Mattila- Sanae Ito- Sebastian Fink, Studies in Universal and Cultural History, SpringerVS, 175-186.

[285] **Gragg, G**. (1997) ‘‘The Heron and the Turttle’’, The Context of Scripture, Volume:1, Canonical Compositions from the Biblical World, Editör:W.W.Hallo, Leiden:Brill, 572-573.

Rüzgâr kasabalardan estiğinde,

Ve şiddetli patlama dalgalandığında senin için bir sığınak inşa etmeleri gerekiyor.

Ama rüzgâr kasabalardan estiğinde ve muazzam patlama dalgalandığında,

O zaman ben de eşit olarak fırtınaya karşı koyarım.''[286]

Sonuçta buğday için hüküm veriliyor.

Sumerli şairler hayvanları gözlemledikçe, onların mükemmel görünüşleri ve davranışlarının çeşitliliğini takdir etmişler ve bunları kaydetmek için yöntemler geliştirmişlerdir. Duydukları hayvan seslerini ve onların karakteristik özelliklerini özenle belgelemiş ve doğadaki yaşam alanlarını tanımlamışlardır. Hayatlarının her alanına nüfuz eden hayvanlar en önemli hayati kaynakları olmuştur. Başta beslenmede en önemli yiyecek kaynağı olan hayvanlar, tören kurbanları, tanrıların temsilcileri, kralların güç sembolleri ve en önemli ekonomik kaynak olarak yer almışlardır. Sumer inanç sisteminde hayvanların sadece iç güdüleriyle değil tanrının verdiği akılla davrandıkları düşünülmüştür. Hayvanlar ve insanlar arasındaki ilişkiyi yazıyla birlikte edebî eserlere yansıtmaya çalışmışlardır. Hayvanları kullanarak, insanlara ait duygular üzerinden mesajlar vererek kendi içlerinde gördüklerini hayvanlar aracılığı ile ifade etmişlerdir.

3.6. Sumer Dönemine Ait Mutfak Kayıtlarında Geçen Hayvan İsimleri

Sumerlilerin sofra ve yeme-içme kültürlerine dair bilgiler Ur Kraliyet mezarlarındaki buluntulardan elde edilmektedir. Ur Kraliyet mezarları içerisinde yer alan birçok mezarda kişiler günlük eşyalarının yanı sıra birtakım yiyeceklerle de gömülmüşlerdir. Yiyecekler arasında koyun, inek ve balık kemiklerinin yer alması bir anlamda saray ve kraliyet sofrasının da içeriğini yansıtmaktadır.[287] Özellikle Ur Standardı'nın barış yüzünde yer alan tasvirler arasında koyun, keçi ve sığır gibi hayvanların olması, kazanılan zafer sonrası verilen bir şölen ya da ziyafette kullanıldıklarını göstermektedir.

III. Ur Dönemine ait tabletler arasında ekonomik içerikli metinlerde Sumer toplumunun beslenme kültürüne dair bilgiler mevcuttur. Kişilere dağıtılan yiyeceklerin

[286] Foster.280.
[287] **Öz, Esma** (2016) ''Çiviyazılı Kaynaklar ve Arkeolojik Buluntular ışığında Mezopotamya'da Kral Sofraları ve Şölenler'', Turkish Studies, 11/1, 114.

kaydedildiği "tayın listeleri", Lagaš, Umma, Puzriš-Dagan (Drehem) ve Nippur'da ele geçen iktisadi belgeler, sözcük listeleri ve III. Ur Dönemi krallarına ait idari vesikalar gibi çeşitli kaynaklar sayesinde, Sümer ülkesinde tüketilen besin maddeleri, dolayısıyla Sumerliler'in mutfak kültürü hakkında bilgi sahibi olabilmekteyiz.[288] Sumerlilerin yazıyı sistemleştirmeleri ile günlük yaşama dair birçok bilgiyi de kaydetmişlerdir. Kaydedilen bilgiler arasında özellikle işçiler için oluşturulan tayın listeleri önemlidir. Çünkü işçilere hayvansal ve bitkisel ürünlerle ödeme yapılıyordu. III. Ur Dönemi krallarından Šulgi zamanında, Nippur yakınlarındaki Puzriš-Dagan bölgesinden hayvanların toplandığı, buradan bir günde 200 koyun ve keçi, on beş sığır geçebildiği bilinmektedir.[289] III. Ur Dönemi Drehem arşivindeki idari belgelerde festivaller, tanrılar için yapılan sunumlar ve çeşitli ritüeller için koyun, kuzu, sığır, keçi gibi hayvanlar ritüel yemeği ya da pay olarak dağıtıldığı kaydedilmiştir. Belgelerde yer alan küçükbaş hayvanlar kuyruklu, yağlı kuyruklu, şişman gibi kelimelerle tasvir edilerek hayvanların bir anlamda besin değeri açısından kalitesi de belirtilmiştir Yine III. Ur döneminde Garšana kentinde domuz yetiştiriciliği ve tüketimi hakkında arşiv kayıtları da mevcuttur. Sumer toplumunda domuz eti temiz ve kesilip yenilebilen bir hayvan olarak görüldüğü için Sumer mutfağında ve beslenmesinde önemli bir et kaynağıydı. Elde edilen bu etlere ait belirli pişirme teknikleri ve tatlandırmak için baharat ve tuz kullanımı da önemliydi. Sumerlilere ait yemek tarifleri arasında özellikle keçi haşlaması ve tarru kuşu yahnisi tarifi yer almaktadır: *''Keçi haşlaması: Keçinin başı, bacaklar ve kuyruğu alevde iyice ütülenecek. Kaynayan suyun içine yağı at. Soğanı ez ve soğan ailesinden Samidu'yu ve sarımsağın suyunu çıkarıp keçi etleriyle birlikte suya atıp kaynat. Ekşi süt ile soğan ailesinden suhitinnu ilave et. Piştikten sonra sofraya servis et.''*[290] Koyun, keçi sığır gibi hayvanların sütünden elde edilen tereyağı, peynir ve kaymak gibi günlük ürünler ve balık da Sumer beslenmesinde önemliydi. Lagaš kentine ait kayıtlarda yaklaşık 20 balık türü kaydedilmiştir.[291] Ayrıca Sumer edebiyatında yer alan ''Balık evi'' hikayesinde geçen barbel, sazan, mersin balığı, yayın balığı ve yılan balığı gibi birçok balık türü Sumerlilerin bildiği ve tükettiği balıklardı. Bu balıklar yer yer tanrılara sunum yaparken de kullanılmıştır. Ayrıca balıkları uzun süre muhafaza etmek için balıklar temizlenerek güneşte kurutulmuş ve saklanmıştır. Uruk aslan avı stelinde ve birçok arkeolojik malzemeye

[288] **Öz Kiriş, Esma** (2017) ''Çiviyazılı Belgeler ve Arkeolojik Malzemeler Işığında Sümer Mutfağına Genel Bir Bakış'', Ortadoğu'ya Bakış, Nobel Yayıncılık, 1.
[289] **Mieroop, Marc Van De** (2006) Antik Yakındoğu'nun Tarihi İ.Ö 3000-323, Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, 104.
[290] Çığ, (2020b) 177.
[291] **Ellison, R.** (1984) "Methods of Food Preparation in Mesopotamia", Journal of the Economic and Social History of the Orient, Vol. 27, No. 1, USA, 93.

konu olan av sahneleri neticesinde Sumer mutfağında ve beslenmesinde av hayvanlarının da önemli bir yeri görülmektedir.

3.7. Babil (Eski-Yeni) Dönemi Çivi Yazılı Kaynaklarda Geçen Hayvan İsimleri ve Betimlemeleri

Sumer coğrafyasında kurulan Babil devletinin ekonomik yapısı tarım ve hayvancılık üzerineydi. Kullanılan sistem ve uygulamalar III.Ur ekonomik sisteminin devamıdır.[292] Sözlük listelerinden ve idari kayıtlardan elde edilen bilgiler neticesinde hayvancılık belirli bir sistemle yapıldığı anlaşılmaktadır. Özellikle Hammurabi kanunlarında hayvanlar hakkındaki maddeler bu anlamda dikkat çekicidir. Yetiştirilen hayvanlar hem temel besin kaynağı hem de ekonomik anlamda vergi kaynağı olması açısından da önemlidir. Babil hayvancılığında yetiştirilen hayvanlar küçükbaş ve büyükbaş hayvanlardır. Özellikle koyun-keçi türleri ve melezleri işinin ehli çobanlar tarafından bakılarak sürü sayıları kaydedilmiştir. Bu özel çobanların büyük çoğunluğu doğrudan sarayın görevlileri oldukları için sorumlulukları büyüktü.[293]Ayrıca koyun ve keçi yünü giyim ürünlerinde kullanılmıştır. Büyükbaş hayvan olarak yetiştirilen sığır, koyun ve keçiye göre daha azdır. Bunun dışında domuz yetiştiriciliği de yapılmıştır. Ancak Eski Babil dönemi kayıtlarında domuz yetiştirmek bir normalken, Yeni Babil döneminde bu bir tabuya dönüşmüş ve domuz çiftlikleri şehrin dışına çıkarılmıştır.

3.7.1. HAR-ra = *hubullu* Sözlük Listelerinde Geçen Hayvan İsimleri

HAR-ra=*hubullu* (Urra=hubullu, ur_5-ra=hubullu veya Harra hubullu (Hh)), Sümerce ve Akadca sözlük listelerini açıklayan, önemli bir Mezopotamya ansiklopedisidir.[294] Eski Babil dönemine ait olan ur_5-ra (veya HAR-ra = *hubullu*) sözlük listesi içerdiği bilgiler bakımından önemlidir. En eski sözlük olma özelliği taşıyan ur_5-ra (HAR-ra = *hubullu*) sözlük listesinde yer alan bilgiler incelendiğinde kelimelerin konulara ve sınıflandırmalara

[292] **De Zorzi, Nicla** (2018) ‘‘Hammurabi Döneminde Babil’’, Antik Yakındoğu, Editor: Umberto ECO, Çeviren: Leyla Tonguç Basmacı, İstanbul, Alfa Tarih Yayınları,150.
[293] **Mandacı, Ebru** (2019) Eski Mezopotamya'da Ekonomik Hayat, İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 45.
[294] **Finkel, Irving** (2014) The Ark Before Noah: Decoding the Story of the Flood, London, 198-202.
* Hubullu metinleri, MSL (Materielien zum Sumerische Lexicon) serisi olarak Benno Landsberger tarafından hazırlanmıştır. Landsberger’in çalışmalarıyla başlayan MSL serisinin içerisinde yer alan ciltlerde A. D.Kilmer, Edmund I. Gordon, Louis F. Hartman gibi farklı isimlerde yer almıştır. Hubullu metinleri serisi 17 ciltten oluşur ancak bazı ek sözlük listeleri de oluşturulmuştur.

göre listelendiği görülmektedir. Hh sözlük serisi başlığını Tablet I'in ilk kelimesinden almıştır. Ur_5-ra ve *hubullu,* Sumerce'de basitçe ‘‘faiz getiren bir borç’’ anlamına gelir.[295]

Listelenen kelimeler ve yapılan sınıflandırma bitkiler, hayvanlar, yıldızlar ve taşlar gibi konulardadır. Hh sözlük listesi yaklaşık 24 tabletten oluşur. Bu tabletler içerisinde 13-14 ve 15. tabletler hayvanlar hakkındadır. Hayvanlar ise kendi içerisinde evcil hayvanlar, vahşi hayvanlar ve kuşlar olarak sistematik şekilde sıralanmıştır. Bu metinler biyolojik sınıflandırmanın en eski yazılı kaynaklarıdır. Bu tematik sözlük listesinin en iyi örneği Nippur'daki versiyon ile bilinir. Bu liste daha çok yazıcı-kâtip eğitiminde kullanılmıştır. Ur_5-ra'nın Eski Babil Nippur versiyonuna ait XIII.tablet evcil hayvanlar, vahşi hayvanlar ve bu hayvanlara ait et parçalarını listeleyen terminolojiyi içerir. En son rekonstrüksiyonu yapılan metin 507 satıra sahiptir:

• 1-262 evcil hayvan - XIII.Tablet

• 263-401 vahşi hayvan - XIV.Tablet

• 402-506 kesim et

• 507 doksoloji: Nisaba'ya Övgü [296]

3.7.2. HAR-ra=*hubullu* XIII.Tablette Geçen Evcil Hayvanlar

XIII. Tabletteki evcil hayvanlar bölümünde yer alan hayvanların listesinde ise koyun, keçi, kuzu, öküz-boğa-sığır, bizon, buzağı, eşek, katır, deve, tay, at, kısrak gibi hayvanlar yer almaktadır.[297] Listede yer alan her bir hayvan için erkek, dişi ve genç için kelime sırasına göre listelenmiştir. Oluşturulan terimler arasında yaş, renk, olgunluk, çeşitlilik ve günlük ihtiyaca bağlı olarak kullanımlarının yanı sıra hastalıklar, karakteristik davranışlar veya kısırlaştırılma ve çoğaltma gibi insan tarafından etki edilen durumlar, kayıplar veya ölüm gibi doğal durumlar için kelimeler vardı. Evcil hayvanlar listesinde her bir hayvan türünü tasvir etmekte kullanılan kelimeler belli bir düzene göre azalan sırayla oluşturulmuştur. Bu

[295] **Lewis, Sian- Jones, Lloyd Llewellyn** (2018) ‘‘Taxonomies’’, The Culture of Animals in Antiquity; A Sourcebook with Commentaries, Routledge, 11.
[296] **Veldhuis, Niek C**. (2006) ‘‘How to Classify Pigs: Old Babylonian and Middle Babylonian Lexical Texts’’, De La Domestication Au Tabou: Le Cas Des Suides Dans Le Proche-Orient Ancien, B. Lion et C. Michel (ed.): Travaux de la Maison Rene-Ginouves 1, Paris, 26.
[297] **Oppenheim, A. Leo- Hartman,Louis F**. (1945), The Domestic Animals of Ancient Mesopotamia According to the XIIIth Tablet of the Series ḪAR .ra = ḫubullu, Journal of Near Eastern Studies, Vol. 4, No. 3, The University of Chicago Press, 156-175.

aynı zamanda onların insanlar ve ekonomileri için algılanan öneminin bir göstergesi olması açısından da önemlidir. Bu listede yer alan hayvanlar için bazı tasvirler şöyledir:

1- *erkek koyun, arpa-(beslenir) .... -koyun, ince arpa-(beslenir) koyun, hançer ile (?) işaretli koyun*

200- *kahverengi dişi keçi, benekli dişi keçi, sarı dişi keçi, yaşlı dişi keçi, normal dişi keçi.*

245- *erkek kuzu yaz kuzusu, kış kuzusu, ALHM-kuzu.*

305- *iyi beslenmiş öküz, (çıkıntılı) kaburgaları olan öküz, güzel öküz, göksel öküz.*

345- *genç buzağı, güçlü buzağı, oyuncu (buzağı), huysuz (buzağı).*

360- *koşum takımı için eşek, sumpter eşek, eyerli eşek, araba için eşek.* [298]

Eski Babil dönemine ait bu listede yer alan bir diğer hayvan deve hakkında da bu listede birtakım bilgiler mevcuttur. $Urra_5$ XIII'de, an še. a. bir b. ba, kelimesinin tam anlamı ‘‘deniz eşeği’’ve Urra5 XlV’de yer alan diğer iki terim ise am.si.kur.ra ve am. si.har.ra. an’ dır

anše. a. ab. ba = i-bi-lu ‘‘deniz eşeği’’ [299]

am.si.kur.ra= i-bi-Iu ‘‘dağın/doğunun vahşi boynuzlu boğası’’

am.si.gar.ra.an = " ‘‘yolun vahşi boynuzlu boğası’’[300]

‘‘ibilu’’ kelimesi Sumerce çiviyazılı sözlük listelerinde iki farklı hayvan kategorisine aittir. Urra XIII'de deve, genel anlamda evcilleştirilmiş hayvanlar kategorisine, daha spesifik olarak ise eşekleri ve atları içeren anše kelimesinin alt kategorisine aittir. Buna karşılık, Urra XIV’ teki iki kelime, devenin ‘‘am (= rimu) yabani boğa’’, am kategorisine ait genel anlamda evcilleştirilmemiş hayvanlar kategorisine aittir. Urra XIV'te fil ve yaban öküzü gibi "boynuzlu" ve dört ayaklıları içeren si heceli listede yer almaktadır. Ek olarak anše. a. ab.

[298] Oppenheim- Hartman, 156- 170.
[299] **Landsberger, Benno** (1960) The Fauna of Ancient Mesopotamia, First Part, HAR-ra = hubullu Tablets XIII, Pontificium İnstitutum Biblicum, Roma, 366; MSL VIII/1, 151: **Lambert W.G.** (1960) ‘‘The Domesticated Camel in the Second Millennium-Evidence From Alalakh and Ugarit’’, Bulletin of the American Schools of Oriental Research, No. 160, 42-43.
[300] Landsberger (1962) 55-56: MSL 8/2, 10.

ba. kelimesinde ‘‘ba denizle’’ ilişkilidir ve am.si kategorisine ait iki kelime de karayla (dağ/doğu, yol) ilişkilidir. Sumerlilere ait birçok sözlük listesinde yer alan tek hörgüçlü deve daha sonra Eski Babil Devleti Dönemi’ne ait kaynaklarda da varlığını devam ettirdiğini kanıtlamaktadır.[301] Orta Babil dönemine gelindiğinde ise tek hörgüçlü deve listelerde ilk defa yer almaya başlar. Tek hörgüçlü devenin listelerde deniz eşeği olarak tasvir edilmesinin nedeni bu hayvanın Mezopotamya coğrafyasına deniz yoluyla Basra körfezi üzerinden ulaşmış olma ihtimalidir.[302] Listede yer alan hayvanlardan fil gibi deve de egzotik ve evcilleştirilmemiş olarak tasvir edilmiştir.[303]

3.7.3. HAR-ra=*hubullu* XIV. Tablette Geçen Vahşi Hayvanlar

XIV. Tablette vahşi hayvanların başlangıcını gösteren yeni liste uzun yılan isimleri ile başlamaktadır. Dikkat çeken nokta evcilleştirilmiş hayvanlarla aynı sınıfta yer alan bazı vahşi hayvanları birlikte listelenmek yerine vahşi hayvanlar olarak ayrı bir grup şeklinde sınıflandırıldığı görülmektedir. XIV. Tablette yer alan vahşi hayvanlar bölümünde yılanlar, solucanlar ve kaplumbağalar gibi sürünen hayvanlar, daha sonra vahşi sığır, yaban koyunu, köpek, aslan, kurt, sırtlan, tilki, muflon, antilop, ceylan, tavşan, domuz, sıçan ve fare, firavun faresi ve kertenkele[304] gibi insanlarla daha az temas kurduklarını düşündükleri bir dizi hayvanlar sıralanmıştır. 324-328 satırları bu bölümde yer alan hayvanlar için ortak kelimelerle oluşturulmuştur. Vahşi hayvanlar listesi bitler, böcekler, sinekler, çekirgeler, karıncalar, akrepler ve son olarak kurbağalar gibi kötü olduğu düşünülen küçük hayvanlarla devam eder. Çekirgeler ve karıncalar arasında tuhaf bir şekilde yerleştirilmiş kemirgenler yer alır. Kaplumbağa ve kertenkele hakkında kısa bir bilgi içeren bölüm, sonra ise domuz yer alır. Aslında evcil kabul edilen köpek ve domuz gibi hayvanların bu gruba dahil edilmesi onlardan koyun veya sığır gibi faydalanılmadığını göstermektedir.

Hh listesinin Nippur versiyonunda kaplumbağalar ve karıncalar arasında domuz bölümünün yerleştirilmesi (377-385.satırlar), onlara uygun yerlerini vermenin zorluğunu yansıtıyor olabilir. Yine Nippur versiyonunda Hh listesinin vahşi hayvanlar bölümü, yılanların listesiyle başlar; aslan, kurt ve leopar gibi diğer tehlikeli hayvanlarla devam eder.

[301] Kılıç- Mutlu Akkuş, 691.
[302] Kılıç- Mutlu Akkuş, 691.
[303] Landsberger, 42-43.
[304] Lewis- Jones, 9-11.

Bu bölümü doğal olarak maymun, çeşitli keçi benzeri hayvanlar (geyikler ve dağ keçileri) ve yaban sığırları dahil olmak üzere diğer büyük memeliler takip eder. [305]

Hh listesinin dışında evcil ve vahşi hayvanlar hakkında oluşturulan bir liste daha mevcuttur. Yale Babil koleksiyonunda (YBC 4679) bulunan, kökeni tam olarak bilinmeyen büyük bir tablette evcil hayvanlar listesinin genişletilmiş bir versiyonu ve ardından yine vahşi hayvanlar listesi mevcuttur.[306] Evcil hayvanlar bölümü Nippur versiyonunda olduğu gibi biter; vahşi hayvanlar bölümü ise domuz, vahşi öküz, fil, deve, vahşi inek, geyik, yaban koyunu, aslan, leopar ve vahşi koç şeklinde oluşturulmuştur.[307]

Vahşi hayvanlar hakkında oluşturulan XIV. Tablette yer alan her hayvan hakkında belirli tasvir ve tanımlamalar kullanılmıştır. Ancak bu grupta yer alan ve zehirli hayvan olarak tanımlanan akrep hakkında pek bilgi yoktur. Sözlük listesinin aksine Babil dönemine ait birçok kudurru taşında akrep betimi yer almıştır. Akrep, Tanrıça İşhara ile özdeşleştirildiği için dini bir boyuta da sahiptir.[308]

XVIII. Tablette yer alan balıklar hakkındaki sözcük listelerinde günümüzdeki türlerle özdeşleştirilemeyen pek çok sözcük vardır.[309] Bazı nehir veya deniz hayvanları, yaşam alanlarından dolayı "balık" kategorisine dahil edilmiştir.[310] Farklı kuş türleri hakkında kuşların isimleri Babil okullarında yazı eğitiminde kullanılmış ancak idarî belgelerde ve ansiklopedik sözlük listelerinde yer almamıştır.

3.8. Eski ve Yeni Babil Dönemi İdari Kayıtlarında Geçen Hayvan İsimleri ve Betimlemeleri

3.8.1. Domuz

Eski Babil metinlerinde yetiştiriciliği yapılan hayvanlar arasında domuz yer almaktadır. Bakımı konusunda ise üç farklı yöntemin bilgisi mevcuttur. Yöntemler ise hanelere ait ahırlarda yetiştirilen domuzlar, üretim sonrası artık yiyeceklerle beslenen

[305] Veldhuis (2006) 28.
[306] Veldhuis (2006) 28.
[307] Veldhuis (2006) 28. http://cdli.ucla.edu/P235796
[308] **Duymuş Florioti, Hande** (2014) ‘‘Arkeolojik ve Yazılı Kaynaklar Işığında Eski Mezopotamya’da Akrep Sembolü’’, Tarih Okulu Dergisi, Sayı: XIX, 351.
[309] **Landsberger, Benno** (1962) HAR-ra = *hubullu* Tablets XIV and XVIII, The Fauna of Ancient Mesopotamia, Second Part, MSL VIII/2, Pontificium İnstitutum Biblicum, Roma, 96-120.
[310] **Cohen, M.E**. (1973) ‘‘The İdentification of the kušú’’, Journal of Cuneiform Studies 25/4, 205.

domuzlar ve profesyonel çobanlar tarafından yetiştirilen domuzlar şeklinde belirlenmiştir. Domuz üreticiliğinin ilk yöntemi olan sahibinin evinde birkaç hayvanın yetiştirilmesinde, hayvanın serbestçe dolaşması veya bir ahırda tutulması ayrıca günlük yiyecek ihtiyacından artan atıklarla ve fazladan arpa ile beslenmesi şeklinde yapılmıştır. Domuzların beslenmesinde kullanılan arpanın bulunduğu metinlerde, beslenmeye harcanan arpa miktarı dikkatli bir şekilde kaydedilmiş, ancak mevcut hayvan sayısı veya arpanın yetmesi gereken gün sayısı gibi bilgiler yer almamaktadır.[311] Domuz yetiştiriciliğinde ikinci yöntem olan gıda atıklarıyla domuz yetiştirme ise büyük ölçüde doğal yiyecek atığı oluşturan kurumlarla doğrudan bağlantılıdır. Bunların başında yüksek besleyici değere sahip önemli miktarlarda arpa atığının üretildiği bira üretimi ile bağlantılı olarak bilinen bira fabrikaları gelmektedir. Bira üreticileri bu atıkların büyük bir kısmını sığırlar için yem olarak satmışlar ve muhtemelen işlenmemiş bira atıklarından daha yüksek bir kâr marjıyla satılabilecek domuzları yetiştirmek için de kullanabilirlerdi. Domuzların bira fabrikası tarafından satın alınması konusunda bir alıcıya tavernalarda kralın masası için domuz yavruları aramasının söylendiği mektup bu konuya bir örnek olarak gösterilir.[312] Domuz yetiştiriciliğinin üçüncü ve en önemli tekniği profesyonel çobanlar tarafından yapılan yetiştiricilikte hayvanların yetiştirildiği yemin kalitesine büyük önem veriyorlardı. Bu nedenle, en iyi domuz türünü üretmek için arpa diyetiyle yetiştirilen "arpayla beslenen domuz'' değeri buradan kaynaklanmaktadır. Kral Samsuiluna'nın kızı Prenses Iltani'nin evinin iaşesine ilişkin bir grup idari metin, seçkin sınıfa ait tüketiciler için bitkisel ve hayvansal kaynaklı gıda ürünlerinin üretimi hakkında bilgiler vermektedir. Çalışanlarından biri, Garšana metinlerinde de geçen hayvanların biri olan domuzların yanı sıra kuşları da beslemekle görevli olduğu kaydedilmiştir. Söz konusu domuzlar "sazlık domuzlar" olarak tasvir edilmiş ve bir tür unla beslenmişlerdir.[313]

Yetiştirilen domuzlardan elde edilen üç domuz ürünü- deri, domuz yağı ve et- çivi yazılı kaynaklarda net bir şekilde yer almıştır. Ancak bu ürünlerden sadece ikisi Eski Babil metinlerinde görülen yaygın ticaret ürünleridir. Domuz yağı, ev yapımı bir ürün olmakla birlikte uzak mesafelere satılması ve farklı niteliklerde birçok üründe kullanılmasıyla yetenekli ustalar tarafından işlendiği görülmektedir.[314] Bir diğer ürün domuz etinin ise diğer

[311] **Koppen, Frans Van** (2006) ''Pigs in Lower Mesopotamia, During The Old Babylonian Period (2000-1600 BC)'', De La Domestication Au Tabou: Le Cas Des Suides Dans Le Proche-Orient Ancien, B. Lion et C. Michel (ed.), Travaux de la Maison Rene-Ginouves 1, Paris, 185.
[312] Koppen, 185.
[313] Koppen, 186.
[314] Koppen, 188.

et türleri ile ilişkisi hakkında yani onun gıda maddeleri arasındaki yerini anlamaya yardımcı olabilecek birkaç metin vardır. Tüketilen hayvanların eksiksiz bir kaydının tutulduğu listede örneğin koyunların satın alındığı bir düğünle ilgili harcamalar arasında veya onlara sağlanan hayvanlar arasında domuz etinin olmayışı önemli olabilir. Domuz eti, koyun etinin sık sık görüldüğü mutfak tariflerinde de görülmez. Bu örnek aslında seçkin sınıfa ait yemekler için seçilen et kaynağının koyun olduğu yönünde bir yoruma imkân verir. Böylece seçkin sınıfın hayvan eti parçalarına ait kayıtlarında yer alan et tüketimi düşünüldüğü gibi domuz etinin özel olmadığını göstermektedir. Ayrıca Eski Babil döneminde tanrılara adak olarak sunulan hayvanlar arasında domuzlar hiç kullanılmamıştır. Nergal şenliği için satın alınan ve seçkin bir tüketiciye ait gösterebilecek domuzlar tanrıya sunulmak yerine festivale insanlar tarafından tüketilmiş olma ihtimalini gösterir.[315]

3.8.1.1. Domuzun Saraya Vergi Olarak Verilmesi

Babil döneminde vergilendirme sisteminde vergiler tarımsal kaynaklarla veya hayvanlarla ödenmekteydi. Hayvanlarla yapılan vergi ödemelerinde belirli sayıda hayvan teslim etme yükümlülüğü de ortaya çıkmıştır. Saraya vergi olarak teslim edilen hayvanlardan biri de domuzdur ve yıllık olarak domuz teslim edilmekteydi. Bazı eski Eski Babil arazi kiralama sözleşmelerine ait olağandışı bir versiyonunda belirli bir festival için genç domuzların gerekli olduğunu yönündeki bir maddenin varlığı dikkat çekicidir. Burada *elūnum festivali* ile diğer iki bayram daha sonra ‘Festival’ olarak anılacak olan *nabrû* ve *ayarum* arasında bir ayrım yapılmaktadır. ‘‘elūnum unum’’ bayramı belki de Šamaš'ın eşi Aya'nın şerefine yapılmış ve domuz yavruları, bayram kapsamında törensel bir yemekte kullanılmış olabilir.[316]

[315] Koppen 190.
[316] Koppen, 192.

Resim 98. Geç Babil dönemine ait yaban domuzu heykelciği, S.M.B. https://recherche.smb.museum/detail/1743655/wildschwein-terrakotte S.e.t:18.10.2022.

Yeni Babil dönemine ait kayıtlara bakıldığında ise domuz yetiştiriciliği artık marjinal bir faaliyet olarak kabul edilmeye başlanmıştır. Ancak bu domuz kullanımının kısıtlanması veya bu hayvanı yetiştirmekten tamamen vazgeçildiği şeklinde düşünülmemelidir. Bu dönemden itibaren genel bir yaklaşımla domuza ve domuz eti yemeğe karşı bir tabu oluşturulmaya başlanmış gibi görünmektedir.[317] Bu dönemde hayvanların olası kullanımı daha çok deri üzerinden olmuştur. Özellikle ‘‘şallu’’ adı verilen bir derinin domuz derisinden yapıldığını ancak bu ürünün eşdeğeri olmadığı kayıtlarda yer almıştır. Sippar ve Ebabar tapınak kayıtlarında tapınaktaki deri işçilerinin domuz derisi almak için gümüş aldıklarından bahsedilir. Ancak Ebabbar tapınağı domuz yetiştirmiyordu çünkü domuz etini kirli kabul ediyordu. Bu nedenle tanrılar için yapılan sunumlarda adak eti olarak kullanılmaya uygun görülmüyordu. Ama yine de domuzlar bu bölgede mevcuttu ve özel kişilerden satın alınabiliyordu.[318] Bu nedenle, bu tür bir derinin tapınağın dışından satın alınması onun tapınağın kutsal alanının içinde bulunamayan bir hayvan olduğu anlamına gelir. Aynı sebep başka bir deri kategorisi için de kullanılmıştır: ‘‘dušu derisi domuz derisinden yapıldı ve deri işçileri tarafından satın alınması gerekiyordu.’’[319]

Eski Babil döneminde domuz ve domuz ürünlerinin kullanımı yaygın bir durumda iken Yeni Babil dönemine gelindiğinde bu durum biraz tabuya dönüşmüştür. Temiz ve kesilebilir olarak kabul edilen domuz artık eti kirli olarak kabul edilmiş ve tapınağa dahi kabul

[317] **Joannes, Francis** (2006) ‘‘Les Porcs Dans La Documentation Neo-Babylonienne’’, De La Domestication Au Tabou: Le Cas Des Suides Dans Le Proche-Orient Ancien, B. Lion et C. Michel (ed.): Travaux de la Maison Rene-Ginouves 1, Paris, 132.
[318] **Bongenaar, A.C.V.M** (1997) The Neo-Babylonian Ebabbar Temple at Sippar: Its Administration and its Prosopography, PIHANS 80, Leyde, 397-398.
[319] Bongenaar, 398.

edilmemiştir. Ama günlük yaşamda hala kullanımı devam eden ürünlerin varlığı domuzun kısmen de olsa varlığı belirli noktalar üzerinden devam ettirdiğini göstermektedir.

3.8.2. Büyükbaş Hayvanlar

Eski Babil dönemine ait kayıtlarda büyükbaş hayvanlar için ‘‘ab.gud.hi.a,’’ yani "İnek-Boğa", kelimesi ‘‘sığır’’ anlamında kullanılmıştır. CAD’da ise ‘‘littu-inek[320] (her iki cinsiyetten ve her yaştan)’’ kelimesinin altında ‘‘ab.hi.a’’ ve ‘‘ab.gud.hi.a’’ kelimeleri için birçok örnek verir. Sığır listelerine ise eklenen buzağılar olduğunda sığır anlamı taşıyan işaret kombinasyonuna "buzağı" anlamına gelen ‘‘amar’’kelimesi eklenerek buzağı tasvir edilmiş ve kelime ab.gud.amar.hi.a şeklini alır. Benzer şekilde ab kelimesi ile başlayan bir listeye ‘‘mah’’ kelimesi eklenerek ab.mah.gud.hi.a kelimesi ile "yetişkin inek" tasvir edilmek istenmiştir.[321] Yine büyükbaş hayvanlara ait birtakım niteliklerde tasvir edilmiştir. Bunlar: ‘‘iyi-(damqum) passim, ‘‘güzel -banûm’’, ‘‘güvenilir-taklum’’, ‘‘olgun-bašlum’’ şeklindedir.[322] Ayrıca sığır listelerinde başı çeken hayvan, genellikle ‘‘ab.AL’’ olarak tanımlanan yetişkin inek tasviridir. Büyükbaş hayvancılığın merkezi konumundaki Ur ve Larsa’ya ait sığır listelerinde hayvan tasvirleri ve sınıflandırmaları yetişkin ineklerle başlamış ve emzirilen buzağılarla bitmiştir. Ancak ‘‘sığır’’ olarak sınıflandırılan bu hayvanlarla ilgili net bir tanımlama olmayışı sebebiyle inek, boğa ve buzağı için zaman zaman birden fazla kelime ile tasvir edilmeye çalışılmıştır.[323]

Yeni Babil döneminde devam eden büyükbaş hayvancılık faaliyetleri hakkında Uruk ve Sippar'daki tapınakların yönetimleri en önemli kaynaktır. Ancak sığırlarla ilgili bakım, besleme ve tanımlama gibi bilgiler koyunlar hakkında bilinenlere oranla daha az bir içeriğe sahiptir. En önemli fark, koyun yetiştiriciliği için üretim normlarının bilinmesine karşın büyükbaş hayvancılık için bu konuda net bir bilginin olmamasıdır. Diğer dönemlerde olduğu gibi, sığırlar iki nedenden dolayı birincil ekonomik öneme sahiptir. Tarımda kullanılan saban için iş gücü sağlamalarıyla birlikte özellikle de tanrılara sunulan adaklar için et kaynağı olarak yetiştirilirler.

[320] CAD L, 217.
[321] **Stol, Marten** (1995) ‘‘Old Babylonian Cattle’’, Domestic Animals of Mesopotamia Part II, Bulletin on Sumerian Agrıculture, Volume: VIII, Cambridge, 173.
[322] Stol, 174.
[323] Stol, 174.

Sippar ve Uruk büyükbaş hayvancılığın merkezi olmasından dolayı bu bölgeler kendilerine özgü bir terminoloji oluşturmuşlardır.[324]Sippar'da sığır sürülerinin idaresi için kullanılan terminoloji, Uruk'ta adakların idaresi için kullanılan terminolojiden belirgin şekilde farklıdır. Sippar'da tapınak sürülerine ait tutulan muhasebe kayıtlarının sonuçlarını temsil eden çok sayıda tablo halinde belge parçası ve sürü inceleme metinleri terminoloji için önemli kaynaklardır. Bunlar aynı zamanda hayvancılığın anlaşılması için büyük önem taşıyan, çeşitli hayvan kategorilerinin bürokratik amaçlarla farklılaştırıldığı ve büyükbaş hayvan sürülerinin teftiş (amirtu) sonuçlarını veren metinlerdir. Bu metinlerdeki kayıtlardaki yüksek sayılar yetiştirme amacıyla bir sürüde tutulan sığırlara ait bilgileri içerir. Daha önemli birimlere ait listelerin sonunda yer alan küçük sürüleri gösteren düşük sayılar ise saban ekiplerine ait hayvanları gösterir. Saban ekipleri kendilerine ait hayvan sayılarını gerekli seviyede tutmak zorunda olduklarından, bu listenin içinde çiftliklerde kullanılan öküzler, inekler ve genç hayvanlar da vardır.[325]

Sippar sığırcılığının bir diğer önemli tarafı ise kurumun amaçlara uygun ve yeterli hayvana sahip olmamasıdır. Özellikle sığırlar, özel tüccarlar aracılığıyla gümüş karşılığı Sippar tapınağı tarafından satın alınmıştır.[326] Sippar'da adak olarak çok sayıda sığır satın alınması büyükbaş hayvancılığın kurumların dışında kendi ihtiyaçlarına yönelik üretimin varlığının da açık bir göstergesidir. Bu tür metinler Uruk'ta vardır. Ancak Uruk'ta sığırlarla ilgili çok az sayıda metin bulunmuştur. Sığırlarla ilgili az sayıda ticari işlemler kaydı olmasına rağmen Uruk belgelerinde tapınak yönetimi faaliyetlerine uygun olarak ‘‘sığır karşılığı zimmete para geçirme, muhasebe ve (varsayılan) anlaşmazlıklarla’’ ilgili çok detaylı kayıtlar oluşturmuştur. Uruk kayıtları bu anlamda "genel çiftlik" belgeleri ve saban ekiplerinin organizasyonuna ait hayvan sayılarını belgelemek açısından özel bir öneme sahiptir.[327]

Hem Sippar hem de Uruk'ta oluşturulan idari metinler belli bir noktada standartlaştırılmış ve bazı açılardan yerel kelimelerle yazılmış terminolojiyi kullanmışlardır. Ancak Yeni Babil döneminde de devam sorun sığır kelimesinin içeriğidir. AB.GUD.HI.A kelimesi sığır anlamıyla kolayca anlaşılır bir anlama sahip ve genellikle Uruk idari

[324] **Weszeli, Michaela** (2019) ‘‘For the Gods or for Money? Sheep Husbandry at the Temples in First Millennium Babylonia’’, Animals and their Relation to Gods, Humans and Things in the Ancient World, Editors: Raija Mattila- Sanae Ito- Sebastian Fink, Studies in Universal and Cultural History, SpringerVS, 455.
[325] **Driel, Govert Van** (1995) ‘‘Cattle in the Neo- Babylonian Period’’, Domestic Animals of Mesopotamia Part II, Bulletin on Sumerian Agrıculture, Volume: VIII, Cambridge, 216.
[326] Driel (1995) 216.
[327] Driel (1995) 216.

metinlerinde yer almıştır. Ancak aynı kelime Sippar'daki idari metinlerde daha az kullanılmıştır.[328] Yine sığırlara ve ineklere ait listeler oluşturulurken buzağılar ayrı bir grup olarak tasvir edilmemiştir. Birtakım özel belgelerde sığırları, özellikle inekleri tanımlarken ‘‘sāmu /sandu- doğal kırmızı’’ sıfatı kullanılmıştır.[329]Bu renkle yapılan tasvir tercih edilen türü de göstermektedir.

3.8.3. Küçükbaş Hayvanlar

Krallıktaki önemli bir diğer hayvanlar grubu ise küçükbaş hayvanlardı. Bu anlamda saraya ait büyük oranda koyun ve keçi sürüleri mevcuttu. Hayvanların sayısına dair bilgiler özenle kaydedilir, sürülerdeki artış ve eksilişler kaydedilerek krallık görevlileri tarafından denetimler sağlanırdı.[330] Sippar'daki Ebabbar ve Uruk'taki Eanna'nın tapınak arşivlerinden elde edilen bilgilerle sığır, koyun, keçi ve kümes hayvanlarının yetiştirilmesi bu arşivlerde entegre bir sistem oluşturmuş görünse de bu faaliyet daha çok tanrılara sunulmaya uygun önemli miktarda hayvan gerektiren bu kurumların özel ihtiyaçlarından kaynaklanmaktadır.

Koyun ve keçilerle ilgili Yeni Babil dönemi terminolojisi bir bakıma sabittir. Genel olarak bir koyun koyun olarak bir keçi de keçi olarak kaydedilmiştir. Erkek ya da dişi, genç ya da yaşlı olarak niteliksel bir tasvir yapılmamıştır. Ancak detaylı ayrımların yapıldığına dair belgeler de vardır. İlk dikkat çeken nokta ise idari metinlerde ayrı ırklar arasında ayrım yapılmamıştır.

Genellikle Uruk ve Sippar metinlerinde erkek hayvanlar ‘‘MÁŠ.GAL’’ ve dişi hayvanlar ise ‘‘MÁS.TUR’’ olarak tanımlanmıştır. Uruk metinlerinde ise dişi hayvanlar ‘‘ÚZ’’ ve ‘‘SAL.ÁŠ.GÀR’’ şeklinde belirtilmiştir.[331]Birden çok tanımlamanın ve tasvirin olması özellikle CAD gibi sözlüklerde birden fazla yorumlama ve kelime ile karşılaşılmasına neden olmaktadır.

Uruk’ta bulunan Eanna tapınağına ait ekonomik kayıtların bulunduğu arşivde koyun ve keçi sürülerinin yetiştirilmesi, bakımı, otlatılması, aktarılması ve işletilmesiyle ilgili oluşturulan idari kayıtlar mevcuttur. Buna göre Eanna tapınağına getirilen koyun ve kuzu

[328] Driel (1995) 216.
[329] CAD S,127-128
[330] **Klengel, Horst** (2019) Kral Hammurabi ve Babil Günlüğü, Çeviren: Nesrin Oral, İstanbul, Totem Yayınları, 150.
[331] **Driel, Govert Van** (1993) ‘‘Neo-Babylonian Sheep and Goats’’, Domestic Animals of Mesopotamia I, Bulletin on Sumerian Agriculture, Volume: VII, Cambridge, 233.

gibi hayvanlar çoğunlukla adak olarak sunulan kurbanlık hayvanlardır. Bunun yanı sıra hayvanların bir kısmı tapınakta çalışan ya da tapınakla iş yapan zanaatkarlara tayın veya ön ödeme olarak vermekteydi. Kurban veya adak olarak seçilen hayvanlar zaman zaman da kuzular olmuştur. Ayrıca kurban edilen hayvan ‘‘erkek koyun’’ anlamına gelen ‘‘UDU.NITÁ’’ olarak tasvir edilirken bu terim çoğul hale getirildiğinde, hayvanların cinsiyeti veya türünden bağımsız olarak ‘‘koyun ve keçi’’ gibi geniş bir anlamı içerir.[332] Bu metinlerde ‘‘UDU.NITÁ'yı kullanılsa da çoğunlukla Eanna tapınağının satın alarak topladığı veya toplamayı beklediği hayvan türünü belirtmek için kullanmıştır. O dönemde tapınağa alınan hayvanların büyük çoğunluğu erkek kuzulardı. Genel olarak koyunların satın alınan noktadan Eanna'ya transferini belirten metinlerde, hayvanların büyük çoğunluğunu erkek kuzular oluşturmaktadır.[333]

Birinci Babil Hanedanlığı döneminden kalma ticari ve yasal belgelerden on yedi tanesi özel işler ile ilgili; geri kalanları ise tapınak ve saray hesapları hakkındadır. Tabletlerin çok iyi korunamamasından dolayı birçok kelimenin okunması zorlaşmıştır. Babil'de farklı şehirlerden gelen belgelerin tam olarak hangi şehrinden geldiği belirlenememiştir. Belgelerden pek çoğu, yazılış biçimine bağlı olarak Ur Hanedanlığına ait oldukları şeklinde yorum yapılmıştır. Bazılarının da Larsa Hanedanlığı'na ait olduğu düşünülmüştür. Belgelerde genel olarak yer alan kişisel isimler, bazı Elam tanrılarının varlığı ve diğer özelliklerin tümü belgelerin bu döneme ait olabileceğini doğrulamaktadır.[334]

ÇEVİRİSİ:‘‘*Çoban Ahusunu, Sin-ismeni'den 183 koyun, 178 olgun koyun, 30 yeni doğan koyun, 35 yeni doğan kuzu, 20 büyük kuzu, (toplam) 446 koyunu Belitja'ya ait otlaklara aldı. Koyun kaybolursa, iadesini yapacaktır. Kral adına yemin etti. (Yedi tanık.) Ahusunu Mührü. Nisan ayı. Ur'da büyük tapınağın inşa edildiği yıl.’’* [335]

Bu belgeden anlaşıldığı kadarıyla profesyonel olarak görev yapan çobanlar, sürü sahipleri ile sürüyü gütme işi karşılığında bir anlaşma veya iş akdi imzalıyorlardı. Böylece çoban sürü sahibinden teslim aldığı hayvan sayısını olağan durumlar dışında dikkat etmeliydi.

[332] **Kozuh, Michael** (2010) ‘‘Lamb, Mutton, and Goat in the Babylonian Temple Economy’’, Journal of the Economic and Social History of the Orient, Cilt. 53, Sayı 4, Brill, 535.
[333] Kozuh,535.
[334] **Meek, Theophile James** (1917) ‘‘Old Babylonian Business and Legal Documents (The RFH Collection)’’, The American Journal of Semitic Languages and Literatures, Vol. 33, No. 3, 203.
[335] Meek, 206.

3.8.4. Balık

Eski Babil döneminde özellikle Larsa bölgesinde krallığa ait büyük miktarda balık bulunduğu belgelerde mevcuttur. Belgelerde balık ve balıkçılığa dair çok fazla bilgi olmasa da devlet kontrolündeydi. Saraya ait balıklar başlıca vergi ve birtakım hizmet yükümlülükleri karşılığında geliyordu. Kral Samsuiluna'nın hükümdarlık döneminden kalma bir listede yaklaşık 15000 adet balıkla 17 değişik balık türü yer almaktadır. Ayrıca avlanmış balıkların aşırı sıcakların var olduğu iklim koşullarına karşı kurutma yöntemi ile saklanması denenmiştir. Ancak yüksek miktarda bulunan balıklar için bir çözüm olmadığından tüketime sunularak halka satılmıştır. Böylece vergi olarak gelen balıklar gümüşe dönüşerek saraya geri dönüyordu.[336]

Resim 99. Yeni Babil Dönemi, B.M.
https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1827-0210-3 S.e.t: 25.03.2022

3.9. Hammurabi Kanunlarında Geçen Hayvan İsimleri

Eski Babil krallarının en meşhuru Hammurabi'nin M.Ö.1792' de tahta çıkmasıyla Babil topraklarında her anlamda yeni bir dönem başlar. Sağlam bir yönetim ve idare sistemi oluşturan Hammurabi ile ilgili bilinen en önemli anıt saltanatı döneminde oluşturduğu kanun maddelerinin yazılı olduğu dikilitaştır. Dikilitaş üzerinde yer alan kanun maddeleri üç kısımdan oluşmaktadır. Önsöz ve sonsöz kısımlarında kendisini öven Hammurabi'nin sözleri bulunmaktadır. Daha sonra yaklaşık beş satırlık bir girişle Babil tanrılarıyla olan bağı üzerinden onu nasıl seçtiklerini anlatan yazı yer alır. Bu bölümden sonra farklı içerikler hakkında hazırlanmış 282 maddelik kanun metni yer alır. Kanun maddeleri incelendiğinde Babil toplumunda sıklıkla yaşanan konuları esas aldığı görülmektedir. Kanunda yer alan konular: hukuk düzeni, mülke tecavüz, taşınmaz mülkler, mali düzenlemeler, aile hayatı,

[336] Klengel, 149.

meslek erbapları ve sorumlulukları, tarım ve kölelik gibi başlıklar olarak belirlenmiştir.[337] Maddelerin hepsi toplumsal düzen için ayrı bir önem taşımaktadır. Kanun maddeleri arasında özellikle hayvanlara yönelik maddeler dikkat çekicidir. Tarım ve hayvancılık devletin en önemli gelir kaynaklarıydı. Bu sebeple özellikle tarım işlerinde ve diğer tüm alanlarda ihtiyaç duyulan hayvanlar çok önemliydi. Bu sebeple hayvanları ve verimliliği korumak adına konuyla alakalı hayvanları esas alan maddeler oluşturulmuştur. Mebrure Tosun ve Kadriye Yalvaç tarafından çevirisi yapılan Hammurabi Kanunları'nda hayvanların yer aldığı maddeler şöyledir:

- *241-Eğer bir adam, bir öküzü haczederse 1/3 MANA gümüş ödeyecektir.*

Burada dikkat çeken husus kanuna göre kişiye ödeyemediği borçları sebebiyle ailesine, evine, kölesine haciz işlemi uygulanırken geçim kaynağı sayılan hayvanlara ve arpaya haciz uygulanmamıştır.

- *242- Eğer bir adam, bir öküzü bir yıllığına kiralarsa, dip öküzün (sabana bağlı öküzün) emeğinin karşılığı 4 GUR arpa.*
- *243- Orta bedeli karşılığı 4 GUR arpa sahibine verecektir.*
- *244- Eğer bir adam, bir öküz(veya) bir eşek kiralarsa ve kırda arslan onu öldürürse, (zarar) sahibinindir.*
- *245-Eğer bir adam bir öküz kiralayıp ihmal ile veya dayakla ölümüze sebep olursa öküzün sahibine, öküz yerine öküz ödeyecektir.*
- *246-Eğer bir adam öküz kiralayıp ayağını kırar, boyun liflerini keserse, öküzün sahibine, öküz yerine öküz ödeyecektir.*
- *247-Eğer bir adam öküz kiralayıp gözünü kör ederse fiyatının yarısı kadarını sahibine ödeyecektir.*
- *248-Eğer bir adam bir öküz kiralar boynuzunu kırar kuyruğunu keser ve sırtının etinin sıyırırsa fiyatının ¼'ünü gümüş olarak ödeyecektir.*

[337] **Mieroop, Marc Van De** (2017) Hammurabi: Babil Kralı Hammurabi, Çev. Bülent O. Doğan, İstanbul, İş Bankası Yayınları, 98-99.

- *249-Eğer bir adam bir öküz kiralar ve öküzü tanrı çarpar(hastalanır), ölürse, öküzü kiralayan adam tanrı yemini edip serbest kalacaktır.*

- *250- Eğer bir öküz sokakta giderken bir adamı toslayıp ölümüne sebep olursa o davada şikâyet yoktur.*

- *251-Eğer bir adamın öküzü süsken ise(veya) bölgenin ilgilileri onu uyardıkları halde boynuzunu köreltmediyse, öküzüne sahip çıkmadıysa, o öküz bey sınıfından birini süsüp ölümüne sebep olduysa ½ MANA gümüş verecektir.* [338]

- *254-Eğer yemi alıp sığırı(açlıktan) zayıflatırsa aldığı arpanın iki katını ödeyecektir.*

- *255- Eğer (o kimse) adamın sığırını kiraya verirse veya tohumunu tarlada çalıp (bir şey) yetiştirmişse o adamın (yaptıklarını)tespit edecekler. Hasat zamanında 18 IKU için 60 GUR sayarak ölçecektir.*

- *256- Eğer yükümlülüğünü ödeyecek kudrette değilse o tarlada sığırlar ile beraber onu sürükleyeceklerdir.*

- *263- Eğer (çoban) kendisine verilen öküz veya koyunu yok ederse, öküze öküz, koyuna koyun (karşılık olarak) sahiplerine verilecektir.*

- *264- Eğer bir çoban kendisine verilen koyun veya sığır sürüsünü gütmek karşılığı olan emeğinin karşılığını tamamen alıp memnun olduğu halde, sığırın sayısını azaltır, koyunun sayısını azaltır, yavru (verimini) azaltırsa (her şeye rağmen) sözleşmesi gereğince yavruyu ve verimini verecektir.*

- *265- Eğer kendisine gütmesi için koyun veya sığır sürüsü verilen bir çoban ihanet edip (hayvanların) damga değiştirir veya para karşılığı (onları) verirse, bu ispat edilecek çaldığı sığır ve koyunun 10 katını sahiplerine ödeyecektir.*

- *266- Eğer bir ağılda tanrı dokunması (salgın hastalık) vaki olur veya bir arslan (bir hayvanı) öldürürse, çoban tanrı önünde temize çıkacak, ağıl (hayvan) kırılmasını ağıl sahibi kabul edecektir.*

[338] **Lewis, Sian- Jones, Lloyd Llewellyn** (2019) ‘‘Domestic Animals’’, The Culture of Animals in Antiquity; A Sourcebook with Commentaries, Routledge, sayfa 38.

- *267- Eğer çoban ihmal edip ağılda sakatlık meydana getirirse ağılda çıkan sakatlığın zararını, sığırı koyunu sağlamlaştırarak (sakatlığı gidererek) sahiplerine verecektir.*

- *268-Eğer bir adam bir öküzü harman(dövmek) için kiralarsa bedeli 2 sütum paradır.*

- *269-Eğer bir adam bir eşeği harman (dövmek) için kiralarsa karşılığı 10 qu arpadır.*

- *270-Eğer bir keçiyi harman (dövmek)için kiralarsa bedeli 1qu paradır.*

- *271- Eğer bir adam sığır, araba ve sürücüsünü kiralarsa günde 10 qu arpa verecektir.''* [339]

Özellikle öküzün yer aldığı maddeler incelendiğinde bu hayvana zarar vermenin ciddi bir maddi yaptırımı olduğu dikkat çekicidir. Ayrıca hayvan sürülerine bakan profesyonel çobanların da hayvan bakımı ve verimi konusunda ciddi sorumlulukları vardır. Çünkü hem hayvancılıkta ve tarımdaki hayvan iş gücü sebebiyle hayvanların zarar görmemesi yaralanmaması ve iyi bakılması en önemli konuydu.

3.10. Edebi Eserlerde Geçen Hayvan İsimleri ve Tasvirleri

3.10.1. Gılgamış Destanı

Sumer edebiyatı içerisinde yer alan Gılgamış Destanı Babil döneminde de varlığını ve güncelliğini korumuştur. Temelde Gılgamış karakteri aynı olsa da arkadaşı Enkidu Ea-bani, Tanrıça İnanna İştar ismiyle yer almıştır.[340] Babillilere ait Gılgamış hikayesi Tanrıça İştar'ın en önemli tapınım merkezi olan Uruk'a sıkıca bağlı olan Gılgamış'ın maceraları ve uzak diyarlara yaptığı tüm seyahatler sonrası kentine geri dönmesini anlatan bir önsözle başlar. Daha sonra Uruk kentinin uzun süren bir kuşatma sonrası uğradığı talihsizlikler anlatılmıştır.

[339] **Tosun, Mebrure- Yalvaç, Kadriye** (1975) Sumer, Babil, Assur Kanunları ve Ammi Şaduqa Fermanı, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, sayfa 208-210.
[340] **King, Leonard William** (2019) Babil Mitolojisi: Mezopotamya Efsaneleri ve İnanışları, Çevirmen: İnönü Korkmaz, İstanbul, Maya Kitap, 119-142.

Antik Uruk kentinde yaşayan tanrılar, insanlar ve hayvanlar dahil tüm canlıların akılları karışmış ve bir dehşet ortamı oluşmuştur.[341] Bu dehşet ortamı ise metinde tasvir edilirken:

''Yavrularını ayağı altında ezmekte,

İnekler buzağılarına saldırmakta,

Erkekler hayvanlar gibi haykırmakta,

Ve bakireler kumrular gibi yas tutmakta.

Güçlü duvarlarla çevrili Uruk'un tanrıları

Sinekler dönüşüp sokaklarda vızıldamakta.'' [342]

Yaşanan dehşet ortamı anlatılırken hayvanlar üzerinden bir betimleme yapılmıştır. Erkeklerin hayvanlar gibi haykırması, bakirelerin kumrular gibi yas tutması ve dikkat çeken en önemli tasvir ise kentin tanrılarının sinekler dönüşmesidir. Tanrıların bu dehşet ve korku yaratan kuşatmaya karşı hiçbir şey yapmamış olmaları bu şekilde betimlenmiştir.

Gılgamış'ın daha sonra kente gelerek askerleri ve şehrin genç erkekleri ile sürekli savaşlara gitmesi bir süre sonra daha halkı bezdirmiş ve ona rakip olacak birinin kente gelmesi yönünde tanrılara yalvarmışlar. Tanrı Aruru Ea-bani adında yarı insan yarı hayvan bir varlık yaratır.[343] Ea-bani'nin tasviri ise şu şekilde geçmektedir:

''Vücudunun tamamı kıllarla kaplıydı,

Bir kadının saçlarına benzer uzun saçları vardı.

Saçları Mısır Tanrısı'nın saçları gibi gürdü.

Bu diyarı ve sakinleri tanımıyordu,

Yeryüzünün tanrılarınınki gibi kıyafetler giyiyordu.

Ceylanlarla birlikte ot yiyordu,

[341] King (2019) 121.
[342] King (2019) 121.
[343] King (2019) 122.

Hayvanlarla birlikte susuzluğunu gideriyordu,

Sularla canlılarda birlikte gönlünü hoş tutuyordu.'' [344]

Hikâyenin geri kalan kısmında karakterlerin isimleri dışında neredeyse Sumer versiyonu ile benzerdir. Gılgamış'ın Ea-bani ile maceralara koşması gök boğasını öldürmeleri humbaba ile mücadeleleri ve sonunda Ea-baninin ölümüyle Gılgamış'ın ölümsüzlük arayışı.[345]

3.10.2. Kartal Hikayesi

Babil döneminde yazıya geçirilen bir diğer efsane ise Sumer kral listesinde adını geçen Etana'nın arkadaşı kartal ile olan hikayesidir. Kral Etana'nın kahramanlıkları ve yiğitliklerine ait tabletlerde Kartal onun arkadaşı olarak tasvir edilmiştir. Etana'ya ait bir hikâye Etana'nın eşinin hamile olduğu ve zor bir doğum süreci geçirmesiyle başlar. Kral Etana bu durum karşısında eşinin güvenli ve sağlıklı bir doğum geçirmesi için 'doğum bitkisi' adında bir otu aramaya başlar ve Kartal ona bu arayışında yardım eder.[346] Bir başka hikâyede ise yine Kartal, Kral Etana'yı kanatlarında göklere taşımıştır. Kartal ve kanatlarına tutunan Etana birlikte göklerin kapılarını görene kadar yükselmişler. Anu, Bel ve Ea, Sin, Şamaş ve Ramman ile İştar'ın kapılarına yaklaştıklarında Etana büyük bir taht karşısında dehşete düşerek bayılır. Kartal tarafından cesaretlendirilen Etana Daha yükseğe çıkmaya ikna olmuş. Her iki saatte bir altlarındaki yeryüzünün küçüldüğünü gören Etana bir süre sonra bu uçuştan korkarak Kartalın onu geri götürmesini ister. Buradan sonra hikâyenin bu kısmı eksiktir ancak kırıktan sonraki birkaç satırda Etana ve Kartal'ın gökyüzünden tepe üstü yere çakılmaları ile bitmektedir.[347]

Etana'ya ait hikayelerin başka bir bölümünde Kartal yeniden ortaya çıkar. Bu hikâye ise hayvanlar insanlar gibi konuşur, tartışır ve tanrıların yardımını isteyebilir şekilde tasvir edilmektedir. Kartal ve yılan arasında geçen hikâye ise şöyle başlamaktadır:

[344] King (2019) 123.
[345] King (2019) 123-142.
[346] **Hooke, Samuel Henry** (2015) Ortadoğu Mitolojisi, Çevirmen: Alaeddin Şenel, Ankara, İmge Kitabevi, 60-61.
[347] King (2019) 148.

‘‘Kalbi Kartal’ı kışkırttı (…)

Etraflıca düşündü ve kalbi (…) onu kışkırttı

Refakatçisinin yavrusunu yemek için (…)

Kartal ağzını açtı ve yavrusuna konuştu. Şöyle dedi:

‘‘Yılan’ın yavrusunu yiyeceğim (…)

Yükselip gökkubbeye tırmanacağım;

Bir ağacın tepesine çullanacağım ve Yılan’ın yavrusunu yiyeceğim.’’

Bilgelik bahşedilmiş yavrulardan biri Kartal’a babası olarak seslenmiş:

‘‘Ah babacığım sakın yeme, çünkü Šamaš tuzak kurmuş.

Šamaš’ın kapanı ve fermanı üstüne kapanacak ve seni yakalayacak.

Her kim Šamaš’ın yasalarını çiğnerse Šamaš korkunç şekilde intikamını alacaktır.’’

Ancak onları dinlemedi ve yavrusunun sözlerine kulak asmadı.

Aşağı doğru çullandı ve yavru yılanı yedi.’’[348]

Yavrusunun kartal tarafından yenildiğini öğrenen yılan, Güneş Tanrısı Šamaš’a giderek olanları anlatır ve ondan kartal’ı cezalandırmasını ister. Ancak hikâyede Šamaš’ın Kartal’ı cezalandırması yoktur ama yılana ondan öcünü alabileceği bir plan anlatır.[349] Bu planı uygulayan Yılan sonunda kartal’ı yakalar ve kanatlarını, tüylerini ve pençelerini koparark cezalandırır. Bundan sonrasında ise kartal açlıktan ve susuzluktan ölür.[350] Böylece Kartal’ın yer aldığı son hikâyede ölümüyle biter. Hikâyede bir ağacı paylaşan iki farklı mizaçta hayvan konu alınmıştır.

Eski Babil dönemine tarihlenen ancak Sumerliler tarafından oluşturulan kuşlar hakkındaki ‘‘Nanše ve Kuşlar’’ şiiri Tanrıça Nanše tarafından kuşların yaratılmasını anlatır.

[348] King (2019) 148.
[349] **Black, Jeremy –Green, Anthony** (2003) Mezopotamya Mitolojileri Sözlüğü: Tanrılar, İfritler, Semboller, İstanbul, Aram Sözlük, 77.
[350] King (2019) 148-150.

Babil mitolojisinde kutsal kuşların ayaklarında oturduğu soylu hanım tanımlaması yapılan Tanrıça Nanše kuşları yaratmaya başladığında ilk seçtiği Kazdır. İlgili şiirin kaz hakkındaki kısmı ise şöyledir:

''Kaz saf sazlık yataklarından geldi

Saf sazlık yataklarından çıktı.

Bilge kaz gününü yüksek gökyüzünde geçirdi.

Bilge kaz gökyüzünde öttü:

Onun ötüşü (kaz ötüşü) tatlıydı, onun sesi hoştu.

Hanımefendim kaz[ından etkilendi][351]

Tanrıça Nanše yarattığı kazdan, onun sesinden uçuşundan oldukça etkilenmiş görünmektedir. Daha sırasıyla birtakım kuşları yaratmaya başlar. Kuşların isimlerinin ve tasvirlerinin geçtiği belgelerde ilginç bir nokta vardır. Bazı kuş isimleri birbirlerinin yerine kullanılmıştır. Tanrıça Nanše'nin yarattığı kuşlar; ''Anzu keskin dişli kuş, yüce kartal, ördek, deve kuşu, tavus kuşu, şahin, akbaba, turna kuşu, yılan yiyen kuş?, kuğu, saksağan, akbalıkçıl, gurug balıkçılı, leylek, kırlangıç, kumru, güvercin, keklik, kırpık kaz?, uyku kuşu?, ibibik, üzüm gözlü kuş?. Yaratılan bu kuşlar görüntüleri ve ötüşleriyle tasvir edilmektedir.[352] Daha sonra bu kuşlar birtakım tanrılar ile ilişkilendirilmiş ve yaratılmaları anlatılmıştır.

3.11. Babil (Eski-Yeni) Dönemine Ait Kehanet Kayıtlarında Geçen Hayvan İsimleri

Babil dönemine ait kehanet içeren metinler oldukça ilginçtir. Aslında bu ilginç gelen bilgiler aynı zamanda Babil inançları hakkında önemli bilgiler verir. Kehanetlerin en belirgin oluşma şekli, durum hakkında bilgi sahibi olmak için seçilen ve kurban edilen hayvanların iç organlarına bakılarak yorum yapılmasıdır. Babil ülkesinin Mari şehrinde bulunan koyun

[351] Ay Arçın, 494: **Tosun, Mebrure** (1960) "Sümer-Babil Tanrı Sembollerinin Adları Üzerinde Bir Araştırma", A.Ü. D.T.C.F. Dergisi 18/3-4, 266: **Veldhuis, Niek** (2004) ''Religion, Literature and Scholarship: The Sumerian Composition Nanše and The Birds'', With a Catalogue of Sumerian Bird Names, Brill, Leiden-Boston, 1-6.
[352] Ay, 495. Veldhius (2004) 117-122.

ciğeri modeli Babil ülkesinde yaygın olan kehanet olgusu hakkında önemli bilgiler verir.[353] Kâhinler, elde edilen karaciğer parçalarını inceleyerek birtakım yorumlar yapmaktaydılar.

Resim 100. Babil Dönemi, koyun ciğeri modeli, B. M. https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1889-0426-238 S.e.t: 17.05.2022.

Kehanet metinlerinin içerdiği bilgilere bakıldığında doğumlardan, rüyalardan, kuş ve diğer hayvanlardan, geometrik figürlerden çıkarılan anlamlarla oluşturulmuştur.[354] Bu konudaki birkaç örnek:

''(1.) Eğer bir köpek saraya girer ve bir yatak üzerine uzanırsa, o saraya artık kimse bir fayda veremez.

Eğer bir köpek bir tapınağa girerse, tanrılar o ülkeye artık hiçbir lütufta bulunamaz.

Eğer bir tapınağa siyah bir köpek girerse, o tapınağın temeli sağlam değil demektir.

(2.) Eğer bir kadın hamileyken dişleri eksikse, prensin günleri uzun olacaktır; ama o ev mahvolur.

Bir kadın hamileyken sadece alt dişleri eksikse, o ülkenin ürünleri bir yıl boyunca kısa kalır.'' [355]

3) "Eğer bir akrep (veya firavun faresi) bir adamın evinde bir yılanı öldürürse... [356]

[353] **Duymuş Florioti, Hande** (2013) ''Eski Mezopotamya'da Kehanet Olgusuna Genel Bir Bakış'', Tarih Okulu Dergisi, Yıl 6, Sayı XV, 27.
[354] **Leichty, Erle** (1988) Catalogue of the Babylonian Tablets in the British Museum, volume VIII: Tablets from Sippar 3, Editors: E. LEİCHTY, J.J. FİNKELSTEİN, C.B.F. WALKER, British Museum, London, 177: **Maul, Stefan M**. (2007) "Divination Culture and the Handling of the Future", Originalveröffentlichung in: G.Leick (Hrsg), The Babylonian World, New York/London , 370.
[355] **Budge, E. A Wallis** (2016) Babil'in Tarihi ve Babil'de Yaşam, İstanbul, Onbir Yayınları, 136.
[356] CAD S/2, 434 sikku (firavun faresi): CAD Z, 163-165 zuqaqipu(akrep).

4) "Eğer bir adamın evinde yılan sürekli döner ve tıslarsa [357]

5) "Bir adamın evinde bir güvercin yuva yaparsa ve bir yılan yavrusunu yerse ve o inlerse... ..."

6) "Bir adamın evinde bir sıra kırmızı (veya) kahverengi karınca görülürse..."

7) "Kırmızı karıncalar bir adamın evinde savaşırsa ve biri diğerini öldürürse..."

8) "Eğer bir çatı kemirgeni bir lamba alırsa, kirişler …

9) "Bir at kendi isteğiyle önemli bir kişinin evine koşar ve bir sandalyeyi kırarsa "

10) "Eşek kuduz olur ve yavrusunu öldürürse..." [358]

12) "Eğer bir şahin, bir adamın evinin çatısında bir kuş yerse

13) "Eğer keçi bir adamın giysisini yer...".

16) "Eğer bir domuz bir adamın ayakkabısını yerse..." [359]

Bir başka kehanet metni grubu ise ‘‘Šumma izbu: eğer bir anormallik’’ adı verilen insanların doğumlarında meydana gelen birtakım anormallikleri esas alan metinlerdir. Ancak Šumma izbu doğumları daha çok evcil hayvanlarda görülen kusurlu doğumları esas almıştır.[360]

"Eğer bir anomalinin (sadece) boynuzu başından dışarı çıkıyorsa..." "Anormallikler çift ise ve sadece bir başları ve iki omurgaları ve iki kuyrukları var ama sadece bir göbeği varsa..." [361] Kehanetin kötü olduğu yerde, kusurlu doğum, seyahat malzemeleri ve birkaç güzel hediyeyle birlikte usulüne uygun olarak bir nehre atılarak uğursuz sonuçları önlenmeye çalışılmıştır. Bir inek hakkında bir doğum ritüeline eklenmiş ilginç bir tarihi metin mevcuttur.

[357] CAD Ş, 149a, şeru(yılan).
[358] CAD N/2, 55a, nasaku(ısırmak): CAD S/2, 260 segu(öfkeli).
[359] **Scurlock, Joann** (2002) “Animals in Ancient Mesopotamian Religion”, A History of the Animal World in the Ancient Near East, Edited: Billie Jean Collins, Brill, Leiden-Boston-Köln, 365.
[360] **Leichty E**. (1970) ‘‘The Omen Series Šumma izbu’’, Text from Cuineform Sources IV, Locut Valley, New York: Augustin, 67.
[361] **Hunger, H**. (1992) Astrological Reports to Assyrian Kings, SAA 8, Helsinki University, Helsinki, 239:6, 240:1-2.

"Sin'in bir ineği, onun adı ‘‘Sin’in Hizmetçisi’’ idi, zengin bir şekilde süslenmişti, görüntüsü süslüydü. Sin onu gördü ve onu sevdi. Üzerine ... Sin’in parıltısını koydu. Ona sahip oldu. Sürüye önderlik eder, çoban gibi peşinden giderler. Onu en sulu otların arasında otlatmışlar, en doyurucu sulama yerlerinde su içirmişler. Çoban görmeden çoban çocuğundan gizlenmiş, dinç bir şişman (boğa) ineğe bindi, kuyruğunu kaldırdı (?) Günlerinin sonuna (ve) aylarının tamamlanmasına, inek korktu, çobanını korkuttu. Mahzundu; bütün sürü çocukları onunla birlikte yas tuttu. Onun böğürmesi üzerine, doğum sırasındaki çığlıkları üzerine kendini yere attı. Cennette, ay-hilal, Sin, onun ağlamasını duydu. Elini göğe kaldırdı. Gökten iki koruyucu tanrı indi ve bunlardan biri bir puru kabında yağ taşıyordu. Diğeri doğurma suyunu indirdi. Alnına puru kabından yağ sürdüler. Doğum suyunu tüm vücuduna serptiler. İkinci kez alnına puru kabından yağ sürdüler (ve) doğum suyunu tüm vücuduna serptiler. (Onlar) üçüncü kez sürerken, buzağı genç bir ceylan gibi yere düştü. Adını "Emzirilen Buzağı" yaptı. Nasıl ki "Sin’in Hizmetçisi" hemen doğurduysa, zor durumda olan genç de doğursun. Ebe bekletilmesin; hamile kadın iyi olabilir."[362]

Anormal doğumları esas alan kehanet metinlerinin yanı sıra *‘‘šumma ālu ina mēlê šakin*- Eğer bir kent yüksekte ise”[363] adında kehanet metinlerinde ise birtakım kuşların hareketleri esas alınarak kehanetler oluşturulmuştur.

“25 Eğer bir beyaz keklik bir şehirde görülürse, ücretler azalacak, Adab’ın yıkılışı.”

“26 Eğer bir beyaz keklik sarayın çatısında görülürse, kral için kara bir gün.”

“27 Eğer bir keklik […], sa[rayın] mülkleri […]

“28 Eğer bir [siyah] keklik [şehrin üzerinde görülürse, o ay içinde bir tutulma olacaktır;] salgın […], ülkede bir çekirge istilası olacak.”

“43 Eğer bir domuz saz taşıyorsa, bir balık ve kuş isyanı / bir isyan olacaktır.”

[362] **Lambert, W. G**. (1965) ‘‘A Middle Assryrian Tablet of İncantations’, Studies in Honor of Benno Landsberger on his Seventy-fifty Birthday, AS 16, The Oriental Institute of the University of Chiago, Chiago, sayfa 285-286:20-36: **Lambert W.G.** (1969) A Middle Assryian Medical Text, Iraq 31, 31-53-61. **Scurlock, Joann** (1991) Baby-Snatching Demons, Restless Souls and the Dangers of Childbirth: Medico-Magical Means of Dealing with Some of the Perils of Mother hood in Ancient Mesopotamia, Incognita 2, 147-148.

[363] **Freedman Sally M**. (2017) If a City is Set on a Height- The Akkadian Omen Series Šumma Alu ina Mele Šakin Volume 3: Tablets 41–63, Eisenbrauns-Winona Lake, Indiana, 16-156.

"80 Šer'i Eburi ayında ortak ambarlarda (?) çok renkli bir kuş (iṣṣûrbur-ru-um–tu) varsa, kentte tahıl ve saman azalacak, büyük bir kent yiyecek için küçük bir kente gidecek, eğer sen kuşun adını bilmiyorsan onun adı tavuktur."

"19 Eğer nehrin kokusu bir kuş gibiyse, bunun yerine (tekrar), ya da kuşların kokusu gibi, […] ülkede."

"139 Eğer erken selin nehrinde SA₄.A.MUŠEN, -bunun yerine (tekrar), erken selin nehrinde SA4.A.MUŠEN- görünür ve yükselmeye devam ederse, hurma kazancı dengeli olacak."

"140 Nehirde SA₄.A.MUŠEN,-bunu yerine SA₄.A.MEŠ-ortaya çıkar ve gençler doğranırsa- bunun yerine (tekrar), gençleri demirlenmişse, hurma (ürün) kararlı olacak."

"141 Eğer nehirde ARA₄.BU.MUŠEN (ördek?) yüzünü kirle doldurup yükselirse, sonra düşerse (alçalırsa), Adad kentin bolluğunu yok edecek."

"172 Eğer (tekrar edilen formül: DIŠ ina MIN PU₂ BAD-ma) içinde bir su çukuru açılır, ve onun suyu sarı ise, o ülkedeki balık ve kuşlar yumurta bırakmayacak'' [364]

Resim 101. II.Nebukadnezar'a ait üzerinde kehanet yazılı balık figürü, S.M.B. https://recherche.smb.museum/detail/1743669/figur-eines-fisches-mit-orakelinschrift S.e.t: 20.10.2022.

II.Nebukadnezar'a ait olan balık figürlü kehanet metninde: *''Bir balığın sol yüzgeci yoksa, düşman ülke yok olur. Babil kralı Nabupolazar'ın oğlu Babil Kralı Nebukadnezar'ın 12. yılı.''*[365]

[364] Freedman, 78, 102, 143, 149- 150. Ay Arçın, 504.
[365] Balık figürlü kehanet metni: https://recherche.smb.museum/detail/1743669/figur-eines-fisches-mit-orakelinschrift:

''šumma ālu ina mēlê šakin'' tabletlerinde sıralan kuş türleri içerisinde kartal, avcı şahin ve dağ kuşu avcı kuşlar olarak listelenmiştir. Bu kuşlara ait bazı alametler içerisinde orduların üzerinde uçması, şehre girmeleri ve başka kuşlarla savaşmaları belirtilmiştir.[366]

Babil'e ait dinî metinlerin çoğu birkaç nüsha halinde korunmuş olan ve Sumerce NAM.BUR.BI[367] başlığını taşıyan metinlerden oluşur. Bu tür metinler tek sütunlu kil tabletler üzerine yazılmış, birtakım çizgilerle gerçekleştirilecek ritüel eylemlerin ve okunacak dualaların veya "büyülerin" listelenmesinden oluşan bölümlere ayrılır. Bilinen örneklerin çoğu, bu metinlerin bir Babil ortamında ortaya çıktığını ve kullanımda olduğunu göstermektedir. Uğursuz durumlara karşı oluşturulan kehanet ve ritüeller zamanla daha kapsamlı ve karmaşık hale gelmişti. Bu sebepler bu durumlara için bulunan çözümler kehanet metinlerinin içerisinde değil ayrı bir metin dizisi olarak yazılmaya başlanmıştı.

Bu bağımsız tabletler, kehanet literatürü ile yakın bir ilişki içinde olduğundan yönlendirildikleri kötülük, genellikle bir kehanet formülünün tam veya kısmi bir alıntısı ile belirtilmiştir. Namburbi kehanet metinlerinden örnekler:

Metin 1. Yılan Kötülüğü Ritüeli

''1- Senenin başında Nisan'ın birinci günü veya Ayar'ın birinci günü, gündüz veya gece bir yılan görülürse, (onu gören) o yıl içinde ölecektir. Eğer o adam yaşamayı arzuluyorsa, başını keser (saç traşı?) (ve) yanaklarını tıraş eder. Bu üç ay boyunca çok üzülecek ama iyileşecek.'' [368]

Metin 4. Karıncaların Kötülüğü Ritüeli

''I. - Namburbi, bir adamın evinde görülen karıncaların şerri için, ta ki onun (alametinin) şerri adama ve evine yaklaşmasın. Ritüeli I: Karıncaların ve yuvalarının üzerine tatlı kokulu yağ serpin. Alçı (ve) boynuzlu alkaliyi tünellerine gömeceksiniz. Bir gemiden gelen tozu, bir nehir çayırından gelen kili (ve) bir dış kapının eşiğindeki tozu ya

[366] **Weisberg, D. B**. (1969) ''An Old Babylonian Forurenner to " ŠUMMA ĀLU'', Hebrew Union College Annual, 40, 87-104: **Coşkun, İsmail** (2019) ''Eski Yakındoğu'da Avcı Kuşlar'', Current Debates on Social Sciences Human Studies 3, Ankara, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, 135.
[367] **Caplice, Richard I**. (1974) ''The Akkadian Namburbi Texts: An Introduction'', Sources from the Ancient Near East,Volume 1, Fascicle 1, Los Angeles: Undena Publications, 7.
[368] Caplice, 14.

kuyu suyuna ya da nehir suyuna karıştırırsınız ve (bu karışımı yuvanın üzerine) serpersiniz. Her iki eşiğe de ardıç ve mür buhurdanları koydunuz. O zaman kötülüğü dağılır.''[369]

Metin 5. Kurbağa Kötülüğü Ritüeli

''I. - Namburbi, kurbağanın kötülüğü için, [kötülüğünü önlemek için], adama ve evine [yaklaşmasın].

3. - [ritüeli: Kurbağanın(?) iki görüntüsünü yaparsın] e gümüşten, [altından(?)]. Bir nehir kıyısında [gidiyorsunuz(?)]. [Ea]'dan önce bir adak düzenlemesi [hazırladınız]. Kurbanlar sunuyorsun. Omuz kısmına (ve) bağırsaklara [hizmet edersiniz]. Hurma (ve) ince un [dökersiniz]. [Bal (ve) sade yağ] şekerlemelerini [siz yola çıkardınız]. Bir buhurdan ardıç kurdun. [Aşağıdaki gibi okursunuz].'' [370]

Metin 11. Bir Kertenkelenin Kötülüğü İçin Ritüel

''12' - Herhangi bir kertenkelenin kötülüğü için Namburbi, (kötülük) bir adama ve evine yaklaşmasın. O adam uygun bir günde ''kutsallaştırılsın''. Sen çatıyı süpür. [Serp] saf su. Bir kamış sunağı kurdunuz. Hurma (ve) ince un serpiyorsunuz. [Sen yola koy] bal (ve) ghee şekerlemeleri. Kurbanlar sunuyorsun. Bir buhurdan ardıç kurdun. Isqiiqu-un saçarsınız. Kertenkelenin [bir kil] görüntüsü. Büyük bir kâseye bir tasarım çiziyorsunuz. Kertenkelenin kil görüntüsünü (tasarımın) üzerine yerleştiriyorsunuz. (Onu) sunu düzenlemesinin yanına koydunuz. O adamı demirhindi ağacının üzerinde diktin. Elini tut. Ona üç kez ''Šamaš, büyük efendi, İgigilerin yargıcı'' sihrini okuttun.'' [371]

Namburbi ritüellerinde çoğunlukla kötülüklere karşı önlem alma durumu ön plana çıkmaktadır. Bazı durumlarda tedavi yöntemi, kefaret uygulaması veya tanrı ve tanrıçalar için arınma ya da dua ritüelleri olarak uygulanmıştır. Bu sebeple uygulanan birçok ritüelde onlarca kuş ve farklı birçok hayvan benzetmeleri ve tasvirleri kullanılmıştır.

[369] Caplice, 15.
[370] Caplice, 15.
[371] Caplice, 19.

Babil edebiyatında muhtelif belgelerde ay ve günlerin doğa ve toplum olaylarıyla bağlantılarını anlatan pek çok atıf ve fal metni vardır.[372]

Ayların hayata etkilerini ele alan metinler grubuna ise *''Šumma iqqur ıpus''* denilmektedir.[373] Bu takvimlerde dikkat çeken nokta bazı aylarda ve bazı günlerde özellikle belli hayvanlara karşı tüketim ve temas hassasiyeti olmasıdır. Bu hayvanlara belirtilen günlerde dokunmanın veya tüketmenin hastalık getireceği yönünde uyarılar mevcuttur. Örneğin: Sumer ve Babillerde *Tašritu* ayı özel bir aydır ve bu ay için *''Tašritu İşleri I''* ve *''Tašritu İşleri II''* listeleri oluşturulmuştur. *''Tašritu İşleri I''* listesine göre her yılın yedinci ayının yedinci gününü alan işler arasında ''eşeklerin yuvarlandığı yerden geçmeyecek'' şeklinde bir uyarı mevcuttur.[374] *''Tašritu İşleri II''* listesinde ise balık, *raqqu* kaplumbağası, *šeleppu* kaplumbağası ve domuz yenmesinin uygun olmadığı yönünde uyarı yapılmıştır.[375] Ayrıca Tašritu aylarında tarla faresi, dana eti, oğlak eti, domuz eti, keçi eti yemek eşeğin yuvarlandığı yerden geçmek, kuş avlamak ve etini yemek yasaklanmıştır.[376] Takvimdeki diğer aylar ve günler için de uğurlu ve uğursuz yorumları ile benzer uyarılar mevcuttur.

3.12. Mutfak Kayıtlarında Geçen Hayvan İsimleri

Babil'de hayvansal gıdanın başını besi hayvanları ile balık çekiyordu.[377] Sığır, inek, koyun, keçi, kuzu, oğlak gibi hayvanların etleri günlük tüketim ürünleriydi. Ancak diğer hayvanlar gibi yetiştirilen ve çoğaltılan domuzdan elde edilen et pek tüketilen bir ürün değildir. Hatta temiz bir hayvan olmayışından dolayı tapınaklara yaklaştırılmayan, tapınak ihtiyaçları için tapınak ahırları dışında yetiştirilen domuzların tercih edilmesi gibi durumlar ortaya çıkmıştır. Muhtemel Babil toplumu domuzu belli maksatlar için kullanmışlardır. Daha çok domuz yağının kullanıldığı parfüm, kozmetik ve yapıştırıcı üretimi için tercih edilmiştir. Bazı kuş türleri ve yumurtaları da tüketilenler arasındadır. Sığır ise daha çok dini

[372] **Hrusa, Ivan** (2015) Ancient Mesopotamian Religion: A Descriptive Introduction, Ugarit Verlag:Münster, 165-168.

[373] **Labat, R.** (1965) Un calenderier Babylonien des travaux des signes et des mois (series Iqqur ipus), Librairie Honore Champion: Paris. **Koch U. S**. (2015) Mesopotamian Divination Text: Conversing with the Gods, Sources from the First Millenium BCE, Ugarit Verlag:Münster, 228-231: **Lauinger, Jacob** (2016) ''Iqqur pus at Tell Tayinat'', Journal of Cuneiform Studies 68, 229-248. **Adalı, Selim F. - Ali T. Görgü** (2017) Babil Hemeroloji Serisi- Uğurlu ve Uğursuz Günler Takvimi, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 7.

[374] Adalı, Selim F. - Ali T. Görgü (2017) 5.

[375] Adalı, Selim F. - Ali T. Görgü (2017) 7-8.

[376] Adalı, Selim F. - Ali T. Görgü (2017) 13-19.

[377] **Güveloğlu, Ali** (2015) ''Eski Doğu Toplumlarında Beslenme ve Damak Tadı'', Studies in Honour Cahit Günbattı, Ed. İrfan Albayrak vd., Ankara, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Bölümü Sumeroloji Anabilim Dalı Yayınları No: 417, 121.

anlam yüklenen ve tanrılara sunulan ancak seçkin bir kesim tarafından tüketilen bir et türüydü. Halk ise daha çok küçükbaş hayvan tüketimine sahipti.[378] Eski Babil dönemi kaynaklarında geniş yer tutan balıklarda besin açısından önemli bir kaynaktır. Yaklaşık 15000 adet balıkla 17 değişik balık türü hakkında kayıt tutulmuş bu da balığın günlük tüketimi hakkında dikkate değer bir bilgidir. Balık tanrılar için adak ve kurban olarak sunulan hayvanlar arasında yer almasından dolayı bu işle ilgilenen tapınak görevlilerinin olması ve balıkların özenle hazırlaması önemliydi.[379] Ayrıca gerek HAR.ra=*hubullu* ve sözlük listeleri olsun gerek de döneme ait diğer belgelerde daha faydalanılan ve tüketilen hayvanlar yer almıştır.

Babillilere ait Sumerce ve Akadca'dan oluşan iki sütun halinde düzenlenen belirli kategorilere ayrılan bir tür ansiklopedi özelliği taşıyan tarifler listesi de beslenme konusundadır. Bu ansiklopedik liste her biri 400 bölüme ayrılmış 24 tabletten oluşmaktadır. 18-20 çeşit peynirin olduğu liste Babillilerin zengin bir sofra ve yeme kültürlerinin olduğu kanıtlar niteliktedir. Kataloglarda 100 kadar değişik çorba ve 300 farklı ekmek yer almaktadır.[380] Tariflerin yer aldığı tabletlerde 21 farklı tarif ete dayalı ve 4 tarif de sebzeye dayalıdır. Bu tariflerin hepsi gerek kümes hayvanları gerekse uçucu kuş olsun türlü türlü kuşların hazırlanması ile ilgilidir.[381] Tabletlerde yer alan bu tariflerde kullanılan ana madde yemeğe adını vermiştir. ''Oğlak haşlaması, geyik haşlaması, ceylan haşlaması, koyun haşlaması, kuzu haşlaması, güvercin haşlaması, taru kuşu haşlaması, but haşlaması, dalak haşlaması ve et haşlaması'' gibi yemekler vardır.[382] Bu yemeklerden güveçte oğlak tarifi epey dikkat çeken tariftir. Tarif ise şöyledir: *''Önce oğlağın kellesi, ayakları ve kuyruğu ateşte tütsülenmeli, sonra etin diğer bölümleriyle birlikte tencereye konmalıdır. Suyu kaynayınca yağı ekleyin, sonra birlikte dövülmüş sarmısak, soğan, pırasa, samidu, bir miktar taze peynir (?) ve kan karışımını katın, en son bir miktar sade şuhutinnu ekleyin.''* [383]

[378] **Bottero, Jean** (1985) ''The Cusine of Mesopotamia'', Biblical Archeologist, Vol. 48, No.1, The American School of Oriental, USA, 37.
[379] **Buren, W.** (1948) ''Fish Offering in Ancient Mesopotamia'' Iraq, Vol. 10, No II, 102-103.
[380] **Bottero, Jean** (2005) ''Dünyanın En Eski Mutfağı'', Eski Yakındoğu, Sümer'den Kutsal Kitap'a, Derleyen: Jean Bottero, Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, 71.
[381] Bottero (2005) 74-75.
[382] Bottero (2005) 76.
[383] Bottero (2005) 77.

Bir başka tarifte ise küçük bir tür kuşun etiyle pişirilen güveç, pişirme tekniği ve tencerelerin kullanım sırasıyla ilgili bilgiler yer almaktadır. Bu tarif ise: *''Önce kuşların kafalarını ve ayaklarını ayırın, karınlarını yarıp kursak, yürek ve ciğerlerini çıkarın. Kursaklarını yarıp temizledikten sonra yıkayın, kuşları yassıltın (?). "Bir kazan hazırlayıp kuşları, taşlıkları, yürekleri vb içine attıktan sonra ateşe koyun.''* [384]

Gerek Sumerlilerde gerekse de Babillilerde binlerce yıllık beslenme ve mutfak kültürlerinde ortak özelliklere sahiptirler. Yetiştirdikleri hayvanları beslenme maksadıyla kullanmışlardır. Bunun yanında bildikleri ve evcilleştirdikleri hayvanları beslenme ve mutfak kültürlerine dahil ederken kullandıkları yöntemleri ve teknikleri de kayda geçirmişlerdir. Böylece binlerce yıl sonra bile onların beslenmeleri ve yeme kültürleri hakkında bilgi sahibi olabiliyoruz.

[384] **Pray Bober, Phyllis** (2014) ''Mezopotamya'', Antikçağ ve Ortaçağ'da Sanat, Kültür ve Mutfak, Çeviren: Ülkün Tansel, İstanbul, Kitap Yayınevi, 104-105.

4. SONUÇ

Avcı toplayıcı toplumların Neolitik kültürle birlikte yerleşik yaşama geçmeleri insan ve hayvan yaşamlarının birlikteliği açısından oldukça önemlidir. Bu süreç içerisinde evcilleştirilen hayvanlar insanlar için temel bir besin kaynağı olmuştur. Evcilleştirilen hayvanlar arasında özellikle koyun, keçi, domuz ve inek gibi türler hem en önemli besin kaynağı hem de önemli bir ekonomik kaynak olmuştur.

Mezopotamya uygarlıkların ekonomik ve besin kaynaklarının temelde tarıma özellikle de hayvancılığa dayanması onların inanç ve kültür yapılarını da etkilemiştir. Özellikle Neolitik dönemle başlayan hayvan evcilleştirme sürecinde, hayvanların insanlarda oluşturduğu duygular onların inançlarının belirleyicisi olmuştur. Toplumların doğada yaptıkları gözlemler neticesinde bazı hayvanlar kutsal sayılmış, tanrı ve tanrıçaların sembolü ve temsilcisi olarak görülen hayvanlar, betimlemelerde kullanılmıştır. Hayvanların yer aldığı betimlemeler döneme ait birçok eserde kendini göstermiştir.

Mezopotamya uygarlıklarından Sumerliler döneminde kullanılmaya başlayan silindir mühürler döneme ait birçok bilgi vermesi açısından önemlidir. Ekonomik faaliyetlerde kullanılan silindir mühürlerde yer alan betimlemelerde hayvanların önemli bir motif olarak kullanıldığını söyleyebiliriz. Döneme ait silindir mühürlerde seçilen kompozisyonlar çoğunlukla doğal yaşam içerisinde betimlenen hayvanlardan oluştuğu dikkat çekmektedir. Önemli bir diğer nokta ise tanrı ve tanrıçalara ait sembollerin bazı hayvanlarla birlikte kullanılmış olmasıdır. Bu da betimlenen hayvanın bir tanrı veya tanrıçanın sembolü ya da onun adak hayvanı olarak seçildiğini gösterir niteliktedir. Sumer dönemine ait silindir mühürler incelendiğinde koyun, keçi, boğa, inek, balık ve aslan gibi hayvanların sıklıkla betimlendiğini tespit etmekteyiz. Ayrıca ritüel veya tören sahnesi olarak değerlendirilebilecek birtakım betimlemelerde ise özellikle koyun, keçi, inek ve aslan gibi hayvanlar yer almıştır. Sumer dönemi silindir mühürlerinde hayvan betimlemeleri önemli ve vazgeçilmez bir motifken Babil dönemine ait silindir mühürlerde bu anlamda bir değişikliğin ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Babil dönemi silindir mühürlerinde betimlemeler kısmen azalmış ve betimlenen sahnelerin yanında yazıya yer verildiği görülmektedir. Bu silindir mühürlerde betimlenen sahnelerde özellikle belirli tanrılar ve onların kutsal hayvanları yer almıştır. Betimlemelerde köpek, ejderha, aslan, boğa ve akrep gibi hayvanların güç sembolü ve tehlikeli olma durumlarından dolayı tercih edildiğini çıkarabiliriz. Bu da ilk dönemlerde tanrı ve tanrıçaları sembolize eden hayvanların yerine insan biçimli tanrılarla kutsal

hayvanların birlikte yer almaya başladığını göstermesi açısından önemlidir. Ayrıca Sumer ve Babil dönemine ait birçok eserde de hayvan betimlemelerinin belirleyici bir motif olarak yer aldığını söyleyebiliriz. Enstrümanlardan ritüellerde kullanılan birçok malzemeye kadar hayvan motifleri ve betimlemeleri günlük yaşamın vazgeçilmez bir parçası olmuştur. Özellikle Yeni Babil dönemine ait Tanrıça İštar için II.Nabukadnezar tarafından yaptırılan İštar Kapısı, tanrıların sembolleri aslan, boğa ve ejderha motifleriyle betimlenerek şehrin tanrılar tarafından korunduğu düşüncesinin vurgulanmak istendiği sonucuna ulaşabiliriz.

Silindir mühür ve diğer eserlerin kanıtlayıcısı niteliğindeki yazılı belgelerde de hayvanlar önemle ve dikkatle kaydedilmiştir. Yazının ortaya çıkmasıyla birlikte başlayan kaydetme geleneği hayvanlar hakkında önemli bilgiler vermektedir. Sumerliler dönemine ait sözlük listelerinde hayvanlar kategorize edilerek tanımlanmıştır. Yine döneme ait birçok ekonomik kayıtta özellikle koyun, keçi ve domuz gibi hayvanlar detaylı şekilde ve türün dikkat çeken özellikleriyle kaydedilmiştir. Babil dönemine ait HAR-ra=*hubullu* isimli sözlük listesi de bu anlamda oldukça önemlidir. Bu sözlükte ise hayvanlar evcil ve vahşi olarak sınıflandırılmış ayrıca yaşam alanlarına göre de tanımlandıkları görülmektedir. Bu belgelerden anlaşıldığı kadarıyla Sumer ve Babil toplumları yaşamlarında yer alan hayvanları onlardan sağladıkları faydaya ve tehlikeli olma durumlarına göre betimlemiş olduklarını söyleyebiliriz.

Sözlük listelerinin yanı sıra Sumer ve Babil toplumlarına ait mutfak kayıtları da bu toplumların beslenme alışkanlıkları hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlamaktadır. Temel besin maddesinin hayvanlar ve hayvansal ürünler olması nedeniyle birçok tarifte çeşitli kuşlar, keçi, koyun, kuzu ve domuz gibi hayvanların etleri yer almaktadır. Özellikle Sumer ve Eski Babil döneminde yetiştiriciliği koyun ve keçiye göre daha kolay olan domuz beslenmede önemli bir et kaynağıydı. Çünkü domuzu beslemek ve çoğaltmak koyun ve keçiye göre daha kolaydır. Her yıl bir domuzdan onlarca yavru alınarak sürülerin artması ve beslenmedeki et kaynağının devamlılığı sağlanmış oluyordu. Ancak Yeni Babil dönemine ait kayıtlarda domuz ve domuz etine karşı bir değişim yaşandığı görülmektedir. Özellikle domuz etinin kirli ve kötü kabul edildiği ve tüketiminin en aza indirgendiği görülmektedir.

Hayvanların insanları etkilediği ve onların düşüncelerini şekillendirdiği bir başka alan ise kehanetler olmuştur. Haber almak istenen duruma göre gözlemlenen hayvan davranışları bir anlamda insanların hayatını ve kararlarını da şekillendirmiştir. Kehanet metinlerinde ise sıklıkla köpek, keçi, domuz, yılan, güvercin karınca ve kemirgenlerden oluşan bir grup hayvanın davranışları gözlemlenerek içinde bulunulan durum hakkında karar vermeye çalışıldığı anlaşılmaktadır.

Hayatın kaynağı olarak görülen hayvanların hukuki olarak da koruma altına alınması dikkat çekicidir. Çünkü Mezopotamya bölgesi ve burada ortaya çıkan uygarlıklar için hayvancılık en önemli geçim kaynağı ve besin maddesiydi. Bu sebeple hayvanların zarar görmesi veya zarar görmesine sebep olunması durumunda verilen cezalar ağırlaştırılmıştır. Bu sebeple tarımsal üretimin devamlılığı ve hayvan yetiştiriciliği açısından hayvanların zarar görmesini engellemek adına kanunlarla koruma altına alındığı anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak Mezopotamya toplumları için temel kaynaklardan biri olan hayvan ve hayvancılığın zamanla onların yaşam tarzının vazgeçilmez öğeleri içerisinde yer aldığını söyleyebiliriz. Beslenmeden, inanç ve ibadetlere kadar birçok konuda hayvanlar temel aktör olmuştur. Sumer ve Babillere ait incelenen eserler ve ulaşılan bilgiler neticesinde bu toplumlar için hayvanlar ve betimlemeleri, insanların hayvanlarla olan ilişkisinin ne kadar önemli olduğu göstermektedir.

5. KAYNAKÇA

Adalı, Selim F. – Görgü, Ali T. (2017) Babil Hemeroloji Serisi- Uğurlu ve Uğursuz Günler Takvimi, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Adalı, Selim F. – Görgü, Ali T. (2019) Sümer Kral Destanları Enmerkar – Lugalbanda, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Akar Noei, Tuğba (2018) ‘‘Babil- İştar Kapısı Sırlı Tuğlaların Karakterizasyonu ve Korumaya Yönelik Öneriler’’, *(Yüksek Lisans Tezi),* Kadir Has Üniversitesi, İstanbul.

Altuncu, Abdullah (2011) ‘‘Sümerlerin Dini Tarihi’’, *(Yüksek Lisans Tezi),* Fırat Üniversitesi, Elazığ.

Amiet, Pierre (1980) *La Glyptique Mésopotamienne Archaïque*, Paris, Editions du CNRS, ill.

Armutak, Altan (2015) ‘‘Özgürlükten Tutsaklığa Hayvanlar’’, *Aktüel Arkeoloji Dergisi*.

Ay Arçın, Şeyma (2019) ‘‘Eski Mezopotamya Yazılı Kaynaklarında MUŠEN / İṢṢŪRU-Kuş ve Sembolizmi Üzerine Bir Değerlendirme’’, *Tarih Okulu Dergisi*, Yıl 12, Sayı XXXIX, 483-527.

Ayako Imai (1983) Metropolitan Museum of Art: Antik Yakın Doğu Bölümü Koleksiyonundan Seçmeler, Tokyo.

Bahrani, Zainab (2002) “Performativity and the Image: Narrative, Representation, and the Uruk Vase.” *Leaving No Stone Unturned: Essays on the Ancient Near East and Egypt in Honor of Donald P. Hansen*, Winona Lake, India, Eisenbrauns, 15-22.

Balkan, Kemal (1951) “At Kültürü ile İlgili M.Ö. 14.yüzyıldan Nippur’da Bulunmuş Akatça Metinlerin Tercüme ve İzahı”, Ankara, *A.Ü. DTCF Dergisi*, Cilt. 9, Sayı 1-2, 85-104.

Barnett, Richard D-Wiseman, Donald J. (1960) Fifty Masterpieces of Ancient Near Eastern Art, Londra, British Museum Press.

Bertman, Stephan (2003) *Handbook to Life in Ancient Mesopotamia*, Facts on File Inc, New York.

Beydiz, Mustafa Gürbüz (2016) *Mitolojiden Sanata Hayvan İmgesi,* İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Black, Jeremy –Green, Anthony (2003) *Mezopotamya Mitolojileri Sözlüğü: Tanrılar, İfritler, Semboller*, İstanbul, Aram Sözlük.

Bongenaar, A.C.V.M. (1997) *The Neo-Babylonian Ebabbar Temple at Sippar: Its Administration and its Prosopography,* PIHANS 80, Leyde.

Bottero, Jean (1985) ‘‘The Cusine of Mesopotamia’’, Biblical Archeologist, Vol. 48, No.1, *The American School of Oriental*, USA, 36-41.

Bottero, Jean (2005) ‘‘Dünyanın En Eski Mutfağı’’, *Eski Yakındoğu, Sümer’den Kutsal Kitap’a,* Derleyen: Jean Bottero, Ankara, Dost Kitabevi Yayınları.

Bottero, Jean (2013) *Gılgamış Destanı-Ölmek İstemeyen Büyük İnsan,* 5.Baskı, Çeviren: Orhan SUDA, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.

Bottero, Jean (2015), *Kültürümüzün Şafağı Babil,* Çeviren: Ali Berktay, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.

Bottero, Jean- Kramer, Samuel Noah (2020) *Mezopotamya Mitolojisi,* İstanbul, Türkiye İş Bankası.

Breniquet, Catherina (2002) ‘‘Animals in Mesopotamian Art’’, *A History of the Animal World in the Ancient Near East*, Edited by Billie Jean Collins, Leiden-Boston-Köln, Brill,145-168.

Budge, E. A Wallis (2016) *Babil’in Tarihi ve Babil’de Yaşam*, İstanbul, Onbir Yayınları.

Buren, W. (1948) ‘‘Fish Offering in Ancient Mesopotamia’’ *Iraq,* Vol. 10, No II, 101-121.

Cad G (1956) The Assyrian Dictionary Volume 5, Ed. İgnace J. GELB vd., The Oriental Institute, Chicago, Illinois, USA.

Cad I-J (1960). The Assyrian Dictionary Volume 7, Ed. Leo Oppenheim vd., The Oriental Institute, Chicago, Illinois, USA.

Cad L (1973) The Assyrian Dictionary Volume 8, Ed. Miguel CİVİL vd., The Oriental Institute, Chicago, Illinois, USA.

Cad N/2 (1980) The Assyrian Dictionary Volume 11-, Ed. Erica Reiner vd., The Oriental Institute, Chicago, Illinois, USA.

Cad S/2 (1984) The Assyrian Dictionary Volume 15, Ed. John A. Brinkman vd., The Oriental Institute, Chicago, Illinois, USA.

Cad Ş (1962) The Assyrian Dictionary Volume16, Ed. İgnace J. GELB vd., The Oriental Institute, Chicago, Illinois, USA.

Cad Z (1961) The Assyrian Dictionary Volume 21, Ed. Ed. İgnace J. GELB vd., The Oriental Institute, Chicago, Illinois, USA.

Campbell Thompson R.- Hamilton R.W. (1932) British Museum Excavations on the Temple of Ishtar at Nineveh, 1930-31, Liverpool, *Annals of Archaeology and Anthropology* (19), 55-116, pls.XLVI-XCII.

Caplice, Richard I. (1974) ‘‘The Akkadian Namburbi Texts: An Introduction’’, *Sources from the Ancient Near East,Volume* 1, Fascicle 1, Los Angeles: Undena Publications, 1-24.

Cavigneau, Antoine (2006) ‘‘Les Suides: Pictogrammes et Listes Lexicales’’, De la Domestication Au Tabou: Le Cas Des Suides Dans Le Proche-Orient Ancien, B. Lion et C. Michel (ed.), Travaux de la Maison Rene-Ginouves 1, Paris, 15-24.

Chau, My (2008) ‘‘The Cylindrical Warka Vase and Cylinder Seals: Repetition and Reference as Visual Strategies of Communication in the Ancient Near East’’, *The Berkeley McNair Research Journal,* Volume 15, University of California, Berkeley,1-18.

Cheng, J. (2009) ‘‘A Review of Early Dynastic III Music: Man’s Animal Call’’ Chicago: The University of Chicago, 163-178.

Childe, Gordon (2009) *Tarihte Neler Oldu*?, Çeviren: Alaeddin Şenel- Mete Tunçay, 5.Baskı, İstanbul, Kırmızı Yayınları.

Civil, Miguel (1961) ‘‘The Home of the Fishes’’, *A New Sumerian Literary Composition,* Volume:23, No:1-2, Iraq, Cambridge University Press, 157-175.

Cohen, M.E. (1973) ‘‘The İdentification of the kušú’’, *Journal of Cuneiform Studies* 25/4, 203-210.

Collon, Dominique (1986) *Catalogue of the Western Asiatic Seals in the British Museum: Cylinder Seals III: Isin-Larsa and Old Babylonian Periods*, Published for The Trustees of the British Museum by British Museum Publications Limited.

Collon, Dominique (1987) *First Impressions: Cylinder Seals in the Ancient Near East,* London, British Museum Press.

Collon, Dominique (2001) *Catalogue of the Western Asiatic Seals in the British Museum: Cylinder Seals V: Neo-Assyrian and Neo-Babylonian Periods,* London, Published for The Trustees of the British Museum

Collon, Dominique (2007) “Babylonian Seals”, *The Babylonian World,* Gwendolyn Leick (ed), New York and London, Routledge Press, 95-123.

Coşkun, İsmail (2019) ‘‘Eski Yakındoğu’da Avcı Kuşlar’’, *Current Debates on Social Sciences Human Studies* 3, Ankara, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, 133-148.

Crawford, Harriet (2015) *Sümer ve Sümerler*, Çeviren: Nihal Uzun, İstanbul, Arkadaş Yayınları.

Çığ, Muazzez İlmiye (2020a) *Uygarlığın Kökeni Sümerler 1- Tarihte İlk Edebi Eserlerden Seçmeler*, İstanbul, Kaynak Yayınları.

Çığ, Muazzez İlmiye (2020b), *Uygarlığın Kökeni Sümerliler 2- Sümerlilerde Günlük Yaşam, İ*stanbul, Kaynak Yayınları.

Dahl, Jacob L. (2006) ‘‘Early Swine Herding’’, *De la Domestication Au Tabou: Le Cas Des Suides Dans Le Proche-Orient Ancien,* B. Lion et C. Michel (ed.), Travaux de la Maison Rene-Ginouves 1, Paris, 31-38.

De Zorzi, Nicla (2018) ‘‘Hammurabi Döneminde Babil’’, *Antik Yakındoğu,* Editor: Umberto ECO, Çeviren: Leyla Tonguç Basmacı, İstanbul, Alfa Tarih Yayınları,140-151.

Dilek Yeşim (2019) *Eski Mezopotamya Dini Ritüeller ve Kullanılan Eşyalar,* İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Dönmez, Sevgi (2018) *Eski Mezopotamya Toplumlarında Yılanlar, Ejderhalar ve Tanrılar,* İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Driel, Govert Van (1993) ‘‘Neo-Babylonian Sheep and Goats’’, Domestic Animals of Mesopotamia I, *Bulletin on Sumerian Agriculture,* Volume: VII, Cambridge, 219-258.

Driel, Govert Van (1995) ‘‘Cattle in the Neo- Babylonian Period’’, Domestic Animals of Mesopotamia Part II, *Bulletin on Sumerian Agrıculture,* Volume: VIII, Cambridge, 215-240.

Durmuş, İlhami (2019) ‘‘Sümerlilerde İnanç’’, *Mezopotamya'nın Eski Çağlarında İnanç Olgusu ve Yönetim Anlayışı,* Editörler: L. Gürkan Gökçek- Ercüment Yıldırım-Okay Pekşen, İstanbul, Değişim Yayınları, 19-40.

Duymuş Florioti, Hande (2014) ‘‘Arkeolojik ve Yazılı Kaynaklar Işığında Eski Mezopotamya'da Akrep Sembolü’’, *Tarih Okulu Dergisi,* Sayı: XIX, 347-370.

Duymuş Florioti, Hande (2014), ‘‘Eski Kültürlerde Köpeğin Algılanışı: Eski Mezopotamya Örneği”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 45-70.

Duymuş, Florioti, Hande (2013) ‘‘Eski Mezopotamya'da Kehanet Olgusuna Genel Bir Bakış’’, *Tarih Okulu Dergisi*, Yıl 6, Sayı XV, 23-47.

Ellison, R. (1984) “Methods of Food Preparation in Mesopotamia”, *Journal of the Economic and Social History of the Orient,* Vol. 27, No. 1, USA, 89-98.

Englund, Robert K. (1995) ‘‘Late Uruk Pigs and Other Herded Animals ‘’, *Dans U. Finkbeiner et Alii*, Ed.: Beitrâge Zur Kulturgeschichte Vorderasiens. Festschrift für Rainer Michael Boehmer, Mayence, 121-133.

Ewans, Jean M. (2003) ‘‘Approaching The Divine: Mesopotamian Art at the end of the Third Millenium B.C.’’, *Art of the First Cities: The Third Millennium B.C. from the Mediterranean to the Indus,* Edited: Joan ARUZ- Robert Wallenfels, The Metropolitan Museum Art, New Haven-Londra, New York Yale Universiy Press.

Finkel, Irving (2014) *The Ark Before Noah:Decoding the Story of the Flood* , London.

Foster, Benjamin (2002) “Animals in Mesopotamian Literature”, *A History of the Animal World in the Ancient Near East,* Edited: Billie Jean Collins, Brill, Leiden-Boston-Köln, 271-288.

Frankfort, Henrie (1939) *Cylinder Seals: A Documentary Essay on the Art and Religion of the Ancient Near East,* Londra, Macmillan.

Frankfort, Henrie (1955) ‘‘Stratified Cylinder Seals from the Diyala Region’’, *Oriental Institute Publications,* LXXII, Chicago, University of Chicago Press.

Frankfort, Henrie (1956) *The Art of the Architecture of the Ancient Orient,* Penguin Books Ltd,

Freedman Sally M. (2017) If a City is Set on a Height- *The Akkadian Omen Series Šumma Alu ina Mele Šakin,* Volume 3: Tablets 41–63, Eisenbrauns-Winona Lake, Indiana, 16-156.

Gelb, I. J. – Steinkeller, P. – Whiting jr., R. M. (1991) Earliest Land Tenure Systems in the Near East: Ancient Kudurrus, *OIP* 104.

Gezgin, Deniz (2015) ‘‘Hayvan Mitosları’’- Özgürlükten Tutsaklığa Hayvanlar, Aktüel Arkeoloji Dergisi, Sayı: 44, 18-23.

Gordon, Edmund I. (1958a) ‘‘Sumerian Animal Proverbs and Fables: Collection Five’’, *Journal of Cuneiform Studies*, Vol. 12, No.1, 1-21.

Gordon, Edmund I.(1958b), ‘Sumerian Animal Proverbs and Fables: Collection Five (Conclusion)’, *Journal of Cuneiform Studies*, Vol. 12, No. 2, 43-75.

Graff, Sarah B. (2012) ‘‘Weight in the Shape of a Frog.’’ In Earth, Sea, and Sky: Nature in Western Art; Masterpieces from The Metropolitan Museum of Art, exh. cat. Tokyo: Yomiuri Shimbun, 181-255.

Gragg, G. (1997) ‘‘The Heron and the Turttle’’, *The Context of Scripture*, Volume:1, Canonical Compositions from the Biblical World, Editör:W.W.Hallo, Leiden:Brill, 572-573.

Güveloğlu, Ali (2015) ‘‘Eski Doğu Toplumlarında Beslenme ve Damak Tadı’’, *Studies in Honour Cahit Günbattı*, Ed. İrfan Albayrak vd., Ankara, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Bölümü Sumeroloji Anabilim Dalı Yayınları No: 417, 119-134.

Hall, H.R. – Woolley, S. Leonard (1927) Ur Kazıları, Volume I: Al-Uba, Londra, Oxford University Press.

Hallo, W.W. (1960) ‘‘A Sumerian Amphictyony’’, *JCS* 14, 88–114.

Heinrich, E. (1936) Kleinfunde aus den Archaischen Tempelschichten in Uruk, *ADFU* 1.

Hırçın, Selen (2003) *Çivi Yazısı-Ortaya Çıkışı, Gelişmesi, Çözümü*, Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları.

Hilzheimer, Max (1931) ‘Die Anschirrung bei den alten Sumerern’, Praehistorische Zeitschrift XXII, 1-18.

Hockmann, Daniel (2008) ‘‘Die Warka-Vase – eine neue Interpretation’’, Altorientalische Forschungen, Volume:35, No:2, 326–336.

Hooke, Samuel Henry (2015) *Ortadoğu Mitolojisi*, Çevirmen: Alaeddin Şenel, Ankara, İmge Kitabevi.

Horowitz, Wayne (2008) ‘‘The Ship of the Desert, the Donkey of the Sea’’: *The Camel in Early Mesopotamia Revisited*, The Hebrew University of Jerusalem, 597-611.

Hunger, H. (1992) Astrological Reports to Assyrian Kings, *SAA* 8, Helsinki University, Helsinki.

Jacobsen, Thorkild (1987) *The Harps that Once... Sumerian Poetry in Translation*, New Haven-London, Yale University Press.

Jacobsen,Thorkild (1957) Early Political Development in Mesopotamia, *ZA* 52, 91–140.

Joannes, Francis (2006) ‘‘Les Porcs Dans La Documentation Neo-Babylonienne’’, *De La Domestication Au Tabou: Le Cas Des Suides Dans Le Proche-Orient Ancien,* B. Lion et C. Michel (ed.): Travaux de la Maison Rene-Ginouves 1, Paris, 131-134.

Kavak, Abdülhamit (2020) ‘‘Eski Mezopotamya’da Silindir Mührün Gelişimi’’, *Turkish Studies- History*, 15(1), 123-134.

Kılıç, Yusuf- Mutlu Akkuş, Suzan (2018) ‘‘Eskiçağda Uzak Diyarların Ulaşım Aracı: Deve’’, Kars, *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:22, 689-699.

King, Leonard William (2019) *Babil Mitolojisi: Mezopotamya Efsaneleri ve İnanışları,* Çevirmen: İnönü Korkmaz, İstanbul, Maya Kitap.

King, S. Leonard William (1912a) *Babylonian Boundary-Stones and Memorial-Tablets in the British Museum, With An Atlas Of Plates,* London, Oxford University Press.

King, S. Leonard William (1912b), *Babylonian Boundary-Stones and Memorial-Tablets in the British Museum, Plates*, London, Oxford University Press.

Klengel, Horst (2019) *Kral Hammurabi ve Babil Günlüğü*, Çeviren: Nesrin Oral, İstanbul, Totem Yayınları.

Koch U. S. (2015) Mesopotamian Divination Text: Conversing with the Gods, Sources from the First Millenium BCE, Ugarit Verlag:Münster.

Koçak, Gülbin (1996) ‘‘Sümer Silindir Mühür Resimleri’’, *(Sanatta Yeterlilik Tezi),* Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Koldewey, Robert (1914) *The Excavations at Babylon*, Çeviri: Agnes S. Johns, Macmillan, The University of Pensylvania, London.

Koppen, Frans Van (2006) ‘‘Pigs in Lower Mesopotamia, During The Old Babylonian Period (2000-1600 BC)’’, *De La Domestication Au Tabou: Le Cas Des Suides Dans Le Proche-Orient Ancien,* B. Lion et C. Michel (ed.), Travaux de la Maison Rene-Ginouves 1, Paris, 181-194.

Kozuh, Michael (2010) ‘‘Lamb, Mutton, and Goat in the Babylonian Temple Economy’’, *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, Cilt. 53, Sayı 4, Brill, 531-578.

Köroğlu, Kemalettin (2013) *Eski Mezopotamya Tarihi, Başlangıcından Perslere Kadar,* 6. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları.

Kramer, Samuel Noah (2014) *Sümer Mitolojisi*, İstanbul, Kabalcı Yayıncılık.

Kramer, Samuel Noah (2017) *Tarih Sümer’de Başlar*, İstanbul, Kabalcı Yayınları.

Labat, R. (1965) *Un calenderier Babylonien Des Travaux Des Signes et Des Mois (series Iqqur ipus),* Librairie Honore Champion:Paris.

Lambert W.G. (1960) ‘‘The Domesticated Camel in the Second Millennium-Evidence From Alalakh and Ugarit’’, *Bulletin of the American Schools of Oriental Research,* No. 160, 42-43.

Lambert W.G. (1969) *A Middle Assryian Medical Text*, Iraq 31.

Lambert, W. G. (1965) ‘‘A Middle Assryrian Tablet of İncantations’, *Studies in Honor of Benno Landsberger on his Seventy-fifty Birthday,* AS 16, The Oriental Institute of the University of Chiago, Chiago,283-288.

Landsberger, Benno (1960) The Fauna of Ancient Mesopotamia, First Part, HAR-ra = hubullu Tablets XIII, *Pontificium İnstitutum Biblicum,* Roma, 366; MSL VIII/1.

Landsberger, Benno (1962) HAR-ra = hubullu Tablets XIV and XVIII, The Fauna of Ancient Mesopotamia, Second Part, MSL VIII/2, *Pontificium İnstitutum Biblicum*, Roma.

Lauinger, Jacob (2016) ‘‘Iqqur pus at Tell Tayinat’’, *Journal of Cuneiform Studies* 68, 229-248.

Legrain, Leon (1936) *Ur Excavations- Archaic Seal-İmpressions*, Oxford University Press.

Leichty E. (1970) ‘‘The Omen Series Šumma izbu’’, *Text from Cuineform Sources IV*, Locut Valley, New York: Augustin.

Leichty, Erle (1988) *Catalogue of the Babylonian Tablets in the British Museum*, volume VIII: Tablets from Sippar 3, Editors: E. Leichty, J.J. Finkelstein, C.B.F. Walker, British Museum, London.

Leick, Gwendolyn (2019) *Kentin Mucidi Mezopotamya*, İstanbul, Say Yayınları.

Lewis, Sian- Jones, Lloyd Llewellyn (2018) ‘‘Taxonomies’’, *The Culture of Animals in Antiquity; A Sourcebook with Commentaries,* Routledge, 8-31.

Lewis, Sian- Jones, Lloyd Llewellyn (2019) ‘‘Domestic Animals’’, *The Culture of Animals in Antiquity; A Sourcebook with Commentaries,* Routledge, sayfa 32-202.

Littauer Mary Aitken (1971) ‘‘The Figured Evidence for A Small Pony in the Ancient Near East’’, *British School of Archaeology in Iraq,* Volume: 33, No. 1. 24-30.

Liverani, Mario (2006) *Uruk-The First City*, London, Equinox Publishing.

Mandacı, Ebru (2019) *Eski Mezopotamya'da Ekonomik Hayat*, İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Maul, Stefan M. (2007) “Divination Culture and the Handling of the Future”, Edited: G.Leick (Hrsg), *The Babylonian World*, New York/London. 361-372.

Meek, Theophile James (1917) ‘‘Old Babylonian Business and Legal Documents (The RFH Collection)’’, *The American Journal of Semitic Languages and Literatures,* Vol. 33, No. 3, 203-224.

Metropolitan Sanat Müzesi (2003) Eski Yakın Doğu Sanatı Bölümü. “Uruk: İlk Şehir.” Sanat Tarihinin Heilbrunn Zaman Çizelgesi’nde, New York.

Mieroop, Marc Van De (2017) *Hammurabi: Babil Kralı Hammurabi*, Çev. Bülent O. Doğan, İstanbul, İş Bankası Yayınları.

Miller, Naomi F.- Jones, Philip- Pittman,Holy (2006) ‘‘Sign and İmage: Represantations of Plants on the Warka Vase of Early Mesopotamia’’, *Origini- Prehistory and Protohistory of Ancient Civizilations,* Volume XXXIX, No: 1, 53-73.

Mitchell T. C. (1969) Sumerian Art, *İllustrated by Objects from Ur and Al-'Ubaid,* London, British Museum.

Mittermayer, Catherine (2019) ‘‘Animals in the Sumerian Disputation Poems’’ *Animals and Their Relation to Gods, Humans and Things in the Ancient World,* Editors: Raija Mattila- Sanae Ito- Sebastian Fink, Studies in Universal and Cultural History, SpringerVS, 175-186.

Moorey P. R. S. (1970) ‘‘Pictorial evidence for the History of Horse-Riding in Iraq Before the Kassite Period’’, London, *British School of Archaeology in Iraq,* 36-50.

Moortgat, Anton (1969) *The Art of Ancient Mesopotamia: The Classical Art of the Near East*. London: Phaidon Press Ltd.

Nissen, Hans J. (2003) ‘‘Uruk and the Formation of the City’’, *Art of the First Cities: The Third Millennium B.C. from the Mediterranean to the Indus,* Edited: Aruz, Joan – Wallenfels, Robert, The Metropolitan Museum Art, New Haven-Londra, New York Yale Universiy Press.

Nissen, Hans J. (2015) *Ana Hatlarıyla Mezopotamya*, 2. Baskı, Çeviren: Z. Zühre İlkgelen, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

Oates, Joan (2015) *Babil*, Çevirmen: Fatma Çizmeli, Ankara, Arkadaş Yayınları.

Oppenheim, A. Leo- Hartman,Louis F. (1945) The Domestic Animals of Ancient Mesopotamia According to the XIIIth Tablet of the Series ḪAR .ra = ḫubullu, *Journal of Near Eastern Studies,* Vol. 4, No. 3, The University of Chicago Press, 152-177.

Ornan, Tallay (2004) “The Goddess Gula and Her Dog”, *Israel Museum Studies in Archaeology*, 3, sayfa 13-30.

Orthmann, Winfried (1975) *Der alte Orient*, Propyläen, Berlin.

Owen, David I. (2006) ‘‘Pigs and Pig By-Products at Garsana in the Ur III Period’’, *De la Domestication Au Tabou:Le Cas Dessuides Dans le Proche-Orient Ancien,* B. Lion et C. Michel (Ed.), Travaux de la Maison Rene-Ginouves 1, Paris,75-87.

Öz Kiriş, Esma (2017) ‘‘Çiviyazılı Belgeler ve Arkeolojik Malzemeler Işığında Sümer Mutfağına Genel Bir Bakış’’, *Ortadoğu’ya Bakış*, Nobel Yayıncılık, 1-21.

Öz Kiriş, Esma (2019) ‘‘Eski Mezopotamya’da At, At Yetiştiriciliği ve Binicilik’’, IX. *Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri* (Çorum 8-14 Eylül 2014), Çorum, 685-711.

Öz, Esma (2016) ‘‘Çiviyazılı Kaynaklar ve Arkeolojik Buluntular ışığında Mezopotamya’da Kral Sofraları ve Şölenler’’, *Turkish Studies,* 11/1, 109-130.

Öz, Esma (2016) ‘‘Yazılı Kaynaklar ve Arkeolojik Buluntular Işığında, Mezopotamya’nın Erken Dönemlerinden Yeni Asur Sonuna Kadar Kralların Av Faaliyetleri’’, *The Journal of Academic Social Science Studies,* 45/3, 143-158.

Öz, Esma-Albayrak, İrfan (2015) ‘‘Çiviyazılı Belge ve Kitâbelerde Kralları Tanımlayan Unvan ve Sıfatlar’’, *History Studies*, Volume 7, Issue 1, 139-151.

Pfitzner, Judith (2019) ‘‘Holy Cow! On Cattle Metaphors in Sumerian Literary Texts’’ *Animals and their Relation to Gods, Humans and Things in the Ancient World*, Editors: Raija Mattila- Sanae Ito- Sebastian Fink, Studies in Universal and Cultural History, SpringerVS, 137-173.

Pittman, Holly (1994) “Towards an Understanding the Role of Glyptic Imagery in the Administrative Systems of Proto-Literate Greater Mesopotamia.” Archives before Writing: Proceedings at the International Colloquium Oriolo Romano, October 23-25, 1991, Scriptorium.

Polin, Claire C. (1954) Gifts of Jubal: Musical Instruments from the Ancient East, Philadelphia. The University Museum. Actual Citation.

Poncia, Simonetta (2019) ‘‘Gilgameš and Enkidu-The Two-Thirds-God and the Two-Thirds-Animal’’, Animals and Their Relation to Gods, Humans and Things in the Ancient World, Editors: Raija Mattila- Sanae Ito- Sebastian Fink, Studies in Universal and Cultural History, SpringerVS, 187-210.

Porada, Edith (1990) ‘‘Animal Subjects of the Ancient Near Eastern Artist’’ *In Investigating Artistic Environments in the Ancient Near East,* Edited by Ann C. Gunter. Washington, D.C.: Smithsonian Institution.

Porter, Barbara A. (1986) *Art of the Ancient Near East*: Permanent Galleries in the Metropolitan Museum of Art. New York: The Metropolitan Museum of Art.

Postgate, J. N. (1992) *Early Mesopotamia. Society and Economy at the Dawn of History,* London – New York.

Pray Bober, Phyllis (2014) ‘‘Mezopotamya’’, *Antikçağ ve Ortaçağ’da Sanat, Kültür ve Mutfak*, Çeviren: Ülkün Tansel, İstanbul, Kitap Yayınevi.

Richardson, Seth (2019) “Nature Engaged and Disengaged: The Case of Animals in Mesopotamian Literatures,” in Impious Dogs, Ridiculous Monkeys and Exquisite Fish – *Evaluative Perception and Interpretation of Animals in Ancient and Medieval Thought*, ed. Johannes Pahlitzsch and Tristan Schmidt. Forthcoming, 11-40.

Roaf, Michael (1996) *Mezopotamya ve Eski Yakındoğu- Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi 9*, Çeviren: Zülal Kılıç, İstanbul, İletişim Yayınları.

Salje, Beate (2003) ‘‘Uruk and the World of the Gılgamesh’’ *Art of the First Cities: The Third Millennium B.C. from the Mediterranean to the Indus,* Edited: Joan Aruz- Robert Wallenfels, The Metropolitan Museum Art, New Haven-Londra, New York Yale Universiy Press, 479-484.

Salvini, Beatrice Andre (2016) *Babil*, Çeviri: Ela Uluatam, Dost Kitabevi, Ankara.

Scurlock, Joann (1991) Baby-Snatching Demons, Restless Souls and the Dangers of Childbirth: Medico-Magical Means of Dealing with Some of the Perils of Mother hood in Ancient Mesopotamia, *Incognita* 2, 135-187.

Scurlock, Joann (2002) “Animals in Ancient Mesopotamian Religion”, *A History of the Animal World in the Ancient Near East,* Edited: Billie Jean Collins, Brill, Leiden-Boston-Köln, 361-387.

Sjöberg, Åke Waldemar (2000) ‘‘Early Dynastic Animal Names’’, *Assyriologica et Semitica: Festschrift fur Joachim Oelsner*, Ed: J. Marzahn and H. Neumann, AOAT 252, Munster: Ugarit-Verlag, 407-417.

Slanski, K. E. (2003) ‘‘The Babylonian Entitlement Narus (kudurrus): A Study in Their Form and Function’’, *American Schools of Oriental Reserch*, Boston.

Steinkeller, P. (2002) Archaic City Seals and the Question of Early Babylonian Unity, in: Abusch, T. (Hrsg.), Riches Hidden in Secret Places. *Ancient Near Eastern Studies in Memory of Thorkild Jacobsen*, Winona Lake, 249–257.

Steinkeller, Piotr (1995) ‘‘Sheep and Goat Terminology in Ur III Sources From Drehem’’ *Domestic Animals of Mesopotamia Part II, Bulletin on Sumerian Agriculture* Volume III, 49-70.

Stol, Marten (1995) ‘‘Old Babylonian Cattle’’, Domestic Animals of Mesopotamia Part II, *Bulletin on Sumerian Agrıculture,* Volume: VIII, Cambridge, 173-213.

Suter, Claudia E. (2014) ‘‘Human, Divine or Both? The Uruk Vase and the Problem of Ambiguity in Early Mesopotamian Visual Arts’’, *Critical Approaches to Ancient Near Eastern Art*, De Gruyter, 545-568.

Sünbül, Nazan (2020) ‘‘Eski Mezopotamya’da Müzik (Sumer, Akad, Babil, Asur)’’, *(Doktora Tezi),* Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Szarzynska, Krystyna (2002) *Sheep Husbandry and Production of Wool, Garments and Cloths in Archaic Sumer*, Agade.

Thomas, Ariane (2016) La Mésopotamie au Louvre: de Sumer à Babylone, Paris, *Somogy éditions d'art*, Louvre éditions.

Thomsen, M. (1975) “The Home of the Fish": A New Interpretation. *Journal of Cuneiform Studies* 27, sayfa 197-200.

Tosun, Mebrure (1960) “Sümer-Babil Tanrı Sembollerinin Adları Üzerinde Bir Araştırma”, *A.Ü. D.T.C.F. Dergisi* 18/3-4, 261-271.

Tosun, Mebrure- Yalvaç, Kadriye (1975) *Sumer, Babil, Assur Kanunları ve Ammi Şaduqa Fermanı,* Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Turri, Luigi (2018) ‘‘Çivilerden Kelimeler. Piktogramlardan Alfabeye’’, *Antik Yakındoğu*, Editor: Umberto ECO, Çeviren: Leyla Tonguç Basmacı, İstanbul, Alfa Tarih Yayınları, 372-382.

Ulutaş, Gül- Öz Kiriş, Esma (2022) ‘‘Eski Mezopotamya’da Bazı Ruhsal Hastalıkların Doğaüstü Güçlerle ilişkisi’’, *Oannes- Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi,* 4/1, 277-301.

Van Buren E. D. (1930) *Clay figurines of Babylonia and Assyria*, Yale New Haven, University Press.

Veldhuis, Niek (2004) ‘‘Religion, Literature and Scholarship: The Sumerian Composition Nanše and The Birds’’, *With a Catalogue of Sumerian Bird Names,* Brill, Leiden-Boston.

Veldhuis, Niek C. (2006) ‘‘How to Classify Pigs: Old Babylonian and Middle Babylonian Lexical Texts’’, *De La Domestication Au Tabou: Le Cas Des Suides Dans Le Proche-Orient Ancien,* B. Lion et C. Michel (ed.): Travaux de la Maison Rene-Ginouves 1, Paris, 25-29.

Watanabe, Chikako E. (2000) ‘‘The lion metaphor in the Mesopotamian Royal context. In: Topoi’’, *Orient-Occident. Supplément 2, Les Animaux et Les Hommes Dans Le Monde Syro-Mésopotamien Aux Epoques Historiques,* 399-409.

Watanabe, Chikako E. (2002) ‘‘Animal Symbolism in Mesopotamia- A Contextuat Approach’’, *WOO*, Band I, sayfa 39-124.

Watanabe, Chikako E. (2015) ‘‘The Symbolic Role of Animals in Babylon: A Contextual Approach To The Lion, The Bull and The Mušḫuššu’’, *Osaka Gakuin University Faculty of International Studies,* Japan, 215-224.

Weisberg, D. B. (1969) ‘‘An Old Babylonian Forurenner to ŠUMMA ĀLU’’, *Hebrew Union College Annual,* 40, 87-104.

Weszeli, Michaela (2019) ‘‘For the Gods or for Money? Sheep Husbandry at the Temples in First Millennium Babylonia’’, *Animals and their Relation to Gods, Humans and Things in the Ancient World,* Editors: Raija Mattila- Sanae Ito- Sebastian Fink, Studies in Universal and Cultural History, SpringerVS, 455-482.

Wiseman, D. J. (1962) *Catalogue of the Western Asiatic Seals in the British Museum: Cylinder Seals I: Uruk- Early Dynastic Periods*.

Wiseman, Donald J. (1959) *Cylinder Seals of Western A*sia, London, Batchworth Press.

Woolley, S. Leonard (1934) *Ur Excavations, Vol.II: The Royal Cemetery,* Oxford University Press, London.

İNTERNET KAYNAKLARI

https://recherche.smb.museum/detail/1744437/kultische-szene-sog--preußer-siegel S.e.t:12.03.2021.

https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1925-0110-27 S.e.t:13.10.2022.

https://collections.louvre.fr/en/ark:/53355/cl010171728 S.e.t:13.03.2021.

https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1928-0211-11 S.e.t: 10.10.2022

https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1925-0110-20sembolleridir S.e.t:14.03.2021

https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1851-0101-211 S.e.t: 14.03.2021.

https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1919-0712-624 S.e.t:14.03.2021.

https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1932-1210-64 S.e.t:14.03.2021.

https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1966-0418-3 S.e.t:11.10.2022.

https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1935-1015-3 S.e.t:10.10.2022.

https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1945-1013-143 S.e.t: 15.03.2021.

https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1936-0613-241 S.e.t:13.10.2022.

https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1936-0613-263 S.e.t.: 15.03.2021.

https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1936-0613-263 S.e.t.: 15.03.2021.

https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1906-1110-6 S.e.t:14.03.2021.

https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1928-0211-9 S.e.t:13.10.2022.

https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1936-0613-261 S.e.t:13.10.2022.

https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1932-1210-67 S.e.t. 14.10.2022.

https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1936-0613-258 S.e.t.: 14.10.2022.

https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1911-0408-10 S.e.t:14.10.2022.

https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1895-1018-112 S.e.t: 14.10.2022.

https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1895-1018-114 S.e.t: 14.10.2022.

https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1898-1013-140 S.e.t:14.10.2022.

https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1929-1017-372 S.e.t: 14.10.2022.

https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1897-0511-108 S.e.t.15.10.2022.

https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1925-0110-19 S.e.t: 05.10.2022.

https://collections.louvre.fr/en/ark:/53355/cl010137483 S.e.t:05.05.2021.

https://www.metmuseum.org/art/collection/search/326655 S.e.t:05.05.2021

https://www.metmuseum.org/art/collection/search/324111 S.e.t: 07.03.2021.

https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1924-0920-1 S.e.t: 08.03. 2021.

https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1924-0920-2 S.e.t:08.03.2021.

https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1924-0920-4 S.e.t:08.03.2021.

https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1919-1011-4874 S.e.t:08.03.2021.

https://collections.louvre.fr/en/ark:/53355/cl010121765 S.e.t.04.04.2021.

https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1928-1010-1-a S.e.t: 15.04.2021.

https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1928-1010-1-a S.e.t:15.04.2021.

https://www.penn.museum/collections/object_images.php?irn=9347 S.e.t: 18.05.2021.

https://www.themorgan.org/exhibitions/images/great-lyre S.e.t: 18.05.2021.

https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1929-1017-2 S.e.t: 15.04.2021.

https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1929-1017-2 S.e.t: 15.04.2021.

https://www.penn.museum/collections/object_images.php?irn=154350#image1
S.e.t: 18.05.2021.

https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1928-1010-3 S.e.t: 18.04.2021.

https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1928-1010-3 S.e.t: 18.04.2021.

https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1928-1010-3 S.e.t: 18.04.2021.

https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1928-1010-3 S.e.t: 18.04.2021.

https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1928-1010-3 S.e.t: 18.04.2021.

https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1929-1017-1 S.e.t: 18.04.2021.

https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1929-1017-1 S.e.t: 18.04.2021.

https://www.metmuseum.org/art/collection/search/329091 S.e.t: 04.08.2021.

https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1833-1214-3 S.e.t:20.03.2022.

https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1851-1009-21 S.e.t:20.03.2022.

https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1905-1114-2 S.e.t: 20.03.2022.

https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1959-0411-5 S.e.t.: 22.03.2022.

https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1945-1015-21 S.e.t: 15.10.2022.

https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1908-0411-58 S.e.t: 23.03.2022.

https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1891-0509-2565 S.e.t:23.03.2022.

https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1945-1013-68 Se.t: 23.03.2022.

https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1827-0210-3 S.e.t: 25.03.2022.

https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1906-0512-318 S.e.t:12.10.2022.

https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1835-0509-2 S.e.t: 15.10.2022.

https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1962-0721-1 S.e.t:25.03.2022.

https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1854-0401-1 S.e.t: 25.03.2022.

https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1851-0101-212 S.e.t: 25.03.2022.

https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1846-0523-324 S.e.t:25.03.2022.

https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1856-0424-7 S.e.t:25.03.2022

https://www.metmuseum.org/art/collection/search/327369 S.e.t:18.04.2022.

https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1897-0511-104 S.e.t: 15.10.2022.

https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_N-1747 S.e.t: 18.10.2022.

https://recherche.smb.museum/detail/1743649/gilgamesch-und-enkidu-im-kampf-mit-dem-himmelsstier S.e.t:23.05.2022.

https://collections.louvre.fr/en/ark:/53355/cl010140481 S.e.t: 20.02.2022.

https://collections.louvre.fr/en/ark:/53355/cl010145844 S.e.t: 20.02.2022.

https://recherche.smb.museum/detail/1744657/schreitender-stier-vom-ischtar-tor-iii--baustufe S.e.t: 20.02.2022.

https://recherche.smb.museum/detail/1744684/schreitender-drache-vom-ischtar-tor-iii--baustufe S.e.t:20.02.2022.

https://collections.louvre.fr/en/ark:/53355/cl010165062 S.e.t: 20.02.2022.

https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1907-1014-1 S.e.t: 03.04.2021.

https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1907-1014-1 S.e.t: 03.04.2021.

https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1881-0324-368 S.e.t: 03.04.2021.

https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1881-0324-368 S.e.t: 03.04.2021.

https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1863-0826-2 S.e.t:03.03.2021.

https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1863-0826-2 S.e.t:03.04.2021

https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1882-0522-1800 S.e.t:04.04.2021.

https://recherche.smb.museum/detail/1744435/h%C3%BCteszene S.e.t: 17.10.2022.

https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1928-1010-236 S.e.t:19.10.2022.

https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1936-0613-261 S.e.t:16.10.2022.

https://recherche.smb.museum/detail/1744439/tierreihe Se.t: 16.10.2022.

https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1925-0110-26 S.e.t: 16.10.2022.

https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1908-0411-34 S.e.t: 16.10.2022.

https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1966-0218-9 S.e.t:16.10.2022.

https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1964-0714-2 S.e.t: 16.10.2022.

https://recherche.smb.museum/detail/1743655/wildschwein-terrakotte S.e.t:18.10.2022.

https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1827-0210-3 S.e.t: 25.03.2022

https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1889-0426-238 S.e.t: 17.05.2022.

https://recherche.smb.museum/detail/1743669/figur-eines-fisches-mit-orakelinschrift S.e.t: 20.10.2022.